

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASINDA
TEMEL HAK VE ÖDEVLERİN
FEDERAL ALMANYA CUMHURİYETİ ANAYASASI İLE
KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZİ**

ÖMER İLKER ÖZTAŞKIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU

TEMMUZ – 2025

YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASINDA
TEMEL HAK VE ÖDEVLERİN
FEDERAL ALMANYA CUMHURİYETİ ANAYASASI İLE
KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZİ

ÖMER İLKER ÖZTAŞKIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU

TEMMUZ – 2025

YOZGAT

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Ömer İlker ÖZTAŞKIN'ın hazırladığı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Temel Hak ve Ödevlerin Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası ile Karşılaştırılmalı Analizi” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 27/06/2025 Cuma günü saat 13:00 'da yapılmış, tezin onayına oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Songül DEMİREL DEĞİRMENCİ

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU

(Danışman)

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi. Güven DENİZ

Jüri Üyesi :

Jüri Üyesi :

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr.

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğini beyan ederim.

27/06/2025

Ömer İlker ÖZTAŞKIN

ÖN SÖZ

Bu çalışma savaşlar, darbeler görmüş ancak sağ kalmış Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile benzer yollardan geçen Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın temel hak ve ödevler kısmını inceleyerek karşılaştırmaktadır.

Tez yazma sürecinde desteklerini asla esirgemeyen başta danışmanım Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU olmak üzere Yozgat Gençlik ve Spor İl Müdürlüğüne, sevgili aileme ve bu süreçte bıkmadan yorumlarını katan arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de dediğı gibi “Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsus siyasi bir fikre sahip olmak, seçtiğı bir dinin icaplarını yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetine sahiptir. Kimsenin fikrine ve vicdanına hakim olunamaz.” Ülkemizde Anayasa değişikliğinin dönem dönem gündeme geldiğı bu zamanlarda tezimin insan haklarına ışık tutması dileğimle.

Ömer İlker ÖZTAŞKIN

27/06/2025

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASINDA TEMEL HAK VE ÖDEVLERİN FEDERAL ALMANYA CUMHURİYETİ ANAYASASI İLE KARŞILAŞTIRILMALI ANALİZİ

ÖMER İLKER ÖZTAŞKIN

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU

Bu araştırmanın amacı; Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasında yer alan temel hak ve ödevler ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan temel hak ve ödevler arasında karşılaştırma yapmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan temel hak ve özgürlükleri, tarihsel gelişim süreçleri çerçevesinde ele alarak karşılaştırmalı bir analiz sunmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın kuramsal çerçevesinde; insan kavramı felsefi bir yaklaşımla ele alınmış, farklı siyasal ve ideolojik perspektiflerin bireye bakışı değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, temel hak ve özgürlüklerin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü, hukuki metinlerdeki yeri ve evrensel bir nitelik kazanma süreci incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda; Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda düzenlenen temel hak ve ödevler nelerdir? Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan temel hak ve ödevler hangi esaslara dayanmaktadır? Söz konusu anayasalarda temel hak ve ödevlerin benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir? sorularına cevap aranmıştır. Çalışma yöntemi olarak tarama modeli benimsenmiş; konuya ilişkin ulusal ve uluslararası edebiyat incelenmiş, elde edilen veriler ilgili kuramsal bağlam doğrultusunda yorumlanmıştır. Türkiye ve Almanya'da anayasal gelişim süreçlerine dair kaynaklar taranmış; temel hak ve özgürlüklerin anayasal düzlemdeki yeri, tarihsel gelişim ekseninde değerlendirilmiş; iki ülkenin anayasal hükümleri yapısal ve içerik yönünden karşılaştırılmıştır. Bu araştırma, kapsam itibarıyla yalnızca Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası ile sınırlı tutulmuştur.

2025, xiii + 102 sayfa

Anahtar Kelimeler: Temel Hak ve Ödevler, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası.

ABSTRACT

MASTER THESIS

A COMPARATIVE ANALYSIS OF FUNDAMENTAL RIGHTS AND DUTIES IN THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TURKEY AND THE BASIC LAW OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY

ÖMER İLKER ÖZTAŞKIN

YOZGAT BOZOK UNIVERSITY

POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION

SUPERVISOR: Doç. Dr. Osman Gökhan HATİPOĞLU

This study presents a comparative analysis of the fundamental rights and duties enshrined in the Constitution of the Republic of Turkey and the Basic Law of the Federal Republic of Germany. The research examines the historical evolution of fundamental rights, their philosophical and legal foundations, and the way these rights are structured within the constitutional frameworks of both countries. It further explores political and ideological perspectives on human rights and how these have shaped constitutional texts over time. The study is based on a qualitative research model using document and literature analysis. It aims to identify the similarities and differences between the two constitutional systems regarding fundamental rights and duties, addressing questions such as: What fundamental rights and duties are established in the German Basic Law? What are the corresponding provisions in the Turkish Constitution? How do these two legal systems converge or diverge in their approaches? The findings demonstrate both converging principles rooted in universal human rights norms and divergences influenced by distinct legal traditions and historical contexts. This research is limited to the scope of the two constitutions and contributes to the field of comparative constitutional law.

2025, xiii + 102 pages

Keywords:

Fundamental rights, constitutional duties, human rights, Basic Law, Turkish Constitution, legal comparison, constitutional law, Germany, Turkey

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAY FORMU	ii
TEZ BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	xi
RESİMLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	6
1.3. Araştırmanın Önemi	7
1.4. Tanımlar.....	7
1.5. Sınırlılıklar	8
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	9
2.1. İnsan Hakları ile İlişkili Kavramlar	9
2.2. Hak ile İlişkili Kavramlar	10
2.3. İnsan Hakları.....	12
2.4. İnsan Haklarının Nitelikleri	13
2.5. İnsan Haklarının Gelişimi	14
2.5.1. İlk Çağ'da İnsan Hakları	14
2.5.2. Orta Çağ'da İnsan Hakları	16
2.5.3. Yeni Çağ'da İnsan Hakları	17

2.5.4. Yakın Çağda İnsan Hakları	18
2.5.5. XX. Yüzyılda İnsan Hakları.....	19
2.6. Amerikan İnsan Hakları Bildirgesi	20
2.7. Birleşmiş Milletler (BM)	20
2.8. Avrupa Birliği	21
2.9. İnsan Haklarının Sınıflandırılması	23
3. YÖNTEM	28
3.1.Verilerin Toplanması	28
3.2.Verilerin Yorumlanması	28
4. TÜRKLERDE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ	30
4.2. Türklerin İslamiyet’i Kabulünden Sonra İnsan Hakları Anlayışı	32
4.3. Osmanlı Devleti’nde İnsan Hakları	34
4.4. Osmanlı Devleti’nde Islahat Hareketleri	35
4.4.1. Sened-i İttifak.....	35
4.4.2. Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)	36
4.4.3. Islahat Fermanı	39
4.4.4. Meşrutiyet Dönemi.....	41
4.4.5. II. Meşrutiyet Dönemi	42
4.4.6. 1921 Anayasası (Teşkilatı Esasiye Kanunu)	44
4.5. Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları	45
4.5.1. 1924 Anayasası	45
4.5.2. 1961 Anayasası	49
4.5.3. 1982 Anayasası	50
4.5.4. Anayasa Mahkemesi ve İnsan Haklarını Koruyucu Rolü	54
5. ALMANYA.....	56
5.1. XIX. Yüzyıla Kadar Genel Alman Tarihi.....	56

5.2. Alman Konfederasyonu (1815- 1866)	58
5.3. Alman İmparatorluğu (1871- 1919).....	58
5.4. Weimar Cumhuriyeti (1919- 1933)	59
5.5. Holokost Dönemi Almanya	60
5.6. İkinci Dünya Savaşı (1939-1945)	61
5.7. İki Almanya Dönemi	62
5.8. Almanya ve Federal Yapısı.....	63
5.9. Almanya Anayasası	64
6. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI İLE FEDERAL ALMANYA CUMHURİYETİ ANAYASASI KARŞILAŞTIRMASI	68
6.1. Türkiye ve Almanya Anayasalarında AYM'ye Bireysel Başvuru Süreçleri...	72
6.2. Türkiye ve Almanya'da Anayasa Mahkemelerinin Karşılaştırması.....	74
6.3. Türkiye ve Almanya Anayasalarında Yer Alan Hakların Karşılıklı Tahlili	77
6.3.1. Yaşama Hakkı	77
6.3.2. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği	78
6.3.3. Özel Hayatın Gizliliği ve Aile Hayatı	78
6.3.4. Haberleşme Özgürlüğü ve Gizliliği	79
6.3.5. Din ve Vicdan Özgürlüğü	79
6.3.6. Düşünce ve İfade Özgürlüğü.....	80
6.3.7. Basın Özgürlüğü.....	81
6.3.8. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı	81
6.3.9. Seçme ve Seçilme Hakkı.....	82
6.3.10. Eğitim ve Öğrenim Hakkı	82
6.3.11. Dilekçe Hakkı.....	83
6.4. Ödev Yükümlülükleri	83
6.4.1. Vergi Ödevi.....	83

6.4.2. Askerlik Ödevi	84
6.4.3. Eğitime Katılım Sorumluluğu	85
6.5. Diğer Hususlar	86
6.5.1. Atatürk Milliyetçiliği / Atatürk İlkeleri.....	86
6.5.2. Türk Vatandaşlığı ve "Türk Milleti" Tanımı.....	86
6.5.3. Gençliğin Korunması ve Türk Gençliğine Atıf.....	86
6.5.4. İnsan Onuru Merkezli Anayasa Başlangıcı.....	87
6.5.5. Çevre Koruma	87
6.5.6. Federal Yapı Vurgusu	88
6.6. Anayasaların Uygulama Etkileri Bakımından Karşılaştırılması.....	88
7. SONUÇ.....	90
8. KAYNAKÇA	94

TABLÖLER LİSTESİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 5.1. Almanya Anayasal Süreçleri	64
Tablo 6.1. Devlet-Birey İlişkisi ve Anayasal Zihniyet Bakımından Türkiye ve Almanya Karşılaştırması	68
Tablo 6.2. Temel Hakların Türleri ve Sınıflandırması Bakımından Türkiye ve Almanya Anayasalarının Karşılaştırılması.....	71
Tablo 6.3. Temel Hakların Sınırlandırılması ve Güvenceleri Bakımından Türkiye ve Almanya Anayasalarının Karşılaştırılması	74
Tablo 6.4. Hakların Korunması ve Yargı Denetimi Bakımından Türkiye ve Almanya Anayasalarının Karşılaştırılması.....	75
Tablo 6.5 Ödevler ve Yükümlülükler Bakımından Türkiye ve Almanya Anayasalarının Karşılaştırılması.....	77

RESİMLER LİSTESİ

Resim

Sayfa

Resim 5.1. Doğu ve Batı Almanya

62

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AB	: Avrupa Birliği
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu

1. GİRİŞ

Bu bölümde; Araştırmaya ilişkin problem durumu, araştırma soruları, araştırmanın önemi, tanım ve sınırlılıklar yer almaktadır. Anayasa, bir devletin temel hukuk belgesidir ve devletin örgütlenmesini, organlarının görev ve yetkilerini, bireylerin hak ve özgürlüklerini belirlemektedir. Anayasayla ilişkili temel kavramlardan biri hukuk devletidir; bu kavram, devletin tüm eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olması gerektiğini ifade etmektedir. İlişkili bir kavram olarak demokrasi, halkın kendi yöneticilerini seçme hakkına sahip olduğu bir yönetim biçimidir ve anayasa bu hakkı güvence altına almaktadır. Öte yandan egemenlik, devletin kendi sınırları içinde en üstün otorite olmasını ifade etmekte, anayasal düzende bu egemenlik halka, yani millete ait olmaktadır. İlişkili kavramlardan biri olan insan hakları ise, bireylerin doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerdir ve anayasa bu hakların korunmasını ve sınırlandırılmasını belirleyen temel çerçeveyi oluşturmaktadır. Bu kavramlar bir bütün olarak anayasal düzenin işleyişini ve hukuk sisteminin temelini oluşturmaktadır.

1.1. Problem Durumu

İnsanoğlu doğası itibariyle diğer canlı türlerinden ve diğer varlıklardan farklı niteliklere ve imkânlarla sahiptir. Farklı olarak sahip olduğu akıl ve mantığını kullanarak ilkel dönemlerden uygar dönemlere uzandığı süreçte çeşitli yaşam tecrübeleri elde etmiştir. Söz konusu durumlar uygarlıkların oluşumu, gelişimi, insanın yaşamda ve toplumda var oluşunda bir yapı taşı özelliği göstermektedir. İlkel dönemlerden uygar dönemlere, insanın kendine, diğer insanlara, topluma bakış açıları farklılıklar göstermiş olup bu durum toplumsal faktörleri de biçimlendirmiştir. Tarihsel süreç içerisinde gerek doğu-batı dünyasının gerek farklı felsefi yaklaşımların gerekse farklı ideolojilerin insana bakış açıları incelendiğinde; felsefe tarihinde insanı ilk ele alan sofistlerin insanı merkeze alan ve insanı topluma, devlete yarar sağlayan bir yapıtaşı olarak gördüğünden söz edilebilir. Bunun yanı sıra İlk Çağ Felsefesinde; bilginin, ahlakın, erdemin ön plana çıktığı görülmektedir. Buna göre insanlar bilgiye sahip oldukça ve topluma fayda sağladıkça ahlaklı ve erdemli olmayı öğrenmekte ve o şekilde yaşamaktadır (Doğan, 2006).

Orta çağ döneminin baskıcı ve karanlık havası insana bakış açısını da benzer şekilde biçimlendirmiştir. Bu dönemde insana bakış, insanın günahkâr ve kötü olduğu yönünde olup düşünce gelişimi ve özgürlükler son derece kısıtlanmış bir durumdadır.

Orta çağ felsefesinin karanlık ruhuna karşın insanın ele alındığı, ne olduğunun sorgulandığı dönem Rönesans Dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde hümanizm anlayışı bulunmaktadır. Sonraki devir yani 17. Yüzyıl felsefesini başlatan Descartes'e göre insan hür, özgür olarak doğmuştur ve bu durum irade ile ilişkilendirilmiştir. 18. Yüzyıl felsefesi yani Aydınlanma Felsefesi döneminde insan dünyası temele alınmış olup insanın özgür olduğuyla ilgili bir bakış açısı hâkim olup insanın özgürlüğünü kısıtlayıcı durumlardan kurtulması gerektiği savunulmaktadır (Doğan, 2006).

Öte yandan Aydınlanma Felsefesine eleştirel bir tutumla yaklaşan J. J. Rousseau; Rönesans sonrası ahlakın gelişim göstermediğini ile sürmekte ve toplumlaşmadan önceki insan doğasını savunmaktadır. İnsan doğasını temele alırken beraberinde insan doğasının özgürlüğünü savunmaktadır. Bu özgürlüğü insan hakları temelinden ele almıştır. Batı dünyasının yanı sıra doğuda, özellikle İslam kültüründe insana bakış açısı insanın varlık olarak üstünlüğü ile temellendirilmiştir (Hasanova, 2019).

Tarihsel süreç içerisinde insana bakış açısı ve diğer insanlardan farklılık, diğer varlıkların sahip olmadığı bazı nitelik ve haklara sahip olmayı meydana getirmiştir. Söz konusu hak kavramının toplumsal yaşam ve toplumsallaşma ile ortaya çıktığı söylenebilmektedir. İnsana insan olmasından ötürü ve insan olmalarının gereği olarak sağlanan, sağlanması gereken haklar söz konusudur. Bu durum insan haklarıyla temellendirilmektedir. İnsan hakları, tüm insanların ayırım gözetilmeksizin sahip olması gereken hakları oluşturmaktadır. İnsanların sahip oldukları temel haklar, özgürlükler zamansal süreç içerisinde bir biçimde zorunlu olarak ve olağan akışta ihtiyaç duyularak ortaya çıkmış olup insanın yaşamsal sürecini, yaşam sürme biçimini şekillendiren bir faktör olmakla birlikte insan-toplum-devlet bağlamında çeşitli sorumlulukları da beraberinde getirmiştir. Söz konusu hakların devlet eliyle oluşturulması, korunması, sağlanması sorumluluğunu; toplumların ve insanların haklardan yararlanma, uygun biçimde davranma, belli durumlarda kısıtlanma sorumluluğunu oluşturmaktadır (Özker, 2017, ss. 13-16).

İnsan hakları; temel haklar, hürriyetler, sorumluluğun getirdiği ödevler temelinde evrensel özellik göstermektedir. Dünyanın her yerinde insan olmanın gereği olarak haklar söz konusudur, bu doğrultuda temel haklar, hürriyetler, ödevler gerek ülkelerin ulus düzeyinde gerekse de uluslararası düzeyde ele alınmıştır. Toplumsallaşma, olağan kural oluşumu, sözlü, yazılı biçimlerde kullanımı devlet-toplum-insan paydaşlığında işlev göstermiştir.

İnsan haklarında tarihsel süreç içerisinde; Eski Yunan’da, Roma Felsefesinde, farklı dinler, farklı çağlar, farklı toplum ve kültürlerde farklılıklar gösterdiği; cinsiyet, sınıf, statü vs. ayrımı gözetilebildiği görülmüştür. Kadınlara, kölelere hakların verilmediği, belirli sınıfların üstün tutulduğu toplumlar söz konusudur (Kiraz, 2015, s. 12).

İnsan hakları bağlamında gelişmeler söz konusu olsa da önemli gelişimler; 1215 tarihinde Magna Charta Libertatum’un, 1689’da İngiliz Hakları, 1775’te Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1789’da Fransız Vatandaş ve İnsan Hakları Bildirgesi ile önem kazanmıştır. Sonrasında Birleşmiş Milletler (BM) kuruluşu, imzalanan çeşitli sözleşmeler insan hakları anlamında önemli adımları oluşturmaktadır. İnsan hakları temelinde uluslararası olarak 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de önemli bir metin niteliğindedir (Hasanova, 2019).

İnsan haklarının oluşumu, gelişimi, metinlere yansımalarının yanı sıra söz konusu hakların farklı ülkelerde hangi biçimlerde yer alıyor olduğu da önem arz etmektedir. Söz konusu metinler ve belgeler anayasal temeli oluşturmaktadır. Araştırmanın ana konusunu oluşturan devletlerden biri olan Federal Almanya Cumhuriyeti ele alındığında; tarihi oldukça eskiye, Roma ve Cermen İmparatorluklarına dayanan, eski ve güçlü siyasal tarihe sahip olan bir devlet yapısı göstermektedir (Yılmaz, 2020, s. 40).

Anayasal bakımdan incelendiğinde; 1949’da kabul edilen Almanya Anayasasında federal devlet yapısının korunduğu, yapı değişiminin engellendiği durumu söz konusudur. Anayasa içerisinde federasyon ve eyaletlerle ilişkili bilgi, yetki, sorumluluk vb. durumlar düzenlenmiştir. Anayasanın birinci kısmında “Temel Haklar” başlığıyla, temel hak ve özgürlük, ödevlere ilişkin, detaylı bir biçimde 19 madde yer almaktadır. Anayasanın ikinci kısmında “Federasyon ve Eyaletler” başlığıyla, federal devlet yapısı, bayrak, başkent, devlete ilişkin resmi bilgilerin yer aldığı maddeler bulunmaktadır. Anayasanın üçüncü kısmında “Federal Meclis”, dördüncü kısmında “Federal Konsey”, beşinci kısmında “Federal Cumhurbaşkanı”, altıncı kısmında “Federal Hükümet”, yedinci kısmında “Federasyonun Yasama Yetkisi”, sekizinci kısmında “Federal Yasaların Uygulanması ve Federal İdare”, dokuzuncu kısmında “Yargı”, onuncu kısmında “Mali Rejim”, on birinci kısımda “Geçici ve Son Hükümler”, son kısmında ise “Din ve Dini Cemaatler” başlığı bulunmaktadır (Akça, 2023, s. 634).

Alman Anayasası’nın ilk bölümünü temel hak ve hürriyetlerin oluşturuyor oluşu, devlet yapısı ve toplumsal anlamda insan haklarına ilişkin bilgiler sunabilmektedir. Temel hak ve

hürriyetler incelendiğinde; insan onur ve haysiyeti, yaşam hakkı, yasa önünde eşitlik, din, vicdan ve inanç özgürlüğü, düşünce ve basın, sanat ve bilim özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, birleşme özgürlüğü, dolaşım özgürlüğü, meslek özgürlüğü, aile, evlilik ve çocuğa ilişkin haklar, okul ve okul rejimine ilişkin bilgiler, gizlilik ile ilişkili bilgi ve haklar, dokunulmazlıklar, sığınma, vatandaşlıktan çıkarılma, dilekçe gibi konulara ilişkin bilgiler, haklar, özgürlükler ve sınırlamalara yer verildiği görülmektedir (Kanadoğlu, 1998).

Araştırma konusunun bir diğer ana maddesi ve ülke anayasası ise Türkiye Cumhuriyeti Anayasasıdır. Türkiye Cumhuriyeti ve anayasası incelendiğinde, Türkiye Cumhuriyetinden önce tarihsel süreç içerisinde Türk devlet yapısında anayasallığa geçişte önemli metinler söz konusudur. Orta Asya Türk tarihinde bu anlamda töre önemli yer tutmaktadır. Törelerin geçtiği ve anlatıldığı çeşitli metinler, Orhun Kitabeleri, Kutadgu Bilig olarak ifade edilebilir. Türklerin İslamiyet'e geçişiyle birlikte hem töre hem de dini buyrukların önem arz ettiği söylenebilmektedir. Osmanlı Devleti incelendiğinde anayasallığa geçişten önce; 1808 tarihli Sened-i İttifak, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, 1856 tarihli Islahat Fermanı önemli yer tutmaktadır. Özellikle Sened-i İttifak, anayasa olmamasına karşın, anayasal bazı nitelikler taşıyan bir yapıdır. Bu doğrultuda anayasal devlet yapısına geçişte önemli adımlardan biri olarak görülebilmektedir (Özbey, 2021).

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi, "Meclis-i Umumi" iki meclis ile parlamento sistemini oluşturmuştur. 1876 Anayasası'nda hak ve özgürlükler konusu, "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-u Umumiyesi" bölümüyle yer almıştır. Söz konusu bölümde; kişi özgürlüğü, kişi dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı, mal ve mülk güvenliği, dilekçe hakkı, genel ve özel öğretim, eziyet, işkence, müsadere ve angarya yasağı gibi konulara ilişkin maddeler yer almıştır. Sonraki süreçte anayasa ve maddelerinde değişiklikler meydana gelse de Kanun-i Esasi tarihsel süreç içerisinde anayasal anlamda önemli bir yapı taşı özelliği göstermiştir (Doğan, 2006).

İlerleyen süreçte 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye; hazırlanışı ve yapısı itibariyle olağanüstü bir anayasa olma özelliği göstermekte ve Kurtuluş Savaşının koşullarını yansıtmaktadır. İvedi biçimde Büyük Millet Meclisi tarafından hazırlanan Teşkilat-ı Esasiye Türkiye devletini kuran bir anayasa özelliği göstermektedir. Savaş koşulları ve olağanüstü bir nitelik taşıması sebebiyle, hak ve özgürlüklere ilişkin bir kısım söz konusu olmamakla birlikte, Kanun-i Esasi'den kalan ve aykırı olmayan maddeler geçerliliğini korumuştur (Özbey, 2021).

1921 tarihli Anayasanın, hak ve özgürlükler konusunda eksik ve yetersiz olsa da hak ve özgürlükler konusunda sosyal, ekonomik ve farklı açılardan hak ve özgürlükler bakımından 1924 tarihli Anayasanın yürürlüğe konması ve yapısı önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Öyle ki kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkı bu dönem anayasası ile gerçekleşmiştir. Çok partili rejim Cumhuriyet öncesinde ya da Cumhuriyetin ilk yıllarında başarılı ya da başarısız uygulama göstermiş olsa da 1924 Anayasası döneminde çok partili rejim mevcuttur denebilir (Küçük, 2016, s. 5).

1961 Anayasası incelendiğinde; Temel hak ve Ödevler kısmı geniş bir yer tutmaktadır, bu durum bir tepki anayasası olmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Anayasa genel itibariyle bireyi ön plana çıkarmayı izlemiştir. Temel hak ve özgürlüklerin yer alışı anayasal anlamda önemli bir katkı sağlamıştır. Sonraki dönemlerde ise yapılan değişikliklerle bu hak ve özgürlüklerde kısıtlama ve sınırlandırmalara gidildiğinden söz edilebilir.

Araştırmanın ana konularından birini oluşturan ve şu an yürürlükte olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1982 tarihli bir anayasadır. Bu anayasa temel hak ve özgürlükler konusunda daha sınırlandırılmış ve kısıtlanmış bir anayasa olmakla birlikte 1961 Anayasası'nın "birey" odaklı oluşuna karşın "devlet" olgusunu ön planda tutmaktadır. Bu doğrultuda devlet otoritesi önem kazanmıştır (Özbey, 2021). Anayasanın "Temel Hak ve Ödevler" başlığıyla yer alan ikinci kısmı incelendiğinde ikinci bölümünde; Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı, Zorla çalıştırma yasağı, Kişi hürriyeti ve güvenliği, Özel hayatın gizliliği ve korunması, Konut dokunulmazlığı, Haberleşme hürriyeti, Yerleşme ve seyahat hürriyeti, Din ve vicdan hürriyeti, Düşünce ve kanaat hürriyeti, Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti, Bilim ve sanat hürriyeti, Basın hürriyeti, Toplantı hak ve hürriyetleri, Mülkiyet hakkı, Hakların korunması ile ilgili hükümler, İspat hakkı, Temel hak ve hürriyetlerin korunması olarak maddelendirilmiştir.

Anayasanın ikinci kısmı üçüncü bölümünde Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler yer almaktadır. Bu başlık altında; Ailenin korunması, Eğitim ve öğretim hakkı ve ödevi, Kamu yararı, Toprak Mülkiyeti, Çalışma ve sözleşme hürriyeti, Çalışma hakkı ve ödevi, Çalışma şartları ve dinlenme hakkı, Sendika kurma hakkı, Toplu iş sözleşmesi, grev hakkı ve lokavt, Ücrette adalet sağlanması, Sağlık, çevre ve konut- konut hakkı, Sosyal güvenlik hakları gibi maddeler ve detayları yer almaktadır. Anayasanın ikinci kısmı dördüncü bölümünde Siyasi Haklar ve Ödevler yer almaktadır. Bu başlık altında; Seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları, Kamu hizmetlerine girme hakkı, vatan hizmeti, vergi ödevi ve dilekçe hakkı gibi maddeler yer almaktadır (Doğan, 2006).

Söz konusu hakların ya da insana ilişkin hakların, özgürlüklerin, sorumlulukların ve ödevlerin tarihsel süreç içerisinde ve günümüz dünyasında toplumdan topluma, ülkeden ülkeye, devletten devlete farklılık gösterdiği söylenebilir. İnsan haklarının evrensel biçimlerinin yanı sıra; devletlerin kendi anayasal metinlerinde, haklara farklı isim, yapı, detay ya da nitelikte yer veriyor oluşu durumu söz konusudur. Ülkelerin tarihsel, siyasal ya da ekonomik yapıları birbirleri arasında benzerlik ya da farklılık gösterebilmektedir. Bu durumun insan haklarına, özgürlüklere, sorumluluk ve ödevlere hangi biçimlerde ve hangi düzeyde etki ettiği durumu, söz konusu yapıların incelenmesi, karşılaştırılması gibi ihtiyaçları meydana getirmektedir.

Bu doğrultuda; araştırmanın ana konusunu oluşturan iki ülkenin, iki devlet yapısının ve anayasasının incelenmesi bu bağlamda katkı sağlayabileceği düşünerek inceleme ve araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın merkezinde bir tarafta 1949 tarihinde savaştan çıkan ve bölünen bir Almanya yapısı; diğer tarafta ise 1982 darbesi ile anayasa oluşturmuş bir Türkiye bulunmaktadır. Batı Almanya; Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve İngiltere denetiminde 1945'te kurulmasının ardından 1949 yılında kendi anayasasını oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ise; Cumhuriyet tarihinin ilk anayasasını 1924 yılında yapmasına rağmen, 1961 ve 1982'de anayasa değişikliklerine maruz kalmıştır. Almanya açısından bakıldığında 1990 yılında, Batı Almanya ve Doğu Almanya birleşmiş, ufak değişiklikler ile tek bir anayasayı kullanmaya başlamışlardır. Türkiye tarafından bakıldığında ise; 2016 yılında meydana gelen darbe girişimi ve sonrasında anayasada meydana gelen birçok değişiklik söz konusudur.

Devletlerin yapıları, geçirdikleri değişim ve dönüşümler doğrultusunda, tarihsel ve yapılaş süreci açısından benzer olan iki ülke olan Federal Almanya Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında, dönemin şartları da göz önüne alınarak, temel hak ve ödevler konusunda inceleme yapmak bu araştırmanın temel konusunu ve amacını oluşturmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasında yer alan temel hak ve ödevler ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan temel hak ve ödevler arasında karşılaştırma yapmaktır.

Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

- 1-Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasında yer alan temel hak ve ödevler nelerdir?
- 2- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan temel hak ve ödevler nelerdir?

3- Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasında yer alan temel hak ve ödevler ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan temel hak ve ödevler arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmada incelenen Federal Almanya Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin yapıları, anayasal süreçleri, anayasaları ve anayasalarda yer alan temel hak ve ödevlerin incelenmesi, benzerlik ve farklılıklar olarak karşılaştırma yapılmasının; birbirine çeşitli yönlerden benzeyen bu iki devletin ve anayasalarının anlaşılması, insan hakları ve özgürlükleri, ödevlerine ilişkin bilgiler anlamında literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Öte yandan insan hakları, temel hak ve ödevlerin detaylı bir biçimde iki ülke ışığında incelenmesi, tarihsel süreçte meydana gelen anayasa değişimleri ve anayasal değişiklikler konusunda, günümüz ve gelecek bağlamında da gelişmeleri, değişimleri daha sağlıklı anlayabilmek, inceleyebilmek ve yaşamı yönlendirebilmek anlamında bu çalışmanın önem arz ettiği ve katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Tanımlar

Töre: Türklerde görülen devlet ile halk ilişkilerini düzenleyen örf ve âdetlerden oluşan yazısız hukuk kuralları.

Anayasa: “Bir devletin biçimini belirten; yasama, yürütme ve yargılama erklerinin nasıl kullanılacağını ve yurttaşların kamu haklarını gösteren temel yasa” (Türk Dil Kurumu (TDK) , 2025).

Hürriyet: “Özgürlük” (TDK, 2025).

İnsan Hakları: İnsanın sırf insan olduğu için sahip olduğu haklardır.

Sened-i İttifak: 1808 yılında Ayanlar ile II. Mahmut arasında imzalanan ve padişahın yetkilerinin sınırlandırıldığı ilk belge.

Tanzimat Fermanı: 1839’da Sultan Abdülmecit tarafından M. Reşit Paşa’ya hazırlattırılıp, Gülhane Parkı’nda halka duyurulan ferman.

Kanun-î Esasi: 1876’da ilan edilen ilk Osmanlı Anayasası

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu: 1921 Anayasası (Türkiye’nin ilk anayasası).

1.5. Sınırlılıklar

Araştırma, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası ile sınırlıdır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde araştırma konusuna ilişkin kuramsal çerçeveye yer verilmiştir.

2.1. İnsan Hakları ile İlişkili Kavramlar

İnsan hakları kavramı alan yazında çoğunlukla; hürriyet, hak, hukuk ve ödev gibi kavramlar ile birlikte yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümünde de insan hakları ile ilişkili kavramlara yer verilmiştir.

Hak Kavramı

İnsan hakları kavramının temelinde hak anlayışı yatmaktadır. Hak kavramı, çok boyutlu bir şekilde tanımlanabilmektedir. Sözlük anlamı itibarıyla hak, "hukukun ve adaletin gerektirdiği, birine ait olan kazanım veya kazanç" şeklinde ifade edilebilir (TDK, 2021). Hak kelimesi, günlük dilde, felsefi ve ahlaki tartışmalarda, ayrıca hukuki terminolojide yaygın olarak yer almaktadır. Konuşma dilinde bir hak kavramından bahsettiğimizde, bunun; bir kişinin belirli bir konu üzerindeki yetkisini veya meşru bir şekilde bir şey talep edebilme hakkını ifade ettiğini anlatmak isteriz. Birinin bir şeye hakkı olduğunu söylemek, o hakkın geçerliliğini sorgulama dışı bırakmak ve herkes tarafından tanınması gerektiği anlamına gelmektedir. Günlük dildeki hak kavramının kaynağında ahlaki bir haklılık ve doğruluk iddiası yatmaktadır. Başka bir tanıma göre, hak, hukuk tarafından tanınan ve belirli bir şeyin yerine getirilmesini içeren talep etme yetkisidir (Atar, 2007). Güriz (1994)'in tanımına göre ise, hak, bir şeyi yapmak ya da başkalarından belirli bir davranış sergilemesini isteme yetkisidir; bu yetki, pozitif hukuk tarafından kişilere tanınmaktadır. Hak kavramıyla ilgili iki temel unsur öne çıkmaktadır: irade ve menfaat. Gerçekten de hukukun işleyişinde hak kavramı, bu iki unsurun bir arada varlığını sürdürebildiği ölçüde anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla hak, hukuki açıdan korunan bir menfaat olup, sahibine bu korumadan yararlanma yetkisi vermektedir. Toplumsal yaşamda ve özellikle hukuk sisteminde hak ile yükümlülük arasında hassas bir denge bulunmaktadır. Bir bireye tanınan hak, başka bir birey için hukuki bir yükümlülük doğurmaktadır. Bu çerçevede, bir kişinin hak sahibi olması, diğer bireylerin de aynı haklara sahip olması anlamına gelmektedir. İnsan haklarını kabul eden eşitlikçi bir toplumda, haklar açısından ayrımcılık yapılamaz. Bu nedenle, her hak, aynı zamanda bir ödev de taşır ki bu, diğer bireylerin aynı haklara saygı gösterme yükümlülüğünü oluşturmaktadır (Tekelioğlu, 2008).

Hak, hukuk sisteminin bireylere tanıdığı bir yetki olarak tanımlanabilir. Hak, bireylere belirli bir ilkeyi yerine getirme yetkisini hukuksal olarak kazandıran bir unsurdur. Hak, bir kişi,

kurum veya nesne üzerinde haklı bir iddia veya talebi ifade etmektedir (Erdoğan, 2007). Hak kavramı hem hukuki hem de ahlaki boyutları olan bir olgudur. Ahlak, bireylerin hak sahibi olmalarını sağlayan temel unsurlardan birini oluşturur. Dolayısıyla hem hukuk hem de ahlak, hak kavramının iki ana bileşenidir (Özker, 2017, ss. 3-8).

Genel olarak haklardan bahsedildiğinde hak, hukuk tarafından bireylere tanınmış bir durumdur ve bu hakkın korunması için devletin yardımını talep etme yetkisini içermektedir (Altıntaş, 2019). Benzer biçimde hak kavramını açıklamaya çalışan pek çok teori bulunmakla birlikte, en temel tanımıyla hak, bir şeyi yapma yetkisine sahip olmayı ve bir talepte bulunabilmeyi ifade etmektedir (Karslı, 2021). Bu açıdan bakıldığında, haklar hem bireylere verilen yetkileri hem de bireylerin devlet veya özel kuruluşlardan belirli taleplerde bulunabilme yeteneklerini kapsamaktadır.

2.2. Hak ile İlişkili Kavramlar

Hürriyet Kavramı

Hak ile ilişkili olan ve üzerinde durulması gereken bir kavram hürriyet kavramıdır. Hürriyet (özgürlük) terimi, alan yazında hak kelimesiyle birlikte kullanılmakta ve çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Hürriyet kelimesinin sözlük anlamı; “Herhangi bir kısıtlamaya veya zorlamaya tabi olmadan düşünme ya da hareket etme, belirli bir şart altında bulunmama durumu olarak tanımlanmaktadır” (TDK, 2024).

Kaboğlu (1992)’na göre hürriyet; “Bir şeyi yapma veya yapmama, belirli bir biçimde davranma ya da davranmama yetkisi olarak tanımlanmaktadır.” Bu tanımда dikkat çeken nokta, hürriyetin insan eylemlerinin bir niteliği olarak ele alınmasıdır. Hürriyet, olumlu veya olumsuz herhangi bir insan eylemini kapsar; insan eylemi, hürriyetin ilk unsurudur. Yapılan eylemin baskıya maruz kalmadan ve özgürce gerçekleştirilebilmesi ise hürriyetin ikinci unsurunu oluşturmaktadır. Yani bir insan fiilinin serbestçe gerçekleştirilebilmesi, ona hürriyet niteliği kazandırmaktadır. Ancak, hürriyetlerin serbest olma niteliği, sınırsız oldukları anlamına gelmemektedir. Hukuk düzeni, bazı hürriyetlerin sınırlandırılmasını düzenleyebilmektedir. Bu çerçevede, hukukun yasaklamadığı her türlü insan fiiline de hürriyet denir (Yaman, 2022, s. 4).

Gözler (2007)’e göre hürriyet, "bir şeyi yapma ya da yapmama ve belirli bir biçimde davranma veya davranmama yetkisi" olarak tanımlanmaktadır. Hürriyet, bireyin hukuk tarafından yasaklanmamış bir alanda, her türlü dış etkidenden bağımsız bir şekilde kendi düşüncelerine ve iradesine dayanarak karar alması durumudur (Altıntaş, 2019, ss. 6-9).

Hürriyet, hak kavramının sınır çizme işlevi ile ilişkilidir. Hürriyet, bir şeyi "yapabilme veya o şeyin yapılmamasını sağlama" yetkisini ifade etmektedir. Daha basit bir biçimde tanımlanacak olursa, hürriyet "serbest hareket etme yetisi" anlamına gelmektedir. Hürriyetler, tıpkı haklar gibi hukuk düzeni aracılığıyla tanımlanmıştır. Bireylerin belirli konularda rahatça hareket etme özgürlüğü kabul edilir. Kısacası, bir kişinin bir konudaki hürriyeti, o konudaki fiilini gerçekleştirme ya da gerçekleştirilmeme serbestisine sahip olması demektir (Karslı, 2021, s. 16). Bu doğrultuda hem hürriyet hem de hak kavramlarının, insan haklarının netleştirilmesi açısından son derece önem taşıdığı söylenebilmektedir.

Hukuk Kavramı

Hukuk kelimesi Arapça kökenli bir terimdir ve Arapçadaki "hak" kelimesinin çoğul formu olan "haklar" ile ilişkilidir. Hukuk, genel anlamda "toplumu düzenleyen ve devlet yaptırımlarıyla güçlendirilmiş kuralların ve yasaların bütünü" olarak tanımlanabilmektedir (Püsküllüoğlu, 2008). Ayrıca, hukuk, "toplum içinde bireyler arasındaki ve bireylerle devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların tamamı" şeklinde de ifade edilmektedir (Demiray, 1998). Hukuk kavramı "toplumun ortak iyiliğini ve genel yararını sağlamak amacıyla bireyler ve devletler arasında ki ilişkileri düzenleyen, kamu eliyle desteklenen ve belirli yaptırım sonucu olan, uyulması zorunlu toplumsal yaşam kuralları" olarak da tanımlanır (Altıntaş, 2019, s. 7). Kavrama ilişkin tanımlardan hareketle, hukukun toplumsal düzen biçimlendiricisi olarak devlet-toplum ilişkisini dengeleyen bir güç olduğu ifade edilebilir.

Ödev Kavramı

Hak ile ilişkili kavramlardan bir diğeri de ödev kavramıdır. Ödev kavramı, "yasa, ahlak ve töre açısından yerine getirilmesi gereken bir durum" olarak açıklanabilmektedir (Demiray, 1998). Başka bir tanıma göre ise ödev, "vicdandan kaynaklanan, insanlık, ahlak ya da yasaya dayanan zorunlu iş veya davranıştır" (Püsküllüoğlu, 2008'den aktarıldığı şekliyle Altıntaş, 2019, s. 7). Ödev ayrıca, bir hukuk kuralı çerçevesinde yerine getirilmesi ya da yapılmaması gereken insan davranışını ifade etmektedir.

Özgürlük Kavramı

Hukukun temel kavramlarından biri olan özgürlük, farklı biçimlerde tanımlanabilen bir kavramdır. Özgürlük, kelime anlamı itibarıyla "herhangi bir koşula bağlı olmama" hali olarak tanımlanmıştır. Özgürlük kavramı, herhangi bir kısıtlama olmaksızın düşünme ve davranma durumu olarak da tanımlanabilmektedir. Zorlanma olmaksızın bir işi gerçekleştirme ya da gerçekleştirilmeme yetkisi olarak görülen özgürlük, bireyin toplumun saygı ve serbesti çerçevesinde hareket edebildiği bir alanı ifade etmekle birlikte bu

bağlamda, özgürlük, bireyin kendi tercihleri doğrultusunda eylemde bulunma gücünü ifade etmektedir (Özker, 2017, s. 4). Atar (2007)'nin tanımına göre özgürlük, başkalarına zarar vermeme koşuluyla, bireyin bir konuda kendi iradesiyle karar verme ve bu kararını uygularken başka kişiler tarafından engellenmemesi halidir. Montesquieu ise özgürlüğü “kanunların müsaade ettiği her şeyi yapabilme hakkı” olarak ifade etmiştir (Tekelioğlu, 2008). Kapani (1993)'e göre, özgürlük, esasen bağımsızlık demektir; her türlü baskıdan, kısıtlamadan ve dış etkenlerden uzak olarak bireyin kendi hayatının kontrolünü elinde bulundurması anlamına gelir. Bu bakış açısına göre, bireyin hiçbir zorunluluk altında kalmadan kendi isteklerini elde etme yeteneği ve bir eylemi gerçekleştirme veya gerçekleştirilmeme seçeneği özgürlük olarak görülmektedir (Tekelioğlu, 2008). Tanımlardan hareketle özgürlük; kısıt, engel, baskı, zorlama olmaksızın eylemde bulunabilme gücünü ifade etmektedir.

2.3. İnsan Hakları

Türkçede sıklıkla kullanılan "insan" ve "hak" kavramları, bir araya geldiklerinde "insan hakları" ifadesiyle, belirli bir normatif yapıyı tanımlar hâle gelir. Bu kavramsal birleşim; bireylerin sahip olduğu temel, nitelikli hakları içeren ve aynı zamanda tarihsel, kültürel ile kuramsal boyutları olan hukuk, siyaset ve etik gibi çeşitli düşünsel alanlara gönderme yapar. İnsan hakları, kapsamı geniş ve sınırları belirlemede güçlük çekilen en karmaşık kavramlardan biridir. Temelinde, insanların yalnızca insan olmaları nedeniyle sahip olduğu, başka hiçbir şart aranmaksızın edinilen hakları belirtmektedir. Bu haklar, bireylerin onurlu ve değerli birer insan olarak yaşamlarını sürdürmeleri için gereklidir. İnsan hakları sözlük itibarıyla tüm insanların hiçbir ayırım yapılmaksızın, yalnızca insan olmalarından kaynaklı olarak ve insanlık onurunun gereği olarak sahip olmaları gereken en yüksek hakları ifade etmektedir (TDK , 2024).

İnsan hakları doğal haklar terimi olarak ilk kez İngiliz düşünür John Locke tarafından ortaya konmuştur. Jean Jacques Rousseau ise insan haklarının temelini oluşturan doğuştan eşitlik ve aynı haklara sahip olma fikrinin temellerini atmıştır. Yaygın bir tanıma göre insan hakları; insanların doğuştan kazandığı, sadece insan olmanın gereği olarak sahip oldukları ve renk, ırk, dil, din gibi ayrımlara tabi tutulmaksızın kullanabilecekleri; en önemlisi dokunulmaz, devredilemez ve vazgeçilemez hakların bütünü olarak ifade edilebilmektedir (Özker, 2017, s. 7). Benzer biçimde insan hakları, belirli bir tarihsel dönemde insanların sahip olması gereken tüm hak ve özgürlükler” olarak da tanımlanabilmektedir.

İnsan hakları, literatürde sıklıkla bireyleri devlete karşı koruyan haklar olarak tanımlanmaktadır (Berber, 2017, s. 11). Bu durum göstermektedir ki, hukuk kavramında olduğu gibi insan hakları da devlet-toplum ilişkisi bakımından kilit bir role sahiptir.

Bazı tanımlara göre insan hakları; bireyin yalnızca insan olması temelinde, herhangi bir şart aranmaksızın, doğuştan hatta anne karnındaki varoluş anından itibaren sahip olduğu, devletler, bireyler veya topluluklar tarafından ihlal edilemeyecek nitelikteki evrensel ilke, norm ve hakları kapsayan bir bütündür (Hekimoğlu, 2002). Bu çerçevede, insan hakları en temel anlamıyla, insan onurunu esas alan ve bireylerin yalnızca insan olmaları sebebiyle sahip oldukları haklar dizisini ifade eder.

2.4. İnsan Haklarının Nitelikleri

İnsan haklarına ilişkin alanda çeşitli tanım ve açıklamalar bulunmakla birlikte, insan haklarının kendine özgü nitelikleri vardır. İnsan haklarının diğer hak biçim ve kategorilerinden farklılıkları aşağıda sıralanmıştır (Başbakanlık, 2006):

Evrenselidir: İnsan hakları, her zaman ve her yerde tüm insanlar için geçerlidir. Zaman ve mekân ayrımı gözetmeksizin, herkes insan haklarına sahiptir. İnsan olmak, bu haklardan yararlanmak için yeterlidir.

Toplum Öncesidir: Bu özellik, insan haklarının doğuştan olmasının mantıksal bir sonucudur. İnsanlar, herhangi bir toplumsal teşekkülün üyeleri olarak değil, yalnızca insan olarak var oldukları için bu haklara sahiptirler. Dolayısıyla, insan hakları toplumsal-siyasal varoluşun yasal temelini oluşturur.

Mutlaktır: İnsan hakları, herhangi bir kayıt ya da koşula bağlı olarak var olmaz. Bu hakların mevcudiyeti, insanın topluma karşı olan yükümlülükleriyle ilişkili değildir ve bu nedenle sınırlandırılmaz ya da pazarlık konusu yapılamaz.

Vazgeçilmezdir: İnsan hakları, insanların yalnızca insan olmaları nedeniyle doğuştan sahip olduğu haklardır. Bu nedenle, insanlar bu haklardan vazgeçemezler; akit ile haklarını başkalarına devredemezler.

Birey Haklarıdır: İnsan haklarının öznesi bireylerdir ve bu nedenle hakların temeli bireylere dayanır. Toplumlar, gruplar veya sınıflar, bireylerden oluşan ilişkilerden ibarettir.

Çoğunlukla Özgürlük Haklarıdır: İnsan haklarının büyük bir kısmı, bireylerin özgürlüklerini korumaya yönelik haklardır. Özgürlük, kişilerin yaşamlarını hangi değerler doğrultusunda sürdüreceklerine karar verebilmeleri anlamına gelir.

Doğuşandır: İnsan hakları, bireylerin doğuştan itibaren sahip oldukları ve insan olma niteliğinden ayrılmaz bir bütün oluşturan haklardır. Bu yönüyle, yalnızca hukuki düzenlemelerle tanınan ya da sonradan elde edilen haklardan farklı bir karaktere sahiptir; çünkü insan haklarının varlığı, herhangi bir yasal tanım ya da kazanıma bağlı değildir (Altıntaş, 2019, ss. 10-13).

Temel Haklardır: İnsan haklarının temel oluşu, diğer hakların ahlaki hiyerarşide daha üst bir konumda olduğunu dolaylı olarak ifade eder. Bu, insan haklarının mutlak özelliklerini teyit eder ve egemenin iradesine bağlı olmadığı fikrini ortaya koyar (Karşlı, 2021, ss. 16-25).

2.5. İnsan Haklarının Gelişimi

İnsan hakları, tarihsel kökleri itibarıyla derin bir geçmişe sahiptir. Tarihin çeşitli dönemlerinde birçok olaylar neticesinde insan hakları kavramı gelişmiş ve ilerleme kaydetmiştir. Bu bağlamda eski çağlardan başlayıp günümüze kadar geçen sürede insan hakları mücadeleleri ve insan haklarının tarihsel süreçteki gelişimini ele almak önem arz etmektedir.

2.5.1. İlk Çağ'da İnsan Hakları

İnsan hakları düşüncesinin felsefi kökleri, Antik Yunan Çağı'na kadar uzandığı söylenebilmektedir. "Polis" olarak adlandırılan Yunan şehir devletlerinde, bireylerin hakları genelde sınırlıdır ve bu haklar genellikle toplumun içindeki sosyal yapılara dayanmaktadır. Bu şehir devletlerinde, bilinen bir bireycilik anlayışı yoktur; kişi, yalnızca toplumun bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Antik Yunan toplumunda bireyler, bir fert olarak değil, topluma ait bir parça olarak değerlendirildiğinde, Yunan şehir devletleri vatandaşlarına belirli kısıtlamalarla bazı haklar tanımıştır. Örnek olarak; Atina halkı seçme ve seçilme gibi siyasi haklara sahipken, halkın; toplumsal uygulama, ilişki ve faaliyetlerinde kanunlara uyma zorunlulukları mevcuttu. Bu durum özgürlük anlayışının kısmi ve belirli hak gruplarıyla sınırlı olduğunu göstermektedir. Antik Yunan toplumunda bireyler insan oldukları için değil, yalnızca şehir devletinin bir üyesi, toplumun bir parçası oldukları için değer görmektedir. Ayrıca toplumda sadece yurttaşlar belirli haklara sahipken, köleler herhangi bir hakka sahip değildir (Karşlı, 2021, s. 25).

M.Ö. 5. yüzyılda sofist Alkidamas, “Tanrının kimseyi köle olarak yaratmadığı; aksine, tüm insanları hür yarattığı” fikrini öne sürmüştür. Ancak köleler, hiçbir hak ve özgürlükten faydalanamazken, yurttaşlar da genellikle şehir yönetiminin baskısı altında kalmışlardır. Bu nedenle, insan hakları kavramı açısından şehir devletlerinin rolü önemli olsa da gerçek bir

demokrasi ve özgürlük anlayışından bahsetmek mümkün değildir. M.Ö. 6. yüzyılda yaşayan Atinalı yasa koyucu Solon, toplumda eşitliğe dayalı yeni bir sosyal yapı inşa etmeyi hedeflemiş, ancak bu girişimi uygulamada kalıcı bir başarıya ulaşamamıştır. Bu düzen, toplumda maddi koşullara bakılmaksızın herkesin eşit haklara sahip olmasını ve aynı cezaların uygulanmasını öngörüyordu. Söz konusu kurallar, Solon'un vatandaşlar ve devlet yöneticilerinin de kanunlara bağlı olması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır (Ünal, 2001). Yunan polislerinde yurttaşlar; yasa çıkarma, savaş ya da barış kararı alma ve adaletin sağlanmasına katılma gibi çeşitli siyasal yetkilere sahip olsalar da bireysel hak ve özgürlükler oldukça sınırlı bir çerçevede kalmıştır. Bu nedenle, Yunanlılar arasında yalnızca doğuştan gelen haklar değil, aynı zamanda köleler gibi belirli grupların hakları da dikkate alınmamıştır. Örneğin, Yunan anne ve babadan doğmayan bir birey, kenttaşlık hakkına sahip olamamıştır; ayrıca kadınlar, bu dönemde çoğunlukla bir mal olarak görülmeye devam etmiştir (Akıllıoğlu, 1995).

Antik Yunan'ın yanı sıra ve onun izlerini taşıyan Roma hukukunda da halk, özgürler ve köleler olarak iki gruba ayrılmıştı. Özgür Romalı vatandaşlar, kişiler olarak tanınırken, köleler hak sahibi değil, mallar arasında yer alıyorlardı. Roma hukuk sisteminde, köleler sahiplerinin mülkiyeti olarak değerlendirilmiş; bu nedenle sahipleri onları alıp satabilmiş, rehin bırakabilmiş ya da ölüm durumunda diğer mallar gibi mirasçılara devredebilecek konumda olmuştur. Bu sert uygulamalara karşın, özgür bireyler; konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı ve kişisel özgürlükler gibi temel hukuk ilkeleriyle koruma altına alınmıştır (Reisoğlu, 2001). Eski çağlardaki hukuki yapılar, bireylerin haklarını ortadan kaldıracak şekilde devletin sınırsız ve mutlak egemenliğine dayanmıştır. Platon ve Aristo gibi önemli düşünürler bile, insanı insana verdiği değeri göz ardı etmişlerdir. Bu nedenle, o dönemde birey haklarının varlığına dair güçlü bir düşünce bulunmamaktadır. Aristoteles'e göre, doğa tarafından haklı görülen her durum, her zaman yasalar tarafından meşru kabul edilmeyebilir. Bu çerçevede, insan düşüncesinden bağımsız olarak evrensel geçerliliğe sahip bir doğal adalet anlayışı bulunduğu savunulmaktadır. Hem Aristoteles hem de Platon, bireyler arasında eşitlik olmadığını savunmuşlardır. Stoisyen düşünürler ise, insan hakları ve özgürlükleriyle ilgili olarak devletin rolü üzerine farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Onlara göre, devlet insanın gelişimi için gereklidir ve birey, yalnızca bir vatandaş olarak değil, aynı zamanda bir insan olarak da ele alınmalıdır. Stoacıların fikirleri, mevcut durumu bir nebze yumuşatmış ve birey haklarına dair farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Stoaların görüşlerine göre, insan eşitliği ve bireysel hakların güvence altına alınması gerektiği düşüncesi, antik

Yunan'ın ötesine geçerek Roma düşünce hayatını da etkilemiştir (Berber, 2017, s. 16). Bu dönem, insan hakları düşüncesinin gelişimi açısından önemli bir temel oluştursa da modern anlamda hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi için yeterli bir zemin sunmamıştır (Anar, 2000). Bu doğrultuda söylenebilir ki; Eski Çağ'da bireyler devlet karşısında hak sahibi olma düşüncesine dahi sahip değildirler ve devlet otoritesinin sınırlandırılabilceği fikri de kabul gören bir noktada değildir.

2.5.2. Orta Çağ'da İnsan Hakları

Orta Çağ, yaklaşık bin yıllık bir zaman dilimini kapsayan ve siyasal yapılanmasını büyük ölçüde feodal sisteme dayandıran bir tarihsel dönemdir. Bu süreçte toplumsal yapı; köleler, yarı özgür bireyler, toprağa bağlı serfler, serbest meslek mensupları, feodal beyler, soylu sınıf ve ruhbanlar gibi çeşitli sosyal tabakalardan meydana gelmiştir. Orta Çağ'da hukuk felsefesi, dinin etkisi altında kalmıştır ve bu durum özgürlük ile insan hakları anlayışının sadece kilisenin izin verdiği çerçevelerle sınırlı kalmasına neden olmuştur (Karlı, 2021, s. 27). Eski Çağ ile Orta Çağ arasındaki önemli bir fark, Eski Çağ'da bireyin özgürlük alanını belirleyen tek gücün devletken; Orta Çağ'da bu gücün devlete ek olarak kilise tarafından da paylaşıldığıdır. Orta Çağ insanı hem hükümdarın hem de kilisenin baskısı altında, her türlü özgürlükten yoksun olarak yaşamaya devam etmiştir. Orta Çağ'da insan haklarına ilişkin düşünceler, dönemin hâkim feodal yapısı ve dinî otoritelerin etkisiyle farklı bir biçim almıştır. Hristiyanlık öğretisi, tüm insanların Tanrı nezdinde eşit ve kardeş olduğunu vurgulasa da bu dönemde çağdaş anlamda gelişmiş ve sistematik bir insan hakları anlayışının varlığından söz etmek mümkün değildir (Genç, 1997). Orta Çağ'da, halkın kral ve derebeyleri arasındaki mücadeleleri sonucunda yapılan antlaşmalar, insan haklarının gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Bu antlaşmalarda, halka bazı temel haklar tanınmış, buna karşın kralın yetkileri sınırlanmıştır. Öne çıkan 1215 tarihli İngiliz Büyük Şartı (Magna Carta) belgesi, kişinin can ve mal güvenliği hakkını vurgulayarak, kralın keyfi müdahalelerine karşı koruma sağlamıştır. Ancak, Orta Çağ, insanların evrensel ve dokunulmaz haklara sahip olduğu düşüncesine yeterince yer vermemiştir. Bu dönemde, insanların özgürlüklerinden mahrum kaldıkları ve hem yönetim hem de dinin baskısı altında yaşadıkları görülmektedir (Berber, 2017, s. 9).

Sonuç olarak, Orta Çağ, insan hakları ve özgürlüklerinin gelişiminde temel bir dönem olsa da gerçek anlamda birey haklarının tanınması ve korunması konusunda önemli engellerle karşılaşmıştır. Bu dönemde, insan hakları kavramı üzerinde yapılan tartışmalar hem dini

hem de siyasi otoritelerin etkisiyle sınırlı kalmış, bu nedenle bireylerin hakları tam anlamıyla güvence altına alınamamıştır.

2.5.3. Yeni Çağ'da İnsan Hakları

Yeni Çağ'da, Orta Çağ'dan farklı bir biçimde insan haklarının gelişmesi, biçimlenmesi çeşitli olay, belge ve bildirgelerle hız kazanmıştır. Magna Carta Libertatum (1215), İngiltere'de insan hakları ile ilgili gelişmelerin başlangıcını oluşturmuş ve bu süreç İngiltere'de devam etmiştir. Rönesans ve Reform hareketleriyle ortaya çıkan Yeni Çağ'da mutlak monarşi anlayışı önemini kaybetmiş ve demokrasiye yönelik düşünceler toplumda yayılmaya başlamıştır. İngiltere'deki insan hakları alanındaki gelişmeler bu ülkede devam etmiştir (Şenol, 2002).

1675 yılında yayımlanan Habeas Corpus Senetleri, birey özgürlüklerini güvence altına alan temel yasal düzenlemeler arasında yer almış ve kişi haklarının korunmasına yönelik önemli bir adım olmuştur. Ardından, 1689 yılında İngiltere'de gerçekleşen ikinci devrim sonrasında İngiliz Haklar Bildirgesi (Bill of Rights) kabul edilmiştir. Bu belgeler, insan haklarının ulusal düzeyden uluslararası platformlara taşınmasında öncül rol oynamış ve temel hakların hukuki teminat altına alınmasında tarihsel birer dönüm noktası olmuştur. Bu belgelerin uluslararası önemi, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınması, güvence altına alınması ve bunların demokratik hukuk devleti ile olan bağı ile ortaya çıkmaktadır. İngiltere'de kabul edilen bildirgeler, insan hakları düşüncesinin gelişiminde tarihsel açıdan belirleyici olmuş ve hem 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirgesi'ni hem de 1789'da ilan edilen Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'ni doğrudan etkilemiştir. Bu gelişmelerle birlikte, Doğal Hukuk anlayışı tarihte ilk kez anayasal belgeler aracılığıyla hukuki metinlere yansımıştır.

12 Haziran 1776 tarihinde George Mason tarafından kaleme alınan Virginia Haklar Bildirgesi, 16 maddeden oluşmakta olup, egemenliğin kaynağının halk olduğunu ve halk tarafından yetkilendirilen yöneticilerin, yine halka karşı sorumlu olması gerektiğini vurgulamıştır. Bildirge, yasama ve yürütme erklerinin yargıdan ayrı olması gerektiğini savunmuş; tüm bireylerin doğuştan özgür ve eşit olduğu anlayışıyla birlikte, inanç özgürlüğünü de temel bir hak olarak tanımıştır. Virginia Bildirgesi, daha sonra kaleme alınan hak belgelerine örnek teşkil etmiş; bireyin güvenliği, düşünce, ifade, basın ve toplantı özgürlüğü ile mülkiyet hakkı gibi klasik hak ve özgürlükleri güvence altına alarak, insan hakları tarihindeki öncü belgelerden biri olmuştur (Anar, 2000'den aktarıldığı şekliyle Gökburun, 2007, ss. 26-28). Söz konusu durum, oluşturulan belge ve bildirgelerin insan

hakları bağlamında gerçekleşen değişim, dönüşüm ve gelişim noktasında rol oynadığını göstermektedir.

Yeni Çağ'da insan haklarının gelişiminde dönemin aydınları ve felsefecileri büyük bir rol oynamıştır. Rousseau, bireyin toplum içerisinde hem bir vatandaş hem de bir insan olarak önemli bir konumda olduğunu belirtmiş ve toplum sözleşmesini ifade etmiştir (Karslı, 2021, s. 29). İnsan hakları doktrininin gelişiminde önemli bir yere sahip olan düşünürlerden Jean-Jacques Rousseau, "Toplum Sözleşmesi" adlı eserinde, "İnsanların doğası gereği sahip oldukları hak ve özgürlüklerden vazgeçmeyeceklerini" belirtmiştir. Rousseau'nun doktrininde devletin mutlak kudretinin ne kadar güçlü olduğuna bağlı olarak, bireyin özgürlüğünün de o ölçüde var olacağını ifade etmektedir (Geçit, 2002, s. 287). Filozof Locke, özgürlük ve haklar üzerine geliştirdiği fikirlerle 17. ve 18. yüzyıllarda geniş yankılar uyandırmıştır. Locke'un düşünceleri, Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nin oluşumuna ışık tutmuştur (Yaman, 2022, s. 26). Locke, insan haklarını devletin asıl yükümlülükleri olarak tanımlayarak, bireylerin doğal haklarının korunmasını savunmuştur.

XVI. ve XVII. yüzyıllarda yaşanan dini, siyasi, bilimsel ve felsefi gelişmeler, Sanayi Devriminin etkisiyle ekonomik alanda büyük bir dönüşümün kapısını aralamıştır. Özellikle buhar gücünün üretim süreçlerine entegre edilmesiyle birlikte ekonomik faaliyetler hız kazanmış; bu süreçte kar elde etme amacı öncelik hâline gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak, insan emeği salt bir üretim unsuru olarak değerlendirilmiş ve bireyin değeri ikinci plana itilmiştir (Berber, 2017, ss. 20-27). Bu bağlamda, insan onurunun göz ardı edilmesi, insan hakları mücadelesine yönelik yeni bir duyarlılık ve mücadele zemini oluşturmuştur. Sanayi Devrimi'nin neden olduğu sosyal ve ekonomik koşullar, Batı dünyasında insan haklarının savunulmasına yönelik çabaların ivme kazanmasına katkı sağlamıştır.

2.5.4. Yakın Çağda İnsan Hakları

Yeni Çağ'da insan hakları kavramının ve toplumsal yaşamdaki yerinin giderek önem kazanması ve çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmesi ile birlikte Yakın Çağ'da günümüze yakın bir biçimde şekillenme olduğu görülmektedir.

Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi, 26 Ağustos 1789 tarihinde ilan edilerek Yeni Çağ'ı sona erdirip Yakın Çağ'ın başlangıcını ilan etmiştir. Bu dönemde Fransız Devrimi'nin öncülerinden olan düşünürler, doğal haklar doktrinine dayanarak, her bireyin doğuştan gelen, devredilemez ve vazgeçilemez haklara sahip olduğunu ifade etmişlerdir. İnsan hakları, bu süreçte önemli aşamalardan geçerek günümüzdeki anlamını kazanmıştır. Fransız

İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi'nin temel özelliği bireyciliği öne çıkarmasıdır. On dokuz maddeden oluşan bu bildiri, daha önce ifade edilen hakları genişleterek evrensel düzeyde yansımalarının çok daha güçlü olacağı bir metin sunmuştur (Tanilli, 2006). Bu belgenin, ayrımcılığı sona erdirmeyi ve eşitlikçi, demokratik bir düzen kurmayı amaçlamadığı söylenebilmektedir.

2.5.5. XX. Yüzyılda İnsan Hakları

XX. Yüzyılda insan hakları alanında iki büyük gelişme yaşanmıştır: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve AİHS, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, savaş sırasında ağır insan hakları ihlalleri sonucu, devletlerin bu durumu düzeltmek amacıyla oluşturulan bir belgedir. Ancak bu bildirinin bağlayıcılığı yoktur, dolayısıyla ihlallere karşı herhangi bir yaptırım öngörmemektedir. Buna karşın AİHS, daha etkili bir koruma mekanizması sunmakta ve sözleşmeye aykırı davranışlar için yaptırım uygulayabilen mercileri bünyesinde barındırmaktadır (Berber, 2017, ss. 20-27). Bu durum, söz konusu sözleşmenin yayımlanan bildirilerden farklı bir şekilde daha formal ve biçimlendirici, yönlendirici olduğunu göstermektedir.

Özellikle modern anlamda hak ve özgürlük anlayışının gelişmesi, insanların birey olarak tanınmasına ve korunmasına yönelik önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda, insan hakları kavramı, tarihsel süreç içerisinde devlet otoritelerine karşı koruma mekanizmalarını güçlendiren, bireylerin haklarını güvence altına alan bir yapı olarak evrilmiştir. Bu evrilme süreci, insan onurunu koruma sorumluluğunu üstlenen devletlerin ve toplumların varlığıyla daha da pekişmiştir. Bununla birlikte; XX. yüzyılda insan hakları, uluslararası bir sorun olarak algılanmaya başlamış ve bu da uluslararası kuruluşların kurulmasını zorunlu kılmıştır. Böylece, insan hakları düşüncesi, devletlerarası ilişkinin önemli bir parçası haline gelmiş ve bireylerin haklarının korunması için uluslararası düzeyde çabalar artmıştır (Seber, 2004). Sonuç olarak, bu dönem insan hakları açısından önemli bir gelişim süreci yaşanmış; birey hakları ve özgürlükleri uluslararası alanda daha görünür hale gelmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde insan haklarına ilişkin gerçekleşen gelişim ve değişimler doğrultusunda toplumların, devletlerin insan hakları ile ilişkili çalışmaları, çeşitli kurum ve kuruluşların doğma zorunluluğu sebebiyle uluslararası kuruluş ve belgeler önem arz etmektedir. Bu kuruluşlar incelendiğinde; Amerikan İnsan Hakları Bildirgesi, BM, İnsan

Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa Konseyi, AİHS, AB, Kopenhag Kriterleri, Katılım Ortaklığı Belgesi gibi belge ve kuruluşlar önemli görülmektedir.

2.6. Amerikan İnsan Hakları Bildirgesi

Tarihsel süreç içerisinde, insan haklarına ilişkin gerçekleşen gelişmeler, ortaya konan çalışmalar, kuruluşlar ve belgeler noktasında Amerikan İnsan Hakları Bildirgesi incelendiğinde; 1776 tarihli “Virginia Bill of Rights” olarak yayımlanan Virginia Haklar Bildirgesi’nin, temel hakların çağdaş bağlamda pozitif hukuka aktarımı olarak gerçekleştiğinden söz edilebilir (Gören, 2007). Bununla birlikte çağdaş biçimde, Amerikan Devletleri Örgütü, 1948 yılının mayıs ayında, bireylerin hem medeni ve siyasi hem de ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki temel haklarını içeren İnsan Hakları ve Ödevleri Amerikan Bildirgesi’ni kabul etmiştir. Bu belge, BM Genel Kurulu’nun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni kabul etmesinden yedi ay önce insan haklarının kapsamlı bir çerçevesini sunmuştur (Seymen Çakar, 2018, ss. 422-433). Bu doğrultuda, insan haklarına ilişkin farklı belge, bildirge, kuruluş ve yapıların gerçekleştirecek olan değişim ve gelişimler önünde bir yol görevi üstlendiğini söylemek mümkündür.

2.7. Birleşmiş Milletler (BM)

Wilson, dünya barışının yalnızca devletlerin ortak çabalarıyla elde edilebileceğini ve sürdürülebileceğini savunmuş, bu amaca yönelik bir uluslararası teşkilatın rol oynamasının mümkün olduğunu dile getirmiştir (Sandıklı ve Kaya, 2014). Bu çerçevede, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından barışı koruma amacıyla oluşturulan Milletler Cemiyeti, İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasını engelleyememesi nedeniyle uluslararası güvenliği sağlama konusunda yetersiz kalmış ve zamanla etkinliğini yitirmiştir. Söz konusu yapının eksiklerini telafi etmek amacıyla, 1945 yılında savaşın galip devletleri öncülüğünde kurulan BM, bugün 193 ülkenin üye olduğu küresel bir örgüt olarak faaliyet göstermektedir (United Nations, 2018). BM ’nin temel amaçlarından biri, küresel ölçekte barışın korunmasıdır (Ağır ve Aksu, 2017, s. 50). Bununla birlikte, BM Tüzüğü kapsamında örgüte yalnızca barışı ve uluslararası güvenliği sağlama görevi verilmemiş; aynı zamanda temel insan haklarının korunması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ile tüm halkların ekonomik ve sosyal refahının artırılması gibi çok yönlü sorumluluklar da yüklenmiştir (Çalık, 2015, s. 1111-1128). Bu çerçevede, insan haklarıyla ilgili öncelikli hedeflerin yanı sıra, farklı alanlara yayılan çok boyutlu amaçların da BM için büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde; İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden yaklaşık üç yıl sonra, 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, insan hakları düşüncesinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar hukuken bağlayıcılığı bulunmasa da bildirgenin ilan edilmesiyle birlikte insan hakları, düşünsel ve siyasal alanda kalıcı bir yer edinmiş; uluslararası ilişkilerin vazgeçilmez bir bileşeni hâline gelerek evrensel etik normlar arasında yerini almıştır (Birinci, 2017, s. 50-81). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, bireyin temel hak ve özgürlüklerinin kapsamını çizerken, devletlere de vatandaşlarının bu haklarını koruma yönünde sorumluluk yüklemekte ve dünya genelinde insan hakları bilincinin oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Ayrıca tarihsel süreç içinde; Avrupa'nın, insan haklarına ilişkin gerçekleştirdiği çalışmalar, belge ve bildiriler, kuruluş ve yapılar incelendiğinde önem arz eden birçok çalışma olduğu görülmektedir. Avrupa Konseyi, AİHS, AB, Kopenhag Kriterleri, Katılım Ortaklığı Belgesi gibi çalışmalar bunlara örnek gösterilebilir.

2.8. Avrupa Birliği

Avrupa'da kalıcı barışın tesis edilmesi ve devletlerarası ekonomik iş birliğinin güçlendirilmesi hedefleri doğrultusunda, uzun vadede siyasi bütünleşmenin de temellerinin atılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, 1951 yılında Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg'un imzasıyla yürürlüğe giren Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur. Ardından, 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşmaları ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) oluşturularak, entegrasyon süreci ekonomik alanda derinleştirilmiştir. Zaman içerisinde Avrupa devletleri arasında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel iş birliği daha da güçlenmiş; başlangıçta yalnızca altı üyeden oluşan bu yapı, çeşitli genişleme dalgalarıyla büyüyerek günümüzde 27 üye devletten oluşan bir birlik halini almıştır (AB Başkanlığı, 2022).

Avrupa Konseyi

Avrupa Konseyi, insan haklarını bölgesel düzeyde korumak amacı ile oluşturulmuş bir kuruluştur. Avrupa Konseyi üyeleri arasında daha güçlü bir birlik oluşturarak, ortak miras olarak kabul edilen amaç ve ilkeleri korumak ve uygulamak hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra, üye ülkelerin ekonomik ve sosyal konulardaki ilerlemelerini kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Ayrıca, Avrupa Konseyi, insan haklarının korunmasını sağlamak amacıyla AİHS'i imzalayarak, insan hakları alanında önemli uygulamaları hayata geçirmiştir (Akyol, 2006).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa Konseyi üyesi devletler tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde Roma’da imzalanan ve 3 Eylül 1953’te yürürlüğe giren AİHS, 2020 yılının haziran ayı itibarıyla Konsey’e üye 47 devletin tamamı tarafından onaylanmıştır. Türkiye, Sözleşmeyi imzalandığı gün olan 4 Kasım 1950 tarihinde imzalamış; 6366 sayılı Onay Kanunu uyarınca 10 Mart 1954’te resmi olarak onaylamış ve bu onay, 19 Mart 1954 tarihli ve 8662 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Sözleşme, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde yer alan medeni ve siyasi hakların belirli bir kısmını ele almakta ve bu hakların Avrupa Konseyi üyesi devletler nezdinde korunması ile geliştirilmesini hedeflemektedir. Haziran 2020 itibarıyla Sözleşmeye eklenmiş olan 16 protokol bulunmaktadır. Bu protokoller, Sözleşme’nin kapsamını genişletmekle birlikte yalnızca ilgili protokolleri onaylayan devletler bakımından bağlayıcılık taşımaktadır (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2020).

Kopenhag Kriterleri

AB’de aday ve üye ülkelerin yerine getirmeleri gereken kriterler belirlenmiştir. Bu kriterlerden bazıları, AB’ye tam üye olmak için, bazıları ise ekonomik ve parasal birlik alanına katılabilmek için gereklidir. AB’ye üye olmak isteyen bir ülke, üç kriteri (siyasi, ekonomik ve uyum) yerine getirmek zorundadır. Bu kriterler, Kopenhag kriterleri olarak bilinmektedir. 1993 yılında Danimarka’nın Kopenhag şehrinde yapılan Avrupa Konseyi zirvesinde kabul edilmiştir.

Siyasi Kriterler:

Demokratik kurumların varlığı: Hükümetin demokratik bir şekilde seçilmesi ve işleyişi,

İnsan hakları ve azınlık haklarına saygı,

Hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı.

Ekonomik Kriterler:

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı,

Ekonomik rekabet gücünün geliştirilmesi,

Ekonomik istikrar ve sürdürülebilir büyüme

Müktesep Haklar Kriterleri:

AB müktesebatına (yani AB’nin kabul ettiği yasalar ve düzenlemelere) uygunluk,

AB'nin değerleri ve standartlarına uyum sağlama.

Bu kriterler, bir ülkenin AB üyeliği için gereken reformları ve uyum sürecini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Ülkeler, bu kriterleri sağladıkça AB üyeliğine daha fazla yaklaşmaktadır. (Akçay, 2007, s. 155).

Katılım Ortaklığı Belgesi

AB Komisyonu, aday ülkelerin Birlik müktesebatını etkin bir şekilde uygulayabilmeleri amacıyla özel olarak hazırlanmış bir belge sunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin AB'ne aday ülke statüsü, 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde düzenlenen Helsinki Zirvesinde resmen tanınmıştır. Diğer aday ülkelere olduğu gibi, Türkiye için de Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmış; bu belge Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlamak üzere gerçekleştirmesi beklenen kısa ve orta vadeli reform adımlarını içermektedir. Söz konusu belge, 8 Kasım 2000 tarihinde kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Katılım Ortaklığı Belgesi, temel olarak siyasi kriterler çerçevesinde şekillendirilmiş olmakla birlikte; eğitim ve kültürel hakların genişletilmesi, olağanüstü hâl uygulamasının kaldırılması, Millî Güvenlik Kurulu'nun yeniden yapılandırılması, idam cezasının kaldırılması ile düşünce ve ifade özgürlüğünün güvence altına alınması gibi alanlarda reform beklentilerini kapsamaktadır (Başlar, 2001, s. 25-40).

İnsan haklarının tarihsel süreçteki yeri, gelişimi ve değişimi, nitelikleri, ilişkili kuruluşlar ele alındıktan sonra insan haklarının literatürde yer alan sınıflandırmalarına yer vermek önem arz etmektedir.

2.9. İnsan Haklarının Sınıflandırılması

İnsan hakları literatürde farklı tür ve biçimlerde sınıflandırılmıştır. Farklılaşma gösterebilen sınıflandırmalar bu açıdan literatürde kesin ve ortak bir kabul niteliği göstermemektedir. Süreç içerisinde farklı ayrımlar oluşmuştur ve farklı kategoriler meydana gelmiştir. Bu çalışmada literatürde yaygın bir biçimde yer alan sınıflandırmalar; Georg Jellinek'in İnsan Hakları Sınıflaması ve zaman bakımından sınıflama olarak yer almaktadır.

Georg Jellinek'in İnsan Hakları Sınıflaması

İnsan haklarının sınıflandırılması konusunda en köklü ve etkili yaklaşımlardan biri, Alman hukukçu Georg Jellinek tarafından ortaya konmuştur. Jellinek, 1893 yılında yayımladığı System der Subjektiven Öffentlichen Rechte (Özel Kamu Hakları Sistemi) adlı eserinde, temel hak ve özgürlükleri, birey ile devlet arasındaki ilişkiye dayalı olarak üç ana kategoriye

ayırmıştır. Bu hak grupları; negatif statü hakları (devlete karşı bireyin korunması), pozitif statü hakları (bireyin devletten talepte bulunma hakkı) ve aktif statü hakları (bireyin siyasal karar alma süreçlerine katılım hakkı) şeklinde tanımlanmıştır.

Bu sınıflandırma, literatürde yaygın olarak "Jellinek'in Üçlü Ayrımı" veya "Jellinek Teorisi" olarak anılmakta ve demokratik hukuk devletlerinde geniş kabul görmektedir. Nitekim, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1961 ve 1982 Anayasaları başta olmak üzere, çeşitli uluslararası insan hakları belgeleri de bu kuramsal çerçeveyi temel alan düzenlemelere yer vermiştir (Altıntaş, 2019, s.16).

Negatif Statü Hakları (Koruyucu Haklar)

Negatif statü hakları, bireylerin hukuksal alanda güç kazanma çabaları sonucunda ortaya çıkan ve devlet müdahalesine karşı koruma sağlayan haklardır. Bu haklar, bireylerin kişisel alanlarını oluştururken, yalnızca devletin bu haklara yönelik olumsuz bir tutum sergilemesi durumunda geçerli hale gelir. Bu nedenle, bu haklar nitelikleri gereği, bireylerin kendi iradeleriyle veya kendiliğinden gerçekleştirdikleri haklardır. Negatif haklar, devlete koruma sağlamak dışında hiçbir yükümlülük getirmemektedir. Devletin veya diğer bireylerin bu haklara müdahale etmemesi veya ihlal etmemesi durumunda, başka bir sorumlulukları bulunmamaktadır (Özker, 2017, s. 8). Bu doğrultuda koruyucu haklar olarak ifade edilen negatif statü haklarının bireye koruma gücü sağlayan bir nitelikte olduğu söylenebilmektedir.

Pozitif Statü Hakları (İsteme Hakları)

Pozitif statü hakları, yalnızca devlet müdahalesi ile kullanılabilen ve bu nedenle devlet tarafından sağlanması gereken haklardır. Bu haklar, devletin sosyal kamu hizmetleri ve sosyal politikalar aracılığıyla bireylere sunduğu imkânlar çerçevesinde korunabilir. Bireyler, bu haklardan yalnızca devlet desteği ve sağladığı olanaklar sayesinde faydalanabilirler. Dolayısıyla, bireylerin bu hakları elde edebilmesi için devletin olumlu düzenlemeleri hayata geçirmesi gereklidir. Çalışma hakkı, konut hakkı, eğitim-öğrenim hakkı, sağlık hakkı ve sosyal güvenlik hakkı, pozitif statü hakları arasında yer almaktadır (Karşlı, 2021, s. 33). Bu durum göstermektedir ki negatif statü haklarının yanı sıra pozitif statü hakları devlet erki tarafından sağlanan ve bireylere belli imkânlar sunan hakları ifade etmektedir.

Aktif Statü Hakları (Katılma Hakları)

Aktif statü hakları, bireylerin devlet ve toplum yönetiminde söz sahibi olmalarını sağlayan katılma haklarıdır. Bu haklar, bireylerin oy kullanma, siyasal görüşlerini ifade etme,

referandum yapma, örgütlenme, seçme ve seçilme gibi yollarla devlete ve topluma katkıda bulunmalarına olanak tanır. Böylece, siyasal iktidarın ve devlet yönetiminin oluşumuna bireyler aktif bir şekilde katılabilir (Özker, 2017, s. 9). Bu haklar, vatandaşların özgürlüklerini devletin sağladığı mekanizmalar aracılığıyla kullanmalarını ifade etmektedir

İnsan Haklarının Zaman Bakımından Sınıflandırılması

İnsan haklarına ilişkin bir başka sınıflandırma biçimi de zaman bakımından sınıflandırmadır. Bu sınıflandırma; İnsan haklarının sınıflandırılması bağlamında en bilinen ve klasikleşmiş yaklaşımlardan biri, hukukçu Karel Vasak tarafından geliştirilmiştir. Vasak'ın önerdiği bu sınıflandırmada, insan hakları; “birinci kuşak haklar”, “ikinci kuşak haklar” ve “üçüncü kuşak haklar” biçiminde üç gruba ayrılmaktadır (Şahin, 2010, 717 aktarıldığı şekliyle Gözler, 2017). Bu yaklaşıma göre insan hakları;

Birinci kuşak haklar (sivil ve siyasal haklar), İkinci kuşak haklar (ekonomik, sosyal ve kültürel haklar) ve Üçüncü kuşak haklar (dayanışma hakları) olmak üzere üç ayrı gruba ayrılmaktadır.

Birinci Kuşak Haklar: Bireysel ve Siyasal Haklar

Birinci kuşak haklar, insan haklarının tarihsel gelişim sürecinde ortaya çıkan ilk kategoriye oluşturur. Genellikle klasik ya da geleneksel haklar olarak tanımlanan bu haklar, özellikle soylular ile burjuvazinin tarihsel güç mücadelesi çerçevesinde şekillenmiştir (Gökpinar, 2015, ss. 53-56). Bu hakların temelini oluşturan tarihsel olaylar arasında 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleşen Amerikan ve Fransız Devrimleri önemli bir yer tutar (Kalabalık, 2009).

1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve 1789'da yayımlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, birinci kuşak hakların hukuki zemine kavuşmasında belirleyici rol oynamıştır. Bu kapsamda tanımlanan haklar arasında; yaşam hakkı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, mülkiyet hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ile konut dokunulmazlığı gibi temel hak ve özgürlükler yer almaktadır (Aybay, 2015).

BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 2 ila 21. maddeleri, büyük ölçüde bu birinci kuşak hakları düzenlemektedir. Bu haklar çoğunlukla negatif özgürlükler – yani devlete karşı bireyi koruyan haklar – olarak tanımlansa da kişi güvenliği, kamu hizmetlerinden yararlanma ve seçme-seçilme hakkı gibi bazı pozitif nitelikteki haklar da bu gruba dâhil edilmektedir (Kalabalık, 2009).

İkinci Kuşak Haklar: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar

Birinci kuşak haklar, bireyin temel özgürlüklerini güvence altına alırken, aynı zamanda hukukun üstünlüğü ilkesini güçlendirerek, siyasal iktidarın yetkilerini sınırlandırmada önemli bir rol oynamıştır (Bulut, 2009). Ancak 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, özellikle İngiltere’de başlayıp Avrupa kıtasına yayılan Sanayi Devrimi, toplumsal yapıda köklü dönüşümler yaratmıştır (Kalabalık, 2009). Ticaretin gelişimi, burjuva sınıfının ortaya çıkışını sağlarken; sanayileşme süreci, işçi sınıfını tarih sahnesine taşımıştır (Bulut, 2009).

Sanayi üretiminin artışıyla birlikte, emek bir metaya dönüştürülmüş, bu da işçi kesimi için ciddi sosyal riskler doğurmuştur. Bu yeni ekonomik ve toplumsal yapı, bireylerin yalnızca özgürlük haklarıyla değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik güvenceyi sağlayan yeni haklarla da desteklenmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Bu ihtiyaç, burjuvazi ile işçi sınıfı arasında ortaya çıkan sınıf mücadelesine dayalı olarak, ikinci kuşak hakların gelişimini beraberinde getirmiştir (Gökpınar, 2015, s. 55).

İkinci kuşak haklar; çalışma hakkı, dinlenme ve tatil hakkı, konut edinme hakkı, sendika kurma ve grev yapma özgürlüğü, sağlık hizmetlerine erişim, sosyal güvenlik, toplu pazarlık hakkı, eğitim hakkı ile bilim ve sanatı öğrenme özgürlüğü gibi ekonomik, sosyal ve kültürel alanlara ilişkin hakları kapsamaktadır (Aybay, 2015).

Üçüncü Kuşak Haklar

Dayanışma hakları, 1970’li yıllardan itibaren kullanılmaya başlanan bir kavramdır ve Karel Varsak tarafından tanımlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, insan onuruna yaraşır bir yaşam standardının sağlanması amacıyla devletler, uluslararası düzeyde iş birliği yapma gerekliliği üzerinde uzlaşmışlardır. Bu dönemde birey, yalnızca hakların konusu değil, aynı zamanda doğrudan hak sahibi bir özne olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda ortaya çıkan haklar, genellikle dayanışma hakları olarak adlandırılmaktadır. Sanayi alanındaki büyüme, bilimsel ve teknolojik yeniliklerin hız kazanması, nükleer tehditlerin ortaya çıkışı ve ülkeler arasındaki kalkınma düzeylerindeki eşitsizlikler; insan haklarının daha geniş bir çerçevede yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır (Giritli & Güngör, 2002, s. 88). Bu bağlamda şekillenen üçüncü kuşak haklar arasında; çevrenin korunması hakkı, barış içinde yaşama hakkı, kalkınma hakkı, kendi kaderini tayin etme hakkı, insani yardım talep etme hakkı, iletişim ve bilgiye erişim hakkı ile insanlığın ortak kültürel ve doğal mirasına saygı gösterilmesi hakkı gibi kolektif nitelikli haklar yer

almaktadır. Bu haklar, bireylerin ve toplumların daha geniş bir çerçevede dayanışma içinde yaşamasını amaçlar (Özker, 2017, s. 12).

Dördüncü Kuşak Haklar

Bilim ve teknolojinin getirdiği olumsuz etkilerin azaltılması ve insan haklarının tehditler altında kalmaması amacıyla geliştirilmiş olan haklar "dördüncü kuşak haklar" olarak adlandırılmaktadır. Dördüncü kuşak haklar; çevre hakkı, dijital haklar ve teknolojiye erişim gibi konuları kapsamaktadır (Altıntaş, 2019, s. 21). Bu haklar, bireylerin ve toplulukların zarar görmeden gelişimlerini sürdürebilmeleri için gerekli olan yeni yaklaşımları içermektedir.

3. YÖNTEM

Araştırma, nitel veri analizi ile elde edilen bulguların doküman analizi kullanılmasıyla yapılmıştır (Wach, 2013 aktarıldığı şekliyle Kırıl, 2020, s.173). Bu teknikle Türkiye ve Almanya Anayasaları'nın temel hak ve ödevler kısımlarına bakılmış, gerçekçi bir şekilde öznel-yorumlayıcı bir dil ile araştırma sürdürülmüştür. (Seale, 1999 aktarıldığı şekliyle Baltacı, 2019, s. 368).

Araştırmada insan ile ilgili temel hak ve hürriyetler, Almanya ve Türkiye tarihinin anayasal süreçleri ele alınmış, yaşanan gelişmeler kısaca açıklanmış, tüm bu gelişmeler ışığında, Türkiye Anayasası ve Almanya Anayasalarında yer alan hak ve hürriyetlerin tarihsel gelişimi ve bu iki konunun iki ülke anayasası arasındaki benzerlik ve farklılıkları incelenerek, yorumlanarak bütün halinde sunulmuştur.

3.1.Verilerin Toplanması

Araştırmada amaca ulaşmak (problemi çözmek) için, verilerin bir kısmı belgelerden, bir kısmı nitel veri analizi sonucunda anayasal gelişmeler ile ilgili eserlerden, raporlardan ve belgelerden toplanmıştır. Nitel veri analizi sonucu elde edilen belge, kitap, ansiklopedi, anayasa metinleri okunmuş, incelenmiş, not alınmış ve araştırmanın alt problemleri dikkate alınarak kendi içerisinde sistematize edilmiştir.

3.2.Verilerin Yorumlanması

Veriler tarihsel süreç içerisinde geçmişten günümüze değin, resmî belge ve anayasalarda, temel hak ve hürriyetler ile ilgili yer alan, tanım, gelişme ve anlayışların temel hak ve hürriyetlerin tarihsel gelişimi amacına dönük olarak taranması ve yorumlanmasıyla oluşturulmuştur.

Temel hak ve hürriyetlerin anlamı ve tarihsel süreçte geçirdiği değişim, devlet kudretinin sınırlanması ile insan hakları arasındaki ilişki günümüze etkileri bakımından incelenip, yorumlanmıştır. Temel hak ve hürriyetlerin hukuki metinlerde yer alarak, milletler üstü bir nitelik kazanması ve evrenselleşmesi ile ilgili gelişmeler safhalar halinde ele alınarak, yorumlanmıştır. Türk Tarihinde anayasa niteliği taşıyan veya taşıyabilecek belgeler olan Senedi İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, 1876 Anayasası, ile Cumhuriyet Dönemi'nde yapılmış 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarının temel hak ve hürriyetler ile ilgili kısımları ve maddeleri birer birer incelenerek, tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler, insani gelişime yaptıkları katkılar ve temel haklara yaptıkları katkılar bakımından yorumlanmıştır.

Benzer şekilde; Almanya devlet yapısı, siyasi ve anayasal geçmişı, savaş sonrası değişimleri, anayasa oluşturma süreci, anayasal değişiklikleri, mevcut Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası ve temel hak ve hürriyetler ile ilgili kısımları ve maddeleri birer birer incelenerek, tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler, temel haklara yaptıkları katkılar bakımından yorumlanmıştır.

4. TÜRKLERDE İNSAN HAKLARI DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

Türk toplumlarının insan haklarına ilişkin gelişimi; İslamiyet öncesi insan hakları, İslamiyet'in kabulü sonrası insan hakları, Osmanlı Devleti'nde insan hakları, Cumhuriyet Dönemi'nde insan hakları ve anayasal süreçler ile birlikte ele alınmıştır.

4.1. Türklerin İslamiyet'i Kabulünden Önce İnsan Hakları Anlayışı

İnsan hakları kavramı, birçok kültüre ve tarihe sahip olmasına rağmen XX. yüzyıl itibarıyla sistemleşmiş ve kavramsal bir nitelik kazanmıştır. Türk kültürü ise, bu ortak mirasa önemli katkılarda bulunmuş, insan haklarının tarihselliği ve sosyal boyutu açısından zengin bir geçmiş sunmuştur. Orta Asya'daki Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasında yaşayan Türkler, dört bin yılı aşkın bir geçmişe sahip olup, kendi kültürel dokularını koruyarak geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Türklerin kökenleri, M.Ö. bin yıllarında Altay Dağları ve çevresinde kurulan Büyük Hun Devleti'ne kadar uzanmaktadır. Büyük Hun Devleti, M.S. 50 yıllarında Çin'in baskıları sonucu parçalanmış ve Hunların önemli bir kısmı, Batı Avrupa'ya kadar uzanan Avrupa Hun Devleti'ni kurmuştur. Hunlar, sürü besleyen göçebe bir yaşam tarzı benimsemiş ve bu yaşam tarzları, komşu Çin'e karşı koruma sağlamak amacı taşımaktadır. Eski Türk toplumları göçebe yaşam biçimlerini benimserken, bu durumun temel amacı varlıklarını korumak ve özgür bir yaşam sürmektir. Tarih boyunca Türkler, bu amaçlarına ulaşmayı başarmış ve zengin bir kültürel miras oluşturmuşlardır (Arslan, 2004, s. 5). Türk milletinin kökleri tarihin derinliklerine kadar uzanmakta ve bu milletin devleti, nesilden nesile devam eden bir anlayışla varlığını sürdürmüştür.

Antik dönemlerde birey, yalnızca toplumun bir parçası olarak görülmektedir ve tıpkı Antik Yunan ve Roma'da olduğu gibi bireylerin hakları, toplum bütünlüğü içinde sınırlı kalmaktadır. Türk kültüründe ise, sınıfsal farklılıklar ve eşitsizlik benimsenmemiştir. Aile, toplum yapısının bel kemiğini oluşturmuştur ve bireyler bu yapıda eşit hak ve değerlere sahip olmuştur. Türkler, toplumları arasında sınıf farkları olmayan, eşit düzeyde bir yapı kurmuşlardır. Türkler için kölelik, "yerleşik" kültürlerle ait bir anlayış olarak tarihin akışında bulunmamıştır. Bozkır kültürü, sınıfsal farklılıkları ve köleliği ortadan kaldıran bir yaşam tarzı sunmuştur. Bozkırda yaşayan Türk toplulukları, sosyal yapılarını ailenin temellerine oturtarak geliştirmiştir. Toplumda özellikle üç temel etmen, yüksek tabakaların oluşumunu engellemiştir: Geniş arazi sahipliği (iktisadi faktör), askerlik mesleği (idari-siyasi faktör) ve ruhsal (dini) statü. Bu doğrultuda; Kafesoğlu (1963) ziraatin bozkır toplumu için çok zayıf bir ekonomik faaliyet olduğunu ve bu nedenle toprak aristokrasisi ve feodalitenin oluşmasının imkânsız olduğunu belirtmektedir (Aktarıldığı şekliyle Gökburun, 2007).

Ayrıca, Orta Asya'daki Türk toplumlarında din adamları imtiyazlı bir sınıf oluşturmamıştır; bunun yerine bozkır halkı, siyasi temelli bir örgütlenmeye sahiptir. Orhun kitabeleri gibi eski Türk belgelerinde din adamlarına çok az yer verildiği gözlemlenmektedir. Bu durum, Türk toplumunun dini otoritelerde değil, insan onuruna ve bireysel değerlere dayalı bir işleyişe sahip olduğunu göstermektedir.

Türklerde devletin başında bir hükümdar bulunmaktadır. Devlet, yöneticiler ve yönetilenlerden oluşan iki tabakadan meydana gelmesine rağmen, hükümdarların yalnızca birer idareci olmaktan öteye geçmeyen imtiyazları vardır. Hükümdarın yetkilerini sınırlayan bir meclis de var olmuştur. Oğuzların kurultay olarak adlandırdıkları bu meclis önemli bir unsurdur. Orta Asya'daki Türkler, yüksek bir kültürün ürünleri olarak kabul edilen töreler ve kanunlar oluşturmuşlardır. Bu normları, yok olmaması için taş abidelere kazıyarak günümüze ulaşmasını sağlamışlardır. Orhun Abideleri, döneme dair geniş ve köklü bilgiler sunmaktadır. Bu yazıtlar, Türk töre ve kanunlarını halka ve gelecek nesillere örneklerle anlatmayı amaçlamaktadır. Türk devletini yöneten büyükler, kendi deneyim ve inançlarına dayanarak "töre" oluşturarak devleti bu ilkelere göre idare etmişlerdir (Bozkuş, 2020, ss. 335-349). Söz konusu durum toplumsal bağlamda norm ve kuralların önemini ifade etmektedir.

Türk toplumunun sosyal yapısının, insan haklarının ihlali önleyecek unsurlar taşıdığı gözlemlenmektedir. Türk cemiyeti, aile yapısına dayanmaktadır; bu yapı anne, baba ve çocuklardan oluşmakta ve kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip olmaktadır. Kadınlar, ata binip kılıç kullanma yetisine sahip olarak sosyal hayatta önemli bir yere sahip olmuşlardır. Türk tarihinin en eski yazılı belgeleri olan Orhun Abidelerinde de kadınların devlet yönetiminde bulunacak kadar siyasal haklara sahip olduğu gözlemlenmektedir. Türk toplum yapısı, aileden başlayarak devlet bünyesine kadar güçlü bağlarla bağlı bir zincir oluşturur. Bu bağlamda, toplumun temel unsuru ailedir. Aile ve toplumda disiplin ile düzen, hayatta kalmanın tek şartıdır. Türk devletlerinin özelliklerinin ana kaynağı, bu düzenin ve zihniyetin köklü oluşuna dayanmaktadır (Akyüz, 2004). Köklü düzen, işleyiş ve kurallar bütünü var oluşu Türk toplumunun devlet yapısı, aile yapısı, sosyal ve kültürel yapının temelini oluşturmaktadır.

Türk toplumunun yaşam biçimi, sınıfsal ayrımlar yerine dayanışma temelinde yapılandırılmıştır. Eski Türklerde "kul" terimi, köleliğin bir ifadesi gibi algılsa da bu terim aslında siyasi ve medeni hak kaybını ifade eden bir kavramdır. Dönemin sosyal yapısı, aile ve topluluğun bir bütün olarak işlediği bir düzende şekillenmiştir. Türkler, insan onuruna

büyük bir değer vermiş ve bu anlayışlarını tarih boyu sürdürmüşlerdir. Kadınlar, toplumda eşit haklara sahip olarak, devletin yönetiminde de yer alabilmişlerdir (Doğan, 2006). Bu tür bir düzen, insanların hak ve özgürlüklerine saygı gösteren bir yapı ortaya çıkarmıştır. Hukuk sisteminde ise, Türk toplumunun tarihi, bireyin devlet karşısında haklar talep edebileceği bir anlayışın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Antik Yunan ve Roma'daki sosyal sınıf ayrımının aksine, Türkler, eşitlik ilkesini benimseyen bir kültüre sahip olmuşlardır. Bu bağlamda, Türk milletinin tarihi, insan haklarına ve bireysel değerlere saygı duyan bir miras sunmaktadır. Görüldüğü üzere, Türk toplumları tarih boyunca insan haklarını temel alarak bir düzen geliştirmiş ve bu, onların kültürel ve sosyal yapısını şekillendiren önemli bir unsur haline gelmiştir. Türklerin, insan hakları konusunda Müslüman olmadan önce de belli bir kültür oluşturdukları, Batılı aydınlar tarafından da belirlenmiştir; bu da Türklerin insan hakları kavramına verdikleri önemi pekiştirmektedir. Türkler, insan hakları ihlallerine karşı duruş sergileyerek, toplumsal düzenlerini oluşturmuş ve aynı zamanda bu anlayışı tarih boyunca sürdürmüşlerdir (Kaboğlu, 2017). Sonuç olarak, Türkler, tarih boyunca insan onuruna ve haklarına değer veren bir yaklaşım benimsemiş, bireylerin özgürlük ve haklarını koruma noktasında önemli bir kültürel miras oluşturmuşlardır. İnsanın değeri ve hakları, Türk toplumunun temelini oluşturan unsurlardan birisidir ve bu tarihi süreç, insan haklarının gelişiminde kayda değer bir yer tutmaktadır.

4.2. Türklerin İslamiyet'i Kabulünden Sonra İnsan Hakları Anlayışı

Türkler, Müslüman olduktan sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar birçok devlet kurmuşlardır. Milletlerin yaşam tarzları, içinde bulundukları coğrafi koşullar ve etkileşimde bulundukları farklı kültürlerden beslenerek şekillenmiştir. Ana yurtları Orta Asya olan Türkler, kendi kültürel özlerini korumakla birlikte, uzak Doğu milletlerinden Çin kültürüne, Orta Avrupa'nın kültürlerinden Arap yarımadasındaki İslam kültürüne kadar geniş bir coğrafyada etkileşimde bulunmuşlardır. Türkler, tarihsel süreçte İslamiyet'i yalnızca bir inanç sistemi olarak benimsemekle kalmamış, aynı zamanda bu dini kendi kültürel kimlikleriyle bütünleştirerek özgün bir yorum geliştirmişlerdir. Bu özdeşleşme, özellikle Batılı düşünürlerin ve farklı toplulukların Türk kimliğine dair algılarının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır (Kiraz, 2015, s. 27). Orta Asya'da Çin uygarlığıyla aynı coğrafyada varlık gösteren Türk toplulukları, tarih boyunca bağımsızlıklarını ve kültürel varlıklarını korumak amacıyla sürekli bir mücadele içinde olmuşlardır. Bu mücadelelerin en kayda değer örneklerinden biri, 751 yılında gerçekleşen Talas Meydan Savaşı'dır. Türk ve Arap ordularının Çin kuvvetlerine karşı elde ettiği bu ortak zafer, özellikle Karluk Türkleri

için İslam dünyasıyla daha yakın ilişkiler kurulmasının önünü açmış ve onların İslamiyet'i kabul eden ilk Türk toplulukları arasında yer almalarına zemin hazırlamıştır. Türklerin İslamiyet ile tanışmaları ve bu dini benimsemeleri, yalnızca inanç düzeyinde kalmayıp, toplumsal yapılarından yaşam tarzlarına kadar pek çok alanı derinden etkilemiştir (Yalçınkaya, 2011, s. 57). Ancak Türkler, tarih boyunca milli kültürlerinin özünü korumaya devam etmişlerdir. Bu durum, onların kültürel kimliklerinin ve değerlerinin sürekliliğini sağlamak açısından önemli bir rol oynamıştır.

Türkler, tarih boyunca insan onuruna büyük değer atan bir kültürel kimlik geliştirmiştir. Bu kültürel yapı, Türklerin farklı medeniyetlerle etkileşimleri sonucunda şekillenmiştir. İslamiyet'in kabulü, Türk kültüründe insan hakları anlayışını yeni bir yöne yönlendirmiştir. M.Ö. IX. yüzyıl ortalarında, Balasağun çevresindeki 10 bin hanelik Türk kitlesinin Müslüman olmasıyla, Türkler Orta Doğu'da etkili bir siyasi güç haline gelmiş ve bu dönemde din, bölge kültürünün en önemli unsurlarından biri olmuştur (Kiraz, 2015, ss. 27-28). Bu bağlamda, Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinin ardından insan haklarına ilişkin anlayışın nasıl şekillendiğini değerlendirirken, İslam dininin temel ilkeleri ile İslam hukukunun insan haklarına yönelik yaklaşımını dikkate almak son derece önemlidir.

İslam, devlet anlayışında insanların doğuştan eşit olduğunu; sosyal sınıfların, servet ve itibardan bağımsız bir yerde durduğunu vurgular. İslam dini, evrensel insan sevgisini temel alır. Kuran-ı Kerim'deki birçok ayet, insanın yeryüzündeki varlıkların en değerlisi olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, İslam kültürü insanın değerini pekiştiren hadislerle de desteklenmiştir (Çubuk, 2021, s. 4). Bu bağlamda, Türkler, İslamiyet'in etkisiyle insan hakları konusunda belirli bir anlayış geliştirmiş ve insan onuruna saygıyı temel alarak, kendi toplumsal yaşamlarında ve kültürel değerlerinde bu yaklaşımları benimsemişlerdir.

İslam dininde insan hakları, insan ve insan onuruna saygı temelinde şekillenmiş olmasına rağmen, Batı anlayışından çok farklıdır. İslam hukuk sisteminde, kişisel güvenlik öncelikli bir hak olarak tanınmıştır. İslam ülkelerinde, herkesin can ve mal dokunulmazlığının sağlanması, ağır hukuki yaptırımlarla mümkün kılınmaya çalışılmıştır. Ancak, hürriyet kavramına bu dönemde sınırlı bir yer ayrılırken, adalet anlayışı büyük önem taşımaktadır (Doğan, 2006). Kur'an, adalet fikrine sürekli vurgu yapmış ve halifeleri halka karşı adil olmaya davet etmiştir. Türk-İslam devletlerinde de adalet düşüncesine büyük önem verilmiştir. Tarih boyunca birçok Türk hükümdarı, adalet ve hoşgörülerıyla tanınmışlardır. Görüldüğü gibi, Türklerin yönetim anlayışında insan ve insan onuruna değer verildiği açıktır.

Türkler, insan onuruna sahip çıkan bir kültürel kimlik geliştirmişlerdir. İslamiyet'in kabulü ile birlikte, Türk toplumunda insan hakları anlayışı yeni bir boyut kazanmış, insan sevgisi ve insanın değeri vurgulanmıştır. Hoca Ahmet Yesevi, insan sevgisini ön plana çıkaran düşünceleriyle tanınan bir şahsiyet olarak, insanları din, dil, ırk veya cinsiyet ayrımı olmaksızın, yalnızca insan oldukları için değerli bireyler olarak değerlendirmiştir (Akbulut, 1999). İnsan onurunu ve insan haklarını koruma gerekliliği, onun öğretilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Hacı Bektaş Veli'de benzer şekilde bireyin yüceltilmesi ve insanın doğal haklarını savunması noktasında önemli bir figür olmuştur. O, insanların varlık değerini ve haklarını savunarak, muhalefet eden düşüncelere karşı bir duruş sergilemiştir. Mevlâna ise, "Gel, gel, ne olursan ol yine gel" gibi sözleriyle, insanlığa hoşgörüyle yaklaşmanın önemini vurgulamıştır. Düşüncelerinde insanı merkezine almış, farklılıklara rağmen bir arada yaşama anlayışını benimsemiştir. Bu anlayış, insan haklarının evrensel geçerliliği açısından anlam taşımaktadır. Yunus Emre'de insan hakları anlayışını öncü bir biçimde dile getiren bir şahsiyettir. Şiirlerinde insan sevgisini, hoşgörü ve karşılıklı saygıyı işlemiştir (Kafesoğlu, 2005).

Sonuç olarak, Türk kültürü, tarih boyu insan hakları anlayışına önemli katkılarda bulunmuş; bu, özgürlük ve insan onurunu yüceltme çabalarıyla şekillenmiştir. İnsan hakları, yalnızca Batı kültürüne ait bir kavram olmaktan çıkarak, farklı medeniyetlerin ortak katkıları ile evrilen evrensel bir değer haline gelmiştir. Bu durum, Türk düşünürlerinin insan hakları meselelerine olan yaklaşımı ile derinleşmiştir.

4.3. Osmanlı Devleti'nde İnsan Hakları

Osmanlı Devleti, zengin bir kültürel mirasa ve derin bir adalet anlayışına sahip olarak, din ve hoşgörü devlet yönetiminin temel felsefesi haline getirmiştir. İslam dini hem devlet yönetimini hem de günlük yaşamı etkilerken, gayr-ı Müslim topluluklara da inançlarına uygun bir yaşam sürme hakkı tanımıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinden sonra, İslam'a davet ederken gösterdiği hoşgörü, devletin bu felsefesini göstermektedir. Bosna'nın fethi sırasında da din özgürlüğüne dair sağlanan haklar, Osmanlı yönetiminin bu konudaki tutumunu göstermektedir (Konan, 2011, s. 253). Bu durum göstermektedir ki; Osmanlı yönetiminin hoşgörülü, dini değerlere saygılı yaklaşımı, hak oluşumu ve hakların verilişinde de etkisini göstermektedir.

Dini serbestlik, bölge halkı için önemli bir kazanım olmuş, bu durum Osmanlı Devleti'nin farklı din, dil ve kültüre sahip insanları bir arada barındıran yapısını pekiştirmiştir. Yavuz

Sultan Selim'in Halifeliği üstlenmesiyle, Osmanlı Devleti İslami ve teokratik bir nitelik kazanmış, siyasal ve hukuksal yapı dini ilkelere dayandırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı'nın en parlak döneminde, sultana ve şeriata dayalı bir kanunname hazırlatmış; bu kanunname, tebaanın görev ve haklarını İslam hükümlerine uygun olarak düzenlemiş, Müslümanlar ile gayr-i Müslimler arasındaki ilişkileri belirlemiş ve toplumsal davranış kurallarını oluşturmuştur (Tanör, 2002).

Padişahın mutlak yetkileri, dini ve ahlaki sınırlamalarla kısıtlanmış olsa da bu sınırların etkisi, yöneticilerin kişiliklerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Osmanlı'da insan hakları anlayışı bugünkü gibi belirgin olmasa da din toplumsal yaşamı ve devlet politikalarını belirleyen bir unsur olarak öne çıkmıştır. İslamiyet, insanları eşit kabul ederek temel hakları hukuki normlar haline dönüştürmüştür. Ancak, ilerleyen dönemlerde padişahların tutumları sonucu hoşgörü ve adalet anlayışı zayıflamış, bu da savaşlardaki yenilgilere yol açmıştır. Zamanla, devletin organları yıpranmış, yönetim keyfiyete dönüşmüştür (Akgündüz, 2002). İnsanların en değerli olarak görülen hak ve adalet anlayışının zayıflaması, ayrımcılığın artmasına ve insan hakları ihlallerine yol açmıştır. Bu da Osmanlı Devleti'nin güç ve toprak kaybetmesine neden olmuştur. XVIII. yüzyıldan itibaren Batı uygarlığının etkisiyle Osmanlı Devleti'nde ıslahat hareketlerinin başladığı görülmektedir. Bu dönemdeki ıslahatlar, Batı'daki insan hakları anlayışının kabul gördüğü düzenlemeleri içermektedir.

4.4. Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri

4.4.1. Sened-i İttifak

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından siyasi, askerî ve ekonomik anlamda ciddi sorunların yaşandığı zorlu bir dönem olmuştur. Bir dönem üç kıtaya yayılan bir imparatorluk olarak büyük bir güç odağı olan Osmanlı, bu yüzyılda eski kudretinden önemli ölçüde uzaklaşmıştır. Süreklilik arz eden askerî yenilgiler ve toprak kayıpları, devletin yeniden güç kazanması amacıyla çeşitli çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu arayışların doğal bir sonucu olarak, Osmanlı yönetiminde ıslahat yapma düşüncesi giderek önem kazanmıştır. III. Selim'in tahttan indirilmesinin ardından onun tarafını tutanlar, Alemdar Mustafa Paşa liderliğinde bir araya gelerek padişahı tekrar tahta çıkarmaya çalıştıysa da padişah, yeniçeriler tarafından katledilmiştir. Bunun ardından Alemdar ve taraftarlarının desteğiyle II. Mahmut tahta çıkmıştır. II. Mahmut'un ilk dönemlerinde Alemdar Mustafa Paşa ve taraftarları asıl siyasi güç haline gelmiş, bu durum Osmanlı padişahı II. Mahmut'u rahatsız

etmiştir ve yeniçerilerin ayaklanarak Alemdar Mustafa Paşa'yı ortadan kaldırmalarına müdahale etmemiştir. Alemdar Mustafa Paşa, yarı bağımsız hareket eden ayan ve hanedanları kontrol altına almak için gerekliydi (Başcı, 2021, s. 227). Merkezi otoriteyi yeniden tesis etmek ve reform sürecine tekrar ivme kazandırmak amacıyla, ayanlar ile hanedan mensuplarının devlet otoritesine bağlılığının sağlanması büyük önem taşımaktaydı. Bu doğrultuda, devlet, yerel güç odaklarını kontrol altına almak karşılığında onlara belirli güvenceler sunmayı uygun görmüş ve bu amaçla, devlet tarafından görevlendirilen ayanlarla sözleşme yapılmasına karar verilmiştir. Bu durum, Sened-i İttifak'ın zorunluluklar sonucu doğmuş bir belge olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sened-i İttifak, yalnızca padişah ile ayanlar arasında karşılıklı yükümlülükleri düzenleyen bir belge olmanın ötesinde, temel hak ve özgürlükler açısından da çeşitli hükümler içeren tarihi bir metin niteliği taşımaktadır. Bu belge kapsamında hem yöneticiler hem de halk (reaya) için birtakım hukuki güvenceler öngörülmüştür. Sened-i İttifak'ta yer alan maddeler arasında; sadrazamın keyfi uygulamalarının yasaklanması, yoksul kesimin ve halkın korunması, vergilerin adil olması ve ağır yükler getirmemesi, halk üzerinde baskı ve zulüm uygulanmasının önlenmesi, suç işlenmesi hâlinde soruşturma yürütülmeden ceza verilmemesi ve isyancıların yargı süreci olmadan idam edilmemesi gibi temel adalet ve hak ilkeleri öne çıkmaktadır (Gözler, 2018, ss. 19-25). Bu yönleriyle Sened-i İttifak, dönemin mutlakiyetçi yönetim anlayışına sınırlı da olsa bir denge getirmiş ve bireysel hakların korunmasına yönelik ilk adımlardan biri olarak değerlendirilebilecek nitelikte olmuştur. Sened-i İttifak incelendiğinde, sadece merkez ve taşrayı ilgilendiren kazanımlar değil, geneli ve kamuyu ilgilendiren kazanımların da bulunduğu görülmektedir (İnalçık, 1964). Sened-i İttifak'ın şartları incelendiğinde, kişi dokunulmazlığı, kişi hürriyeti ve güvenliği, konut dokunulmazlığı, hak arama hürriyeti, cezaların kanunsal ve kişisel olması gibi hakların, modern anayasalarda yer bulan haklarla paralellik gösterdiği anlaşılabacaktır. Yine cezaların suça göre olması da kanunsal ve kişisel niteliktedir. Vergilerin haksız ve ezici olmaması sosyal ve ekonomik hakları yansıtırken, ayaklanan kişilere soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi maddesi yaşam hakkını güvence altına alır (Doğan, 2006). Anayasalı devlet rejimine geçişte önemli aşamalardan biri olarak görülmektedir.

4.4.2. Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı tarihinde demokratikleşme yönünde atılan önemli adımlardan biri olup, Sened-i İttifak'tan sonra gelen ilk kapsamlı reform belgesi niteliğindedir. Sultan Abdülmecid döneminde, dönemin Hariciye Nazırı

Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda halka açık bir şekilde okunarak ilan edilen ferman, Osmanlı yönetiminin Batı'daki siyasal ve hukuki gelişmeleri artık göz ardı edemeyeceğini ortaya koymuştur.

Tanzimat Fermanı, sadece idari ve hukuki reformları değil; aynı zamanda, devletin kurumsal yapısındaki bozulmanın ve halk nezdindeki adalet anlayışının yeniden ele alınması gerektiği fikrini de benimsemiştir. Bu belgeyle birlikte Osmanlı Devleti, Batı'nın hukuk ve yönetim normlarına yönelmeye başladığını açıkça ifade etmiş ve modernleşme sürecinde yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. (Aktel, 1998, s. 3). Tanzimat Fermanı'nın hazırlanması, Osmanlı toprak bütünlüğünü koruyabilmek, Avrupalı devletlerin desteğini sağlamak ve azınlıkların kanun önünde Müslümanlarla eşit olduğunu göstererek, azınlık isyanlarını önlemek amaçlarını taşımaktadır. Yani yapılış aşamasında halktan gelen bir talep değil, devletin iç ve dış sorunları etkili olmuştur. Müslüman olmayanlar, "Millet Sistemi"nin sağladığı korunaklar sayesinde dinsel özgürlüklerden yararlanmaktaydılar; ancak şer'i hükümler nedeniyle Müslümanlarla yasa önünde eşitlik haklarına sahip değillerdi. Günlük hayatta bazı küçültücü muamelelerle (gavur, zımni gibi lakaplar) karşılaşılıyorlardı (Başcı, 2021, s. 227). Yasa önünde eşitlikten kasıt, şer'i hukukta Müslüman ve Hristiyanların eşit sayılmamasıdır.

1839 yılına kadar İslam hukukunun egemen olduğu Osmanlı hukuk sisteminde, Tanzimat Fermanı ile Batı hukukundan alıntılar yapılmaya başlanmıştır. Bu durumu ortaya çıkaran çeşitli siyasal, ekonomik, sosyal ve hukuki nedenler vardır. Batılı devletler, kendi hukuk sistemlerini Osmanlı'ya kabul ettirmek için baskı yapmış; Osmanlı devlet adamları ise Batı'daki hukuksal gelişmelerin etkisinde kalmıştır. Osmanlı ile Avrupa arasında yoğun ticari ilişkiler ortaya çıkmış ve sonuç olarak Batı hukukundan alıntılar yapılmıştır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı'nın içinde bulunduğu zorlu şartlarda önemli bir dönüm noktası oluşturmuş ve devletin modernleşme çabalarının temellerini atmıştır. Bu ferman, sadece hukuksal düzenlemelerin ötesinde toplumsal bir değişim sürecinin de habercisidir (Konan, 2011, s. 253). Tanzimat, özgürlüklerin genişlemesi, merkezi otoritenin belirli bir düzeyde kısıtlanması ve toplumsal adaletin sağlanması gibi ilkelerle, Osmanlı toplumunun modernleşmesine katkı sağlamıştır. Eğitimin, hukukun ve yönetimin reforme edilmesi gerektiği anlayışı, Tanzimat Dönemi'nin temel özelliklerinden biridir. Özetle, Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin tarihsel sürecinde bir dönüm noktası olmuş, devletin yapılandırılması ve toplumun refahı açısından önemli adımlar atan bir ferman olarak kaydedilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlar, Osmanlı toplumunu daha modern ve

adaletli bir yapıya kavuşma yolunda önemli bir adım atmıştır. Ancak, bu çabaların sonuçları ve etkinliği, zamanla iç ve dış koşulların etkisiyle değişkenlik göstermiştir.

Tanzimat Fermanı, Sened-i İttifak gibi şartlardan veya maddelerden oluşmamaktadır. Tanzimat Fermanı ile birçok temel hak ve hürriyet kabul edilirken, devlet iktidarının kullanımı ve sınırlanmasıyla ilgili pek çok ilke de benimsenmiştir. Tanzimat Fermanı'nda düzyazı ve karmaşık bir şekilde ele alınan haklar ve ilkeleri şu şekilde özetlemek mümkündür. (Eryılmaz, 2017):

Mali Güce Göre Vergi Alınması İlkesi: Gelirlerin peşin para karşılığı kişilere devredilmesi anlamına gelen iltizam usulü kaldırılmış, mültezimlerin halkı ezdiği belirtilmiş ve herkesten mali gücüne göre vergi alınması kabul edilmiştir.

Devlet Harcamalarının Kanuniliği İlkesi: Devlet giderlerinin yasal çerçeve içerisinde yapılması ilkesi benimsenmiştir.

Askere Almada Adalet İlkesi: Vatan savunması için askere gitmenin halkın görevi olduğu belirtilmiş; ülkenin her bölgesinden eşit sayıda asker alınacağı ve askerlik süresinin ömür boyu değil, 4-5 yıl olacağı ifade edilmiştir.

Ceza Yargılanmasına İlişkin Güvenceler: Suç işleyenlerin davalarının kanunlara uygun olarak alenen görüleceği ve mahkeme kararı olmadan hiç kimsenin idam edilemeyeceği belirtilmiştir. Kişilere yargılanma hakkı tanınmış, yargılanmadan kimseye ceza verilmemesi ilkesi getirilmiştir.

Can Güvenliği: Kişilerin can emniyetinin tanındığı ve bu konuda yeni kanunlar yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Keyfi nedenlerle cezalandırılmama, adil ve açık yargılama ile yargısız ceza verilmemesi ilkeleri benimsenmiştir.

Irz ve Namus Dokunulmazlığı: Irz ve namus dokunulmazlığı tanınarak, hiç kimsenin bir başkasının ırz ve namusuna dokunmaması hükmü getirilmiştir. Ayrıca, şeref ve haysiyet dokunulmazlığı da sağlanmıştır.

Mülkiyet Hakkı: Herkesin malına ve mülküne tam serbestlik içinde sahip olması ve buna dışardan müdahale edilmemesi ilkesi kabul edilmiştir.

Müsadere Yasağı: Kişilerin öldüğünde mallarına el konulmasının yasaklanması ve suçların şahsiliği ilkesi benimsenerek, mirasçıların haklarının korunması sağlanmıştır.

Eşitlik İlkesi: Sayılan haklar, din farkı gözetilmeksizin tüm Osmanlı tebaası için geçerli kılınmıştır.

Bu doğrultuda; Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin modernleşme hedefleri doğrultusunda attığı önemli bir adım olup, hukuk sistemine getirdiği yenilikler ve bireylerin haklarını güvence altına alması açısından Türk tarihinin kritik olaylarından biridir. Bu ferman, Osmanlı'nın gelecekteki siyasi düzenlemelerinin ve insan hakları anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının bir parçası olarak önemli bir belge olarak tarihe geçmiştir. Bu ferman, hukuksal ve toplumsal anlamda önemli yeniliklerin temelini atmıştır. Tüm bunlara ek olarak, Osmanlı Devleti'nde Müslüman ve Hristiyan tebaanın eşit haklara sahip olduğu ilkesel düzeyde kabul edilmiş olsa da hukuk sisteminde ortaya çıkan farklı uygulamalar, zamanla yeni toplumsal ve yönetsel sorunların doğmasına yol açmıştır.

4.4.3. Islahat Fermanı

Tanzimat Dönemi içerisinde meydana gelen önemli gelişmelerden biri de 1856'da yayımlanan Islahat Fermanı'dır. Islahat Fermanı, tamamen dönemin siyasal koşullarının dayatması sonucu kaleme alınmış bir belgedir. 1853-1856 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerçekleşen Kırım Savaşı'nda, İngiltere, Fransa ve Piyemonte gibi devletler, kendi çıkarları gereği Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmişlerdir. Bu büyük güçlerin savaşa katılımları, Rusya'nın kısa sürede yenilgiyi kabul etmesine neden olmuştur. Yapılacak barış antlaşmasının şartlarını görüşmek üzere Viyana'da toplanan büyük devletler, Bab-ı Âli'den Hristiyan tebaanın hak ve imtiyazlarını belirleyen bir ferman çıkartılmasını istemiştir (Çakır, 2016, s. 1). Osmanlı Devleti, bu olumlu ortamda hem Avrupalı devletlere hoş görünmek hem de imzalanacak antlaşmada kendi lehine maddeler kabul ettirmek amacıyla Islahat Fermanı'nı 28 Şubat 1856 tarihinde ilan etmiştir. Ancak fermanın içeriğinde gayr-i Müslim azınlıkların ele alınması, insan haklarının temel ilkelerinden olan eşitlik ilkesini zedeleyici nitelikte olmuştur. Bu durum, fermanın hazırlanma aşamasında meydana gelen siyasal baskıları göstermektedir (Arslan, 2005, s. 30). Bu doğrultuda Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'ni Avrupa Devletleri ailesine kabul etmek amacıyla ileri sürülmüş bir şart olarak düşünülebilmektedir.

1856 tarihli Islahat Fermanının; insan hak ve hürriyetleriyle ilişkili maddeleri, Osmanlı toplum yapısında köklü değişiklikler hedefleyen önemli düzenlemeler içermektedir. Öncelikle, tüm Osmanlı vatandaşlarının din, mezhep ve ırk farkı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olduğu açıkça belirtilmiş; bu düzenleme, hukuki ayrımcılığı sona erdirmeye amacını taşımıştır. Herkesin inanç özgürlüğü anayasal güvence altına alınmış; gayrimüslimlerin kendi dini ayinlerini serbestçe yerine getirebilecekleri, ibadethanelerini

onarıp yeniden inşa edebilecekleri hükme bağlanmıştır. Kamu hizmetlerinde görev alma hakkı da tüm vatandaşlara açılarak, yalnızca Müslümanların değil, gayrimüslimlerin de devlet kademelerinde yer alabilmesinin önü açılmıştır. Ayrıca, mahkemelerin herkese karşı tarafsız olacağı ve kimsenin işkenceye, kötü muameleye ya da onur kırıcı cezalara maruz bırakılmayacağı açıkça ifade edilmiştir; bu da kişi güvenliği hakkının ve insan onurunun korunmasını hedefleyen modern bir anlayışı yansıtmaktadır. Eğitim alanında, her cemaatin kendi okulunu kurabileceği ve yöneteceği belirtilmiş; bu durum eğitim özgürlüğünü destekleyen önemli bir ilke olarak öne çıkmıştır. Mülkiyet hakkı konusunda da her bireyin mal ve mülk edinme, sahip olma ve bu mülk üzerinde tasarruf hakkı vurgulanmış; bu hak, özellikle gayrimüslimlerin ekonomik hayata katılımında önemli bir güvence sağlamıştır. Bu maddeler incelendiğinde, Islahat Fermanı'nın yalnızca idari reformlar getirmekle kalmayıp, aynı zamanda temel insan hakları ile doğrudan ilişkili hükümler barındırdığı görülmektedir.

Tüm bu düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısında insan hakları ekseninde daha eşitlikçi, özgürlükçü ve kapsayıcı bir dönüşüm hedeflediğini göstermektedir (Gümüş, 2008, s. 215). Söz konusu düzenlemeler; kişi dokunulmazlığı, din ve vicdan özgürlüğü, kişisel güvenlik, hak arama hürriyeti, yasal yargılama ilkesi, cezaların yasallığı ve şahsiliği, zorla çalıştırma yasağı, ispat hakkı, mülkiyet hakkı ve eğitim hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerle örtüşmektedir (Çakır, 2016, ss. 1-20). Arslan'a (2015) göre "Ferman gerçekte Batılı büyük devletleri yatıştırma ve devleti güçlendirmek için geniş halk kitlelerini yerel ayanlara karşı devletin yanında açık şekilde mobilize etmeyi amaçlamaktaydı" (s. 123). Ferman, dini temele dayalı ayrımcılığa son vererek, dininden dolayı kimsenin aşağılanmaması ilkesini öngörmüştür. Din değiştirme hakkı kabul edilmiş ve İslam dininden çıkmanın ölüm cezası ile cezalandırılmasına son verilmiştir. Islahat Fermanı kapsamında yapılan düzenlemelerle, vergi yükümlülükleri ve askerlik hizmeti konularında gayrimüslim tebaaya yönelik önemli değişiklikler getirilmiş; bu gruplara zorunlu askerlik hizmeti yüklenmiştir. Daha önce yalnızca Rumlar için sınırlı ölçüde mevcut olan kamu görevlisi olma hakkı, ferman ile birlikte tüm gayrimüslimlere tanınmış; bu çerçevede gayrimüslimlerin devlet memurluğuna atanabilmelerinin ve askeri ile sivil okullarda eğitim alabilmelerinin önü açılmıştır. Ayrıca, siyasal katılım açısından da bazı yeni hakların tanındığı görülmektedir. Örneğin, gayrimüslimlerin eyalet meclislerinde ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye gibi yüksek düzeydeki karar organlarında yer alabilmelerine olanak sağlanmıştır (Eryılmaz, 2017). Bu doğrultuda fermanın etkisi, hem Osmanlı'nın iç işleyişinde hem de halkın devlete olan bakış açısında önemli dönüşümler yaratmıştır. Her ne

kadar fermanın uygulanması süreçte birtakım eksiklikler ve zorluklarla karşılaşsa da, insan hakları anlayışının gelişmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır. Sonuç olarak, Tanzimat Fermanı ve ardından gelen Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin modernleşme yolunda attığı önemli adımlar olarak tarihsel bir öneme sahiptir. Bu belgeler, Osmanlı toplumundaki bireylerin haklarının tanınması ve korunmasına yönelik temel ilkeleri ortaya koyarak, toplumsal ve hukuksal dönüşüm sürecinin ilk taşlarını atmıştır.

4.4.4. Meşrutiyet Dönemi

I. Meşrutiyet'in ilanına giden süreç, Osmanlı Devleti açısından hem iç hem de dış siyasi baskıların yoğun şekilde hissedildiği çalkantılı bir döneme denk gelmiştir. Dış ilişkiler bağlamında, Rusya'nın Panslavizm politikası doğrultusunda teşvik ettiği azınlık ayaklanmaları, Balkan Bunalımının derinleşmesine yol açmış ve bu durum Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki diplomatik baskılarını artırmıştır. Öte yandan, iç politikada Jön Türk hareketinin yaygınlaşan fikirleri ve örgütlü faaliyetleri, merkezi otoriteyi zorlayan gelişmeler arasında yer almıştır. Tüm bu gelişmelerin doğurduğu kriz ortamını dengeleyebilmek ve hem içerideki huzursuzluğu yatıştırmak hem de dış baskıları azaltmak amacıyla, dönemin padişahı II. Abdülhamid, 1876 yılında Meşrutiyet yönetimini ilan etme kararı almıştır (Uzun, 2005, ss. 145-162). Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu Batı devletleri gibi bir yönetim anlayışında arayan Jön Türklere meşrutiyet idaresini kurma vaadinde bulunan II. Abdülhamit, bu desteği alarak tahta çıkmıştır. II. Abdülhamit, tahta geçer geçmez verdiği söz doğrultusunda bir komisyon oluşturarak anayasa çalışmalarına başlamış, bu çalışmalar sonucunda ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi, 23 Aralık 1876 tarihinde Hatt-ı Hümayun ile yürürlüğe girmiştir (Doğan, 2006). 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-u Esasi, Türk anayasal gelişimi açısından bir dönüm noktası teşkil etmekte olup, ilk yazılı anayasa olma özelliğiyle tarihsel bir öneme sahiptir. Bu anayasa, bireysel hak ve özgürlükleri ilk kez klasik liberal esaslara uygun şekilde ve kapsamlı biçimde düzenleyen bir metin olarak dikkat çekmektedir. Kanun-u Esasi'de, bireyin temel haklarına ilişkin düzenlemeler güvenceye alınmaktaydı (Arslan, 2005, s. 124). Bu haklar arasında; kişisel güvenlik, ibadet özgürlüğü, basın hürriyeti, dilekçe hakkı, konut dokunulmazlığı, eğitim hakkı, kanun önünde eşitlik, mülkiyet hakkı, angarya yasağı, işkencenin yasaklanması, tabii hâkim ilkesi ve yasal dayanak olmadan vergi alınamayacağı gibi önemli ilkeler yer almaktadır (Koçoğlu, 2008, ss. 62-63). Kanun-i Esasi, o dönemin diğer anayasaları ile karşılaştırıldığında içerik bakımından oldukça geniş hakların yer aldığı görülmektedir. Ancak Kanun-i Esasi güvence altına alınmadığı için uzun ömürlü olmamıştır.

1876 anayasası uygulamaya konulduktan sonra toplanan Meclis-i Mebusan 13 Aralık 1877'den 16 Şubat 1878 tarihine kadar görevini sürdürmüştür. 14 Şubat 1878'de padişah, Kanun-ı Esasi'nin kendisine tanıdığı yetkilere dayanarak meclisin tatil edildiğini ilan etmiştir. Bu gelişmenin ardından mebuslar dağılmış ve bazılarının sürgüne gönderilmesi gibi sert önlemler alınmıştır (Arslan, 2005, s. 30).

4.4.5. II. Meşrutiyet Dönemi

II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı feshederek meşrutiyet yönetimini askıya almasının ardından, anayasal sistemin yeniden işlerlik kazanması için yaklaşık otuz yıl boyunca beklenmesi gerekmiştir. Bu uzun süre boyunca Osmanlı Devleti'nde siyasi ve toplumsal yapılar önemli dönüşümler geçirmiştir. Ancak 1909 yılında gerçekleştirilen değişikliklerle Kanun-u Esasi yeniden yürürlüğe girse de bu süre zarfında anayasal uygulamaların toplumsal yaşama tam anlamıyla yansımaları mümkün olmamış, özgürlükler açısından anlamlı bir ilerleme sağlanamamıştır. II. Meşrutiyet Dönemi, anayasa hukukunun gelişimi açısından önemli düzenlemeler içermektedir. Bu dönemde yapılan değişikliklerle:

Heyet-i Vükela'nın Meclis-i Mebusan'a karşı siyasi sorumluluğu anayasal güvence altına alınmış,

Meclis-i Mebusan'ın feshi yetkisine ciddi sınırlamalar getirilmiş,

Padişahın yetkileri önemli ölçüde daraltılmıştır.

Ayrıca, temel hak ve özgürlükler alanında da dikkate değer düzenlemeler yapılmıştır (Özhazinedar, 2019, s. 55). Bu kapsamda, birey özgürlüğü anayasal güvence altına alınmış; basın özgürlüğü güçlendirilmiş ve sansür uygulamaları yasaklanmıştır. Anayasaya, haberleşmenin gizliliği, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, mektupların mahkeme kararı olmadan açılmayacağına dair ilke gibi modern hukuk devletlerinin temelini oluşturan özgürlükler açıkça eklenmiştir. Ayrıca, toplantı ve örgütlenme özgürlüğünün sınırları da anayasal düzeyde tanımlanmıştır (Gökburun, 2007, s. 60). Anayasal reformla birlikte meydana gelen değişiklikler kategorize edildiğinde;

Yargı Hakkı: Anayasanın getirdiği reformlarla birlikte, Osmanlı toplumunda adil yargılanma, suçların yasaya uygun olarak tanımlanması ve cezaların kanunla belirlenmesi ilkeleri benimsenmiştir. Böylece herkesin eleştirilebileceği ve yasalar karşısında eşit değerlendirileceği bir yargı sistemi oluşturulmuştur.

Düşünce ve Basın Özgürlüğü: Düşünce özgürlüğüne yönelik bazı adımlar atılmış, basın ve yayınların kontrol altına alınması uygulamalarıyla birlikte, sansürün kaldırılmasına yönelik ilkeler benimsenmiştir. Bu durum, bireylerin özgür şekilde düşüncelerini ifade etmelerini sağlamak amacıyla önemli bir gelişmedir. 1876 Anayasası ile birlikte, bireysel hakların korunmasına yönelik düzenlemeler yapılmış, ayrıca ekonomik ve toplumsal yaşamda da reformlar gerçekleştirilmiştir. Devlet memurluğuna girişte din ayrımının yapılmaması ve kamu hizmetinde gayrimüslimlerin de yer alması, Osmanlı Dönemi'nde önemli bir değişikliktir (Uzun, 2005, s. 145).

Eğitim: Eğitimdeki özgürlükler de genişletilmiş, yabancı dillerin öğrenimi ve özel öğretim haklarına dair düzenlemeler yapılmıştır. Bu, toplumda genel eğitim seviyesini artırmak ve bireylerin kendilerini geliştirmek amacı taşımaktadır. Yabancı ve azınlık okullarının kurulması, farklı kültür ve dillerin yayılmasına zemin hazırlamış; bu durum, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma sürecini hızlandırmıştır.

Askerlik Reformları: Askerlik konusundaki düzenlemeler, askere alım sürecinin daha adil ve eşitlikçi bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Askerlik süresi, önceki dönemlerde uygulanan sert zaman dilimlerinden çıkılarak, daha insani ve pratik bir hale getirilmiştir. Gayrimüslimlerin de askerlik hizmetine davet edilmesi, toplumsal işleyişte önemli bir dönüşüm sağlarken, dinine göre ayrımcılığın son bulması açısından da önemli bir adımdır (Koçoğlu, 2008, ss. 62-64).

Sonuç olarak, II. Meşrutiyet sonrası ortaya çıkan reformlar, Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklinde köklü değişimler yaratmış ve bireylerin haklarının korunmasına yönelik önemli düzenlemeler getirmiştir. Padişahın yetkilerinin sınırlanarak, yasaların üstünlüğünün kabul edildiği bu dönemde, bireyler Osmanlı devletine daha etkin bir şekilde katılma ve hak arama fırsatına sahip olmuştur. Ancak, uygulamada yaşanan sorunlar ve bazı istibdat eğilimleri, bu reformların tam anlamıyla uygulamaya konulmasında sıkıntılara neden olmuştur (Doğan, 2006).

Tanzimat Dönemi ve devamındaki II. Meşrutiyet süreçleri, Türk tarihinin modernleşme çabaları içinde önemli yer tutmakta ve insan hakları ile demokrasi anlayışının gelişiminde belirleyici rol oynamaktadır. Bu süreçler, sadece Osmanlı'nın değil, aynı zamanda modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temel değerlerinin şekillenmesine de katkıda bulunmuştur. Bu dönemlerde yaşanan gelişmeler, bireylerin hak ve özgürlüklerinin tanınmasına yönelik

attıkları adımların yanı sıra, toplumsal ve siyasi alanda da önemli değişimlerin yaşandığını göstermektedir (Arslan, 2005, ss. 127-130).

4.4.6. 1921 Anayasası (Teşkilatı Esasiye Kanunu)

20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen 85 sayılı kanun, Milli Devleti Türkiye'yi (md.3) kuran bir ihtilal anayasasıdır. Hazırlanış şekli ve yapısı, Kurtuluş Savaşı'nın olağanüstü koşullarını yansıtmaktadır. Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi tarafından hızla hazırlanmış olup, diğer anayasalara kıyasla oldukça kısadır. Kısa ve eksik oluşuyla birlikte, bu eksiklikler yirmi kadar kanun, kararname ve kararlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Mustafa Kemal'in Tevfik Paşa'ya yolladığı telgraf, Kanun-i Esasi'nin 1921 anayasasıyla çatışmayan hükümlerinin yürürlükte olduğunu bildirmiştir. Böylece hem 1876 Anayasası (Kanun-ı Esasi) hem de 1921 Anayasası (Teşkilatı Esasiye Kanunu) birlikte uygulanmaktadır. Parlamenter sistemi Osmanlı Devleti'nde yerleştirme çabasının I. Dünya Savaşı ile sona ermesinden sonra başlayan Millî Mücadele dönemi, anayasal bakımdan yepyeni bir aşama olarak görülebilmektedir (Yamaç, 2020, s. 266). Bu dönemde hükümdarlı bir sistem yerine doğrudan meclis üstünlüğüne dayanan bir yönetim biçimi söz konusudur; bu ihtilal yönetimini düzenleyen ilk anayasa 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. 1921 Anayasası, Osmanlı-Türk anayasacılığının en demokratik örneğidir. 1876 Kanun-u Esasî, padişahın iradesi doğrultusunda oluşturulan ve yine onun tek taraflı kararıyla yürürlüğe giren bir ferman anayasası niteliğindedir. Anayasa, padişah tarafından atanan bir komisyon tarafından hazırlanmış olup, toplumsal katılım unsurlarını büyük ölçüde dışlamıştır. 1909 yılında yapılan anayasal değişiklikler, bazı demokratikleşme adımları içerse de, antidemokratik öğeler taşımaya devam etmiştir. Buna karşın, 1921 Anayasası, halkın doğrudan seçtiği temsilciler eliyle hazırlanmış olması açısından anayasal gelişim sürecinde önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir (Gökburun, 2007, s. 61). Her ne kadar bu metin geçiş dönemine özgü, kısa ve çerçeve niteliğinde bir anayasa olsa da Cumhuriyet dönemi anayasa düşüncesine yön veren temel ilkeleri ortaya koymuştur.

1921 Anayasası ile birlikte hem devlet yapısında hem de vatandaş-devlet ilişkisinde köklü dönüşümler yaşanmıştır. Bu anayasada yer alan “Hâkimiyet bila kayd u şart millettir” ifadesi, egemenliğin padişah iradesinden alınıp doğrudan millete devredildiğini açık biçimde ortaya koyarak tarihsel bir kırılma noktasına işaret etmiştir. Ancak bu anayasa, klasik demokratik sistemlerde olduğu gibi kuvvetler ayrılığı ilkesine değil, güçler birliği anlayışına dayanmaktadır. Yasama ve yürütme yetkileri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) toplanmış; meclis başkanı, aynı zamanda yürütmenin de başı olarak görev yapmıştır. Bu

dönemde meclis hükümeti sistemi uygulanmış, kısa süre içinde yargı yetkisi de meclise verilmiş ve bu çerçevede İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur (Özkul, 2023, s. 27). Demokratik devletlerde geçerli olan “Güçler Ayrılığı” ilkesi, bu dönemde ortadan kalkmış ve yasama, yürütme ve yargı erkleri arasında bir birlik sağlanmıştır. Ancak bu durum, ülkenin içerisinde bulunduğu olağanüstü koşullardan kaynaklanmaktadır. 1921 Anayasası temel hak ve hürriyetler açısından herhangi bir kayda rastlanmaz. Ancak Kanun-i Esasi’nin Milli Mücadeleye ters düşmeyen maddeleri yürürlükte bırakıldığı için, bazı hak ve özgürlükler hâlâ geçerliliğini korumuştur. Savaş koşullarında yapılan bu anayasa, kurtuluş mücadelesinin gerekliliklerinden doğmasına rağmen birlikte gelen eksiklikler barındırmaktadır. Yapılışı bakımından en demokratik anayasa olarak kabul edilse de savaş ortamı ve olağanüstü koşullar, bu durumu etkilemiştir (Doğan, 2006). Bu doğrultuda, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı Devleti’nin son döneminin siyasi ve hukuksal yeniden şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

İhtilal anayasası olarak kabul edilen bu belge, Türkiye Cumhuriyeti’nin temellerinin atılmasına ve milli egemenlik ilkesinin güçlenmesine zemin yaratmıştır. Her ne kadar savaş koşullarında ortaya çıkmış ve bazı eksiklikler içerse de 1921 Anayasası, Osmanlı Devleti’nin eski siyasi yapısından koparak, daha demokratik bir anlayışa geçişin işareti olmuştur (Doğan, 2006). Bu dönem aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundaki temel değerlerin şekillenmesine katkıda bulunmuş, bireylerin hak ve özgürlükleri açısından önemli bir ferahlama sağlamıştır.

4.5. Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları

4.5.1. 1924 Anayasası

1921 Anayasası, olağanüstü koşullarda hazırlanmış, kısa ve çerçeve niteliğinde bir metin olması sebebiyle zamanla yetersiz ve eksik olarak değerlendirilmiştir. Ulusal bağımsızlığın kazanılması ve devletin kurumsal yapısının kalıcı hâle getirilmesi sürecinde, yalnızca devletin değil, aynı zamanda bireylerin konumu ile temel haklarının da ayrıntılı biçimde düzenlenmesi gerekliliği doğmuştur. Bu durum, 1876 Kanun-u Esasî ile 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun birlikte yürürlükte olması gibi ikili anayasal durumu sona erdirmeye ihtiyacı gündeme getirmiştir. II. TBMM, görevine başladığında yeni bir anayasa yapma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Çünkü 1876 Anayasası hâlen resmen yürürlükten kaldırılmamışken, 1921 Anayasası ise yeni kurulan cumhuriyetin yönetim, toplum ve hukuk ihtiyaçlarına yanıt verebilecek ayrıntıdan yoksundu. Bu doğrultuda hazırlanan yeni anayasa,

20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiş ve 23 Nisan 1924'te yürürlüğe girmiştir (Anayurt, 2003, s. 7).

1924 Anayasası ya da tam adıyla 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, altı temel bölümden oluşmaktadır:

Genel Esaslar (Ahkâm-ı Esasiye),

Yasama Yetkisi (Vazife-i Teşriiye),

Yürütme Yetkisi (Vazife-i İcraiye),

Yargı Yetkisi (Kuvve-i Kazaiye),

Kişisel Hak ve Özgürlükler (Türklerin Hukuku Ammesi)

Çeşitli Hükümler (Mevaddı Müteferrika) şeklinde düzenlenmiştir (Küçük, 2016, s. 5).

1924 Anayasası, yasama üstünlüğüne dayalı güçler birliği modelini benimsemekle birlikte, aynı zamanda güçler ayrılığına da kısmen olanak tanıyan karma bir sistem ortaya koymuştur. Bu yönüyle, klasik parlamenter sistem ile meclis hükümeti arasında bir geçiş niteliği taşımaktadır.

Bu yeni yapılanma, devletin yapısına ve işleyişine ilişkin önemli değişimler getirmiştir. Özellikle, anayasa metninin temel hak ve özgürlükleri güvence altına alması, bireylerin devlet karşısındaki konumunu güçlendirmesi ve hızlı karar alma süreçleri ile yürütme yetkilerinin paylaşımı açısından da dikkate değerdir (Gözler, 2018). 1924 Anayasası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişteki temel ilkeleri belirlemesi ve modern bir devlet anlayışını pekiştirmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Böylece geçmişten gelen sorunları aşarak, yeni bir siyasi kültür ve anlayışın temellerini atmıştır. 1924 Anayasası, 18. yüzyıl felsefesinin ve Fransız İhtilali'nin ilkelerinin etkisi altında hazırlanmıştır. "Türklerin Hukuku Ammesi" başlığını taşıyan haklar ve hürriyetler bölümü, bireylerin doğal haklarını tanıyan bir içerikle şekillenmiştir (Doğan, 2022, ss. 815-818). Bu maddelerde düşünce, vicdan, basın, haberleşme, dernek kurma, çalışma vb. gibi hakların korunmasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Öte yandan, 1924 Anayasası'nın en belirgin özelliklerinden biri de kişi dokunulmazlığı ve güvenliği gibi unsurların ön planda olmasıdır. Suçsuz yere yargılanmama ve cezalandırılmama ilkeleri, 1924 Anayasası ile daha güçlü bir biçimde güvence altına alınmıştır. 1924 Anayasası, dönemin koşulları dikkate alındığında, klasik bireysel hak ve özgürlüklerin büyük çoğunluğunu anayasal güvence altına alan kapsamlı bir metin olarak öne çıkmaktadır. Anayasada özellikle hukuk önünde eşitlik ilkesi ile her türlü

ayrıcalığın yasaklanması (md. 69) temel ilkeler arasında yer almıştır. Bireysel haklara dair genel bir hükümde ise, kişi dokunulmazlığı, vicdan ve düşünce özgürlüğü, ifade ve basın hürriyeti, seyahat serbestisi, sözleşme yapma, çalışma hakkı, mülkiyet edinme ve kullanma, toplantı ve dernek kurma ile ortaklık oluşturma gibi hak ve özgürlüklerin, Türk vatandaşlarının doğal hakları arasında bulunduğu açıkça belirtilmiştir (Doğan, 2022, ss. 817-820).

1924 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri ayrı maddeler hâlinde düzenleyerek bireyin anayasal güvenliğini ön planda tutan bir yaklaşım benimsemiştir. Anayasada güvence altına alınan başlıca hak ve özgürlükler arasında, kişinin canı, malı, onuru ve konutu üzerindeki dokunulmazlık (md. 71), kanunda öngörülen durumlar dışında yakalanma ve tutuklanmanın yasak olması (md. 72), işkence, kötü muamele, zorla çalıştırma ve mal müsadresinin yasaklanması (md. 73) yer almaktadır.

Ayrıca, kanuni istisnalar dışında el koyma ve kamulaştırma yapılamayacağı (md. 74); bireylerin felsefi düşünceleri veya dini inançları nedeniyle kınanamayacağı ve mevzuat çerçevesinde dini ibadetlerini yerine getirebileceği (md. 75) anayasal güvenceye alınmıştır. Konut dokunulmazlığı ilkesi gereğince, yetkili bir yargı kararı olmaksızın konuta girilemeyeceği ve burada arama yapılamayacağı belirtilmiştir (md. 76).

Anayasa ayrıca basın özgürlüğünü açıkça tanımış ve sansür uygulamalarını yasaklamıştır (md. 77). Seyahat özgürlüğü, olağanüstü hâl, savaş ya da salgın hastalık gibi durumlar haricinde sınırlandırılmayacak bir hak olarak düzenlenmiştir (md. 78). Sözleşme yapma, çalışma, mülkiyet edinme, toplantı yapma, dernek ve ortaklık kurma özgürlükleri ise yalnızca yasayla sınırlanabilecek haklar arasında sayılmıştır (md. 79). Son olarak, haberleşmenin gizliliği ilkesi de anayasal bir güvence olarak kabul edilmiştir (md. 81) (Anayurt, 2003). Yargısal güvence ile ilgili haklar, çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Açık yargılama hakkı (Md. 58), mahkemeler önünde meşru yollardan yararlanarak hakkını savunabilme (Md. 59), yalnızca yasal olarak belirlenen mahkemelerde dava açma hakkı (Md. 60) ve yasalarla tabi olunan mahkemede yargılanma hakkı (Md. 83) bu hakların başlıcalarıdır. Siyasal ve kamusal katılım hakları arasında, mebus seçme ve seçilme hakkı (Md. 10-11), devlet memurluğuna kabul edilme hakkı (Md. 92) ve kamu işleriyle ilgili yasalara aykırı buldukları durumlarda ilgili mercilere ve TBMM'ye şikayet etme hakları (Md. 82) yer almaktadır (Doğan, 2006).

Ekonomik alanlarda, anayasa bireysel mülkiyetin ve girişim özgürlüğünün korunmasına yönelik düzenlemeler içermektedir. Devlet ekonomik anlamda sınırlayıcı veya müdahaleci bir rol üstlenmemekte; özel teşebbüsler desteklenmektedir. Anayasanın 74. maddesine göre, kamulaştırılan toprağın bedeli derhal ödenecektir. 1937 yılında kabul edilen devletçilik ilkesi, ekonomik yatırımların devlet tarafından gerçekleştirilmesini sağlamıştır (Akın, 2012, s. 8).

Sosyal haklar açısından, bu konulara pek yer verilmemiş, devletin bu alandaki yükümlülükleri dile getirilmemiştir. Sendika, grev, toplu görüşme ve toplu sözleşme gibi haklar kapsam dışında bırakılmıştır. Sosyal güvenlik, iş hakkı, sağlık ve konut hakları gibi konularda da devletin sorumluluklarından bahsedilmemiş, yalnızca 87. maddede parasız ilköğretim hakkı ve zorunluluğu belirtilmiştir (Kaboğlu, 2017).

Olağanüstü durumlar için uygulanacak yönetim usul ve esasları da anayasada yer almıştır. Savaş, savaş gerektiren durum veya vatana ve Cumhuriyete karşı güçlü ve eylemli kalkışmaların ortaya çıkması halinde, bakanlar kurulu bir aydan fazla olmamak kaydıyla sıkıyönetim ilan edebilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığı, basın, haberleşme, dernek ve şirket kurma özgürlüklerinin geçici olarak sınırlandırılması ya da durdurulması demektir. Önemli olan, hangi hak ve özgürlüklerin kısıtlanacağı ya da durdurulacağı açıkça belirtilmiştir (Doğan, 2006).

1925-1945 yılları arasında Türkiye’de uygulanan tek parti rejimi, belirgin bir yönetim şekli olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde demokrasinin tam anlamıyla işlediğini söylemek zordur. Ancak, demokrasiye geçiş için bazı denemeler yapılmıştır. 1924 Anayasası’nın temel hak ve özgürlüklere ilişkin hükümleri, dönemin siyasi atmosferiyle kıyaslandığında, anayasal norm ile fiilî uygulamalar arasında ciddi tutarsızlıklar yaşandığı görülmektedir. Özellikle sıkıyönetim uygulamaları, İstiklal Mahkemeleri’nin yargılama süreçleri ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu çerçevesinde getirilen sınırlamalar, anayasa ile güvence altına alınmış hak ve özgürlüklerin pratikte ihlal edildiğine dair örnekler sunmaktadır (Çiçek, 2005, s. 54).

Bu dönemde, ayrıca basın ve yayın özgürlüğü ile toplanma hakkına yönelik çeşitli kısıtlamalar getirilmiş; ifade özgürlüğünü sınırlayan müdahaleler özellikle muhalif görüşlerin bastırılması amacıyla kullanılmıştır. Böylece, teoride tanınan özgürlüklerin, uygulamada çoğu zaman siyasal gerekçelerle sınırlandığı bir ortam ortaya çıkmıştır.

1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, temel hak ve hürriyetlerin gelişimi açısından olumlu bir adımdır. 1945 yılında ise demokrasi ve temel hakların gelişimi açısından önemli bir adım atılarak çok partili hayata geçilmiştir. Bu gelişme, siyasal hak ve özgürlüklerin geniş bir şekilde kullanım ortamı bulmasına olanak tanımış ve diğer hak ve özgürlükler için dolaylı ya da dolaysız güvenceler sağlamıştır. 1950 yılında yapılan serbest seçimlerle yaşanan iktidar değişikliği, başlangıçta temel hak ve hürriyetler alanında olumlu gelişmelere kapı açmış, ancak bir süre sonra iktidar partisi kısıtlayıcı politikalarla bu haklara müdahalede bulunmaya başlamıştır. 1960 ihtilali sonucunda ise bu dönem sona ermiştir (Doğan, 2006). Bu durum göstermektedir ki anayasal süreçlerin oluşumu ya da sonlanma biçimlerinde kimi demokratik kimi ise antidemokratik faktörler rol oynamıştır.

4.5.2. 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle iktidarı devralan Millî Birlik Komitesi, 1 sayılı Kanun ile 1924 Anayasası'nın birçok hükmünü değiştiren geçici bir anayasal düzenleme getirmiştir. Bu geçici sistemde yasama yetkisi doğrudan Komite tarafından kullanılmış, yürütme yetkisi ise Komite'nin belirlediği bakanlar aracılığıyla hayata geçirilmiştir (Tunç, 2020, s. 657). Her ne kadar bu yapı kuvvetler ayrılığına dayalı bir model izliyor gibi görünse de demokratik ilkelere tam anlamıyla uygunluk taşımadığı söylenebilir.

1961 Anayasası, söz konusu darbenin ardından oluşturulan ve 38 kişiden oluşan askeri cunta tarafından şekillendirilmiş bir metindir. Bu anayasa, “serbest seçim”, “genel oy”, “siyasi partilerin temsili” gibi demokratik ilkelerden bir ölçüde uzak bir biçimde hazırlanmıştır. Anayasa, bir başlangıç bölümü, 157 madde ve 22 geçici maddeyle, önceki anayasalardan içerik ve uzunluk bakımından ayrılmaktadır. “Temel Haklar ve Ödevler” başlıklı bölümü, anayasanın en geniş kısmını oluşturur. Bu durum, 1961 Anayasası'nın, önceki dönemlerdeki hak ihlallerine bir tepki olarak ortaya çıktığını ve bu nedenle “tepki anayasası” olarak nitelendirilebileceğini göstermektedir (Kalkışım, 2019, s. 149).

Özellikle Demokrat Parti'nin son döneminde temel hak ve özgürlüklere yönelik getirilen sınırlamalar, bu tepkiyi besleyen başlıca unsurlardan biri olmuştur. 1961 Anayasası, devleti merkeze alan anlayışın aksine, bireyi ön plana çıkaran bir yaklaşım benimsemiştir. Bu anlayış, anayasanın geneline yansımış; özgürlüklerin tanımı, kapsamı ve güvencesi önceki dönemlerle kıyaslandığında daha ayrıntılı ve koruyucu bir biçimde düzenlenmiştir.

Anayasa; klasik, sosyal ve siyasal hakları üç ayrı başlık altında ele almıştır:

Klasik (negatif) haklar – “kişisel özgürlük ve güvenlik”, “düşünce ve ifade özgürlüğü”, “basın, toplantı ve dernek kurma hakları” gibi bireyi devlete karşı koruyan, müdahalesiz alanlar oluşturur.

Sosyal ve ekonomik haklar – devletin bireylere karşı belirli sosyal hizmetleri sağlama yükümlülüğünü içerir; “çalışma hakkı”, “sosyal güvenlik”, “sağlık”, “eğitim” ve “mülkiyet hakkı” bu gruba girer (Satır, 2018, ss. 93-99).

Siyasal haklar – vatandaşların siyasal katılımını sağlayan “seçme ve seçilme”, “siyasi parti kurma”, “kamu hizmetine girme” gibi aktif statü haklarını kapsamaktadır.

1961 Anayasası’nın 10. maddesi, temel hak ve özgürlüklerin niteliğini açıklamakta; bireyin “kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez haklara” sahip olduğunu vurgulamaktadır. Aynı maddenin ikinci fıkrası ise, devlete bu hakların yalnızca korunması değil, geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi yönünde aktif bir sorumluluk yüklemektedir. Bu yönüyle, birinci fıkra özgürlük anlayışını, ikinci fıkra ise özgürleştirici devlet ilkesini temsil etmektedir (Kaya, 2002).

Anayasada ayrıca 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1950 tarihli AİHS’nden doğrudan etkilenen düzenlemeler yer almaktadır. “İnsan haklarına dayanan devlet” ilkesi, yalnızca bir anayasal beyan değil, devletin varlık sebebini insan onurunu korumakla tanımlayan bir felsefi temel olarak benimsenmiştir (Şengül, 2011, ss. 76-79).

Bu anayasa, bireysel haklar ile kamu otoritesi arasındaki dengeyi kurma çabasıyla Türkiye’nin demokratikleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Birey haklarını koruyup genişletmeye odaklanırken, aynı zamanda sosyal adalet ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda devletin sorumluluklarını da anayasal çerçevede tanımlamıştır. Bu yönüyle 1961 Anayasası, sadece döneminin değil, Türk anayasa tarihinde en kapsamlı ve özgürlükçü belgelerden biri olarak değerlendirilmektedir (Kili, 1984; Doğan, 2006; Özkul, 2023).

4.5.3. 1982 Anayasası

1961 Anayasası’nın uygulandığı dönemde yaşanan rejim krizi, 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin “emir-komuta zinciri içerisinde ve emirle” yönetime el koymasıyla sonuçlanmıştır. Bu müdahale sonrasında, devletin temel yönetim yetkilerini elinde toplayan Milli Güvenlik Konseyi, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in başkanlığında, kara, deniz, hava ve jandarma kuvvet komutanlarının katılımıyla oluşturulmuştur. 12 Eylül harekâtını gerçekleştirenler, bu müdahalenin gerekçesini kamuoyuyla paylaşmışlardır. Aynı gerekçeler, Milli Güvenlik Konseyi tarafından yayımlanan ilk bildiride şu şekilde ifade

edilmiştir: “Ülke bütünlüğünü muhafaza etmek, millî birlik ve beraberliği sağlamak, olası bir iç savaş ile kardeş kavgasını engellemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işleyişini engelleyen unsurları ortadan kaldırmak” (Dilek, 2022, s. 945).

12 Eylül 1980 tarihinde yönetime el koyan ve Türk Silahlı Kuvvetleri adına hareket eden Milli Güvenlik Konseyi, 2324 sayılı “Anayasa Düzeni Hakkında Kanun” ile birkaç istisna dışında 1961 Anayasası’nı yürürlükte bırakmış; yasama ve yürütme yetkilerini doğrudan üstlenmiştir. Bununla birlikte, söz konusu kanunla Milli Güvenlik Konseyi’ne geçici dönem boyunca anayasa değişikliği yapma yetkisi de tanınmıştır. Bu kapsamda, Konsey tarafından alınan kararlar ve çıkarılan yasaların 1961 Anayasası’na aykırılığı ileri sürülemede; bu düzenlemeler, yayımlandıkları tarihten itibaren kanun niteliği kazanmaktadır. Ayrıca, Konsey tarafından çıkarılan yasalara karşı yürütmenin durdurulması ya da iptali talepleriyle yargı yoluna başvurulması da mümkün değildir (Özbudun, 2004).

Geçici yönetim döneminde yürütme yetkisinin sivil bir hükümete devri, Bülent Ulusu başkanlığında oluşturulan ve sivil üyelerden oluşan Bakanlar Kurulu aracılığıyla sağlanmıştır. Ancak bu kurul, yetki bakımından sınırlı ve yönlendirilen bir yapı sergilemiştir. Hükûmetin uygulayacağı program, doğrudan Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmiş ve bu programın hayata geçirilmesi de yine Konsey’in denetimi altında gerçekleştirilmiştir (Dokuyan ve Narbahçe, 2018).

Milli Güvenlik Konseyi, 18 Eylül 1980 tarihinde yaptığı açıklamada, “Milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğine dayanan, demokratik ve laik Cumhuriyet esasları üzerine kurulu yeni bir anayasa düzeni” tesis etme taahhüdünde bulunmuştur. Bu doğrultuda, anayasal sürecin başlatılması amacıyla 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu kanun çerçevesinde oluşturulan Kurucu Meclis’in temel görevleri; yeni anayasanın hazırlanması, siyasi partiler kanunu ve seçim kanununun oluşturulmasıdır. Kurucu Meclis, TBMM yeniden faaliyete geçtiğinde görevini tamamlayacaktır. Ayrıca, hazırlanan anayasanın halkoyuna sunulmasını öngören kanun da yine Kurucu Meclis tarafından kabul edilecektir (Atmaca ve Göç, 2020, s. 1526).

Kurucu Meclis iki ana unsurdan meydana gelmiştir: Bunlardan biri, 120 sivil üyeden oluşan Danışma Meclisi; diğeri ise Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilen 40 kişilik üyedir. Danışma Meclisi üyeleri belirlenirken, geçmişte herhangi bir siyasi partiye mensup olmamış olma şartı getirilmiştir. Bu durum, meclisin yapısını büyük oranda bürokrasi ağırlıklı bir hâle

getirmiştir. Milli Güvenlik Konseyi'nin Kurucu Meclis'e doğrudan üye atamasındaki temel amaç ise, anayasa yapım sürecinde gerekirse müdahalede bulunarak, 1961 Anayasası sürecinde yaşanan bazı olumsuzlukların tekrarlanmasının önüne geçilmesini sağlamaktır (Özbudun, 2004).

Danışma Meclisi tarafından hazırlanan yeni anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuştur. Yapılan referanduma seçmenlerin %91,7'si katılmış; bu katılımın %91,37'si anayasa lehine oy kullanmıştır. Ancak bu süreçte, 1961 Anayasası'nın kabul edildiği referandumun aksine, siyasi partiler etkin bir rol üstlenememiştir. Bunun başlıca nedeni, anayasa süreci hakkında olumsuz görüş bildirilmesinin yasaklanması ve 1980 askeri müdahalesi sonrasında tüm siyasi partilerin kapatılmış olmasıdır. Ayrıca dönemin Devlet Başkanı Kenan Evren'in anayasanın kabulü yönündeki yurt çapındaki konuşmalarına ilişkin eleştiri veya yorum yapılması da hem yazılı hem sözlü olarak yasaklanmıştır (Gözler, 2021). Bu halkoylaması yalnızca anayasanın kabulüyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı seçimiyle de birleştirilmiştir. Böylece Kenan Evren, halkoylaması sonucunda yedi yıllık bir süre için Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ise kademeli bir sistemle gerçekleştirilmiştir. Anayasanın 177. maddesine göre, metnin halkoylaması sonucu kabul edilip Resmî Gazete'de yayımlanmasıyla birlikte anayasa tümüyle yürürlüğe girer; ancak bazı istisnai hükümler ile bu hükümlerin uygulamaya konulma şartları ayrıca belirlenmiştir. Buna göre, kişi özgürlükleri ve güvenliği, basın-yayın hakları ile toplantı özgürlüklerine ilişkin hükümler, TBMM'nin yeniden açılmasıyla birlikte yürürlüğe girecektir. Öte yandan, siyasi faaliyet hakları ile siyasi partilere dair düzenlemeler, yeni Siyasi Partiler Kanunu'nun yayımlanmasıyla birlikte geçerlilik kazanacaktır (Arsel, 1983).

1982 Anayasası, bireysel hak ve özgürlükleri sınırlandırırken, devletin otoriter yapısını güçlendirmeye odaklanmıştır. Bu durum hem anayasanın hazırlanış sürecinde hem de gerekçelerinde ve içeriğinde açıkça gözlemlenebilmektedir. Anayasada otorite-özgürlük dengesi, büyük ölçüde otorite lehine kurulmuş; bireyin ön planda olduğu bir sistem yerine, devletin merkezde yer aldığı bir yapı benimsenmiştir (Gözler, 2018). 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak temel hak ve özgürlükleri yalnızca bireysel haklar olarak ele almamış; bu hakları aynı zamanda bireylere yüklenen ödev ve sorumluluklarla birlikte düzenlemiştir. Anayasanın 12. maddesi bu yaklaşımı açıkça ortaya koyar. Bu durum, birey-devlet ilişkisinde bireyin yalnızca hak sahibi değil, aynı zamanda belli başlı yükümlülüklerle tabi bir yurttaş olarak konumlandırıldığını göstermektedir (Arkan, 2024, s. 174).

Anayasanın 12 ila 16. maddeleri arasında yer alan düzenlemeler, temel hak ve özgürlüklere dair genel hükümleri kapsamaktadır. Bu maddeler, tüm temel hakların niteliği, kapsamı, sınırlandırılması ve kullanılma şekli bakımından ortak bir çerçeve sunar (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982):

12. Madde, temel hak ve özgürlüklerin doğuştan geldiğini, vazgeçilmez ve devredilmez olduğunu belirtmekle birlikte, bu hakların aynı zamanda topluma karşı sorumlulukla birlikte var olduğunu vurgular.

13. Madde, hak ve özgürlüklerin hangi şartlar altında sınırlandırılabilceğini düzenler. Buna göre; devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, millî egemenlik, millî güvenlik, kamu düzeni, genel asayiş, kamu yararı, genel ahlak ve genel sağlık gibi gerekçelerle tüm temel hak ve özgürlükler sınırlandırılabilir. Bu düzenleme, hakların mutlak olmadığını ve kamu yararının öncelikli tutulduğunu ortaya koyar.

14. Madde, hakların kötüye kullanılmasını önlemeyi amaçlar. Temel hak ve özgürlüklerin, demokratik düzeni ortadan kaldıracak ya da başkalarının hak ve özgürlüklerine zarar verecek biçimde kullanılmasına anayasal düzeyde sınır getirilmiştir.

15. Madde, savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hâl gibi durumlarda temel hak ve özgürlüklerin hangi koşullarda durdurulabileceğini düzenler. Bu tür olağanüstü durumlarda bile bazı hakların- örneğin yaşam hakkı, işkence yasağı- mutlak olarak korunması öngörülmüştür.

16. Madde ise yabancıların temel hak ve özgürlüklerden hangi ölçüde yararlanabileceğini belirler. Bu maddeyle, yabancıların haklarına sınırlayıcı hükümler getirilerek, vatandaşlık temelli bir haklar rejimi inşa edilmiştir.

Bu beş madde, 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklere yaklaşımını belirleyen anayasal çerçeveyi oluşturur. Hakların tanınması ile birlikte bu hakların sınırlarının, kullanım biçimlerinin ve bireyin devlete karşı sorumluluklarının aynı metin içinde düzenlenmesi, anayasanın birey merkezli değil, devlet merkezli bir anlayışa dayandığını açıkça göstermektedir.

1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri, anayasa hukukunun klasik ayırımına uygun biçimde üç ana başlık altında toplamıştır: “Kişinin Hak ve Ödevleri” (Md. 17–40), “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” (Md. 41–65) ve “Siyasi Haklar ve Ödevler” (Md. 66–74). Bu başlıklandırma, hakların niteliği ve kullanım biçimleri temel alınarak yapılmıştır.

Anayasal metinlerin yanı sıra anayasal düzeni, insan haklarını korumak ve anayasal yorumlara ilişkin önemli bir nokta da Anayasa Mahkemesi (AYM)'dir.

4.5.4. Anayasa Mahkemesi ve İnsan Haklarını Koruyucu Rolü

Türkiye Cumhuriyeti AYM, bireylerin anayasa ile güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerini koruma görevini üstlenen en yüksek yargı organlarından biridir. Bu koruyucu rol, özellikle 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle getirilen bireysel başvuru hakkı sayesinde kurumsal olarak daha da güçlenmiştir. Anayasa'nın 148. maddesine göre, herkes, kamu gücü tarafından yapılan bir işlem nedeniyle temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği iddiasıyla AYM'ye bireysel başvuruda bulunabilir. Ancak başvuru yapılabilmesi için öncelikle olağan iç hukuk yollarının tüketilmiş olması şartı aranmaktadır (Karabulut, 2016, ss.45-47).

AYM, bireysel başvuru kararlarında yalnızca ihlalin varlığını saptamakla kalmamakta; aynı zamanda ihlal tespiti yapılan durumların nasıl giderileceğine dair de bağlayıcı kararlar alabilmektedir. Bu yönüyle Mahkeme, sadece hak ihlallerine karşı bir denetim mekanizması değil, aynı zamanda hukuk devletinin etkin işlemlerini sağlayan bir güvence kurumu haline gelmiştir. Eğitim, ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri hakkı, mülkiyet hakkı, adil yargılanma gibi çok sayıda temel hakla ilgili kararları, içtihat birliği sağlamakta ve kamu gücünü kullanan organları anayasal sınırlar içinde kalmaya zorlamaktadır (Kaboğlu, 2017, s. 214).

Özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarıyla uyumlu kararlar vermeye özen gösteren AYM, böylece Türkiye'nin uluslararası insan hakları yükümlülükleriyle de paralel hareket etmektedir. Bu durum, hak arama özgürlüğü, hukuki güvenlik, adil yargılanma ve eşitlik ilkesi gibi anayasal değerlerin hayata geçirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Ayrıca 2001 ve 2004 değişiklikleri ile de anayasa değişiklikleri, insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi açısından son derece önemli dönüm noktalarıdır. Bu değişiklikler, hem Türkiye'nin iç hukuk sisteminde insan haklarına daha güçlü güvenceler getirmiş hem de AB ile uyum süreci çerçevesinde demokratikleşme ve hukuk devleti ilkelerini pekiştirmiştir (Özbudun, 2004, s.16). 2001 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği paketi ile; 34 madde değişimi gerçekleşmiş ve insan haklarının güçlendirilmesi açısından büyük bir reform söz konusu olmuştur. Bu değişikliklerin temel amacı, temel hak ve özgürlüklerin evrensel insan hakları belgelerine uygun şekilde yorumlanmasını sağlamak ve AB üyeliği çerçevesinde Türkiye'nin demokratik standartlarını yükseltmektir. Öne çıkan bazı düzenlemeler

değerlendirildiğinde; emel hakların ancak anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplerle ve ölçülülük ilkesine uygun olarak sınırlandırılabilceği açıkça ifade edilmiştir. Bu, keyfi ve geniş sınırlandırma alanlarının daraltılması anlamına gelmektedir. Öte yandan sınırlamaların demokratik toplum düzenine aykırı olmayacak şekilde uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Sınırlayıcı ifadeler yumuşatılmış ve ifade özgürlüğü kapsamı genişletilmiştir (Fendoğlu, 2002, s. 111).

2004 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ve insan haklarına ilişkin maddeleri incelendiğinde; ceza adaleti, yaşam hakkı, işkence yasağı gibi insan haklarına ilişkin vurgular yer almaktadır. Olağanüstü hâl ve savaş hâllerinde bile yaşam hakkı, işkence yasağı, suç ve cezaların geçmişe yürümemesi gibi temel güvencelerin sınırlandırılmayacağı netleştirilmiştir. İşkence ve kötü muamele kesin olarak yasaklanmış, insan onurunun dokunulmazlığı açıkça vurgulanmıştır. Hiç kimseye insan onuruyla bağdaşmayan ceza verilemez ifadesiyle ceza hukukunda insan hakları temelli yaklaşım güçlendirilmiştir. Ayrıca temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası antlaşmalarla iç hukuk arasında çelişki olması durumunda, uluslararası antlaşmaların esas alınacağı düzenlenmiştir (Can, 2005, s. 14).

5. ALMANYA

5.1. XIX. Yüzyıla Kadar Genel Alman Tarihi

Alman ya da genel olarak Cermen halklarının ne zaman tarih sahnesine çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, milattan önceki dönemlerde bugünkü Almanya ve çevresinde insan yaşamına dair çeşitli izlere rastlanmış olsa da bu dönemde ne belirgin bir Alman kimliğinden ne de örgütlü bir kabile yapısından söz etmek mümkündür. Roma İmparatorluğu'nun, Kavimler Göç'ünün yol açtığı büyük çaplı toplumsal ve siyasi olayların etkisiyle 476 yılında yıkılması, Avrupa genelinde derin bir kargaşa ve otorite boşluğu yaratmış, bunun sonucunda kıtada feodal düzenin hâkimiyet kazanmasına zemin hazırlamıştır (Karadağ, 2015). Bu süreçle birlikte, merkezi otoritenin zayıflaması ve siyasi birliğin kaybolması neticesinde Avrupa'da, birbirinden bağımsız hareket eden çeşitli küçük ölçekli feodal yönetimler kurulmuş, zamanla bu yapılar Cermen hanedanlarının egemenliği altında krallıklara dönüşerek Batı Avrupa'nın siyasi yapısını belirleyen temel unsurlar hâline gelmiştir (Felekoğlu, 2020).

Tarihte Almanların atası olarak kabul edilen Cermen halklarının kökeni, çok daha eski dönemlere, özellikle Roma İmparatorluğu zamanına kadar uzanmaktadır. Modern tarihçiler, Almanya'nın tarihsel başlangıcını, Kral Charlemagne'in 771 yılında taç giymesiyle başlatmaktadır (Karadağ, 2015). 962 yılında Aachen'de taç giyen ve Cermen kökenli olan Otto, Kutsal Roma-Germen İmparatoru unvanını alarak Charlemagne'in siyasi mirasını devralmış ve Bavyera ile Saksonya başta olmak üzere birçok dukalığı tek bir yönetim altında birleştirmiştir. İmparatorlukta krallar hanedanlar arasında değişiklik gösterdiğinden, bu yönetim biçimi tam anlamıyla mutlak monarşi olarak kabul edilmemekte, daha çok feodal sistem içerisinde gelişmiş kendine özgü bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Kaya, 2018).

Dilimizde Almanya olarak kullanılan Deutschland kelimesi, "Alman Toprağı" anlamına gelmekte olup, önceki yüzyıllarda çoğul haliyle (Deutschlandes) kullanılmıştır. Bu durum, geçmişte Almanya topraklarında birbirinden bağımsız küçük federe yönetimlerin bulunduğunu gösteren önemli bir ipucu niteliğindedir. Ayrıca, Almanya'nın adının, diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak bir kavimden, kabileden ya da coğrafi bölgeden değil, doğrudan konuşulan dilden geldiği ifade edilmektedir (Felekoğlu, 2020, s.4).

Tarihsel süreç incelendiğinde XV. Yüzyılın sonlarına doğru Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, sınırlarını önemli ölçüde genişletmiştir. Bu genişlemenin yanı sıra merkezi bir mutlak monarşi yapısına sahip olmayan ve dağınık bir yönetim sistemiyle idare edilen

imparatorluk çeşitli siyasi ve askeri sarsıntılar yaşamıştır. XVI. Yüzyılda hukuki düzeni sağlamak amacıyla Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun Meclisi toplanmaya başlamıştır. Reichstag adı verilen ve farklı kurullardan oluşan bu meclisin yanı sıra, imparatorluğun en önemli ikinci organı olarak kabul edilen Kammergericht isimli bir adalet mahkemesi de bulunmaktadır (Çelikbudak, 2020).

Bu dönemde yalnızca Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda değil, imparatorluğun yanı sıra tüm Avrupa, hatta dünya genelinde büyük değişimler meydana gelmiştir. Söz konusu değişimlerde imparatorluk açısından en önemli gelişimlerden biri Amerika keşfinin ardından Avrupa ekonomik sisteminin köklü bir değişim geçirmesi olmuştur. Çeşitli ekonomik sıkıntılar ve krizlerle karşı karşıya kalınmıştır. Aynı dönemde, Martin Luther önderliğinde yayılan ve sonrasında Reform Hareketi olarak adlandırılan dini temelli bir başkaldırı ortaya çıkmıştır (Felekoğlu, 2020). Söz konusu durum; Katolik Kilisesi öğretileri, din adamları ve İncil arasındaki farklılık, halk ve kilise arasındaki uzaklık gibi faktörleri ele alarak bir protesto biçiminde kitlelere ulaşmıştır. Reform Hareketi etkisi, dini sebepler ve siyasi bağımsızlık hedefleriyle Alman prenslikleri çoğunluk olarak Protestanlık mezhebini benimsemiştir. Söz konusu dönüşüm ve değişimler, Avrupa'nın din savaşları dönemlerinde Almanya'nın da bir taraf olmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda Otuz Yıl Savaşları sırasında Alman Protestanlar, İspanya'nın desteklediği Kutsal Roma İmparatoru'na karşı mücadele etmişlerdir (Kaya, 2018).

Söz konusu savaşlar, uzun dönemler boyunca Alman prensliklerini hem askeri hem de ekonomik anlamda zayıflatmış ve sömürge rakiplerinin gerisinde kalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda yalnızca halkın değil, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun da güç kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Savaş sonunda bağımsızlık anlayışı ile bölgesel yönetimler doğrultusunda küçük yönetim birimleri ortaya çıkmıştır. Bağımsızlık bağlamında önemli bir adım olarak Prusya yükselişi sistem değişikliği ile sonuçlanmıştır (Karadağ, 2015). Kendine özgü bir yönetim anlayışına sahip olan Brandenburg-Prusya Prensliği, güç kazanarak zaman içerisinde mutlak monarşi sayılabilecek bir yönetim sistemine geçiş yapmıştır. Bu anlamda en önemli adımlardan biri, Friedrich Wilhelm'in halefi Kral I. Friedrich'in, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun sınırları dışında taç giymesi olarak görülebilmektedir. Tarihsel süreç içerisinde, 18. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, giderek zayıflayan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nu ele geçirmek isteyen Avusturya ve Prusya arasında yoğun siyasi bir mücadele söz konusudur. Napolyon Savaşları süresince

devam eden bu siyasi durum, Viyana Kongresi ardından sona ermiş ve yerine Alman Konfederasyonu kurulmuştur (Felekoğlu, 2020).

5.2. Alman Konfederasyonu (1815- 1866)

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun zayıflaması ve yıkılmasının ardından oluşan siyasi boşluğun doldurulması amacıyla, Almanya ve Avusturya'daki çeşitli dükalıkların bir araya gelmesiyle Alman Konfederasyonu kurulmuştur. Konfederasyon toplamda 39 devletten oluşmuş, bunların 34'ü monarşi ile yönetilirken, 4'ü özgür şehir statüsü niteliği göstermiştir (Kula, 2020). Tarihsel süreç içerisinde 19.yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Sanayi Devrimi büyük bir önem ve ivme kazanmış; ekonomik, siyasal, sosyal birçok alanda köklü değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Söz konusu dönüşümlerin siyasi alandaki etkisi, Alman Birliği düşüncesinin giderek daha da fazla önem kazanmasına yol açtığı ve birleşme sürecine hız kazandırdığı söylenebilmektedir. Bu doğrultuda Prusya'nın, Alman birliğini sağlama sürecinde farklı cephelerde savaşmak durumunda kaldığından söz edilebilir.

Söz konusu cephe ve savaşlar incelendiğinde ilk olarak; Avusturya ve Prusya'nın Danimarka'ya karşı oldukları Dükülüler Savaşı, Danimarka yönetiminde bulunan ancak nüfus çoğunluğunu Almanların oluşturduğu bölgelerde yaşanan siyasi gerilimler savaş yoluyla çözülmeye çalışılmış ve nihayetinde Dükülüler Savaşı sonucunda Danimarka mağlubiyetiyle bölge kontrolü ele geçirilmiştir (Karadağ, 2015). Bu mağlubiyetin ardından Prusya bu kez Avusturya'ya karşı harekete geçmiş ve sonucunda Kuzey Alman Devletleri bir araya getirilerek Kuzey Alman Konfederasyonu oluşturulmuştur. Dolayısıyla Alman meseleleri üzerinde Avusturya'nın söz hakkının olması durumu ortadan kalkmıştır. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli devletler ve yönetimler ile karşı karşıya gelen Prusya süreç içerisinde, Fransa ile de karşı karşıya gelmiş ve durum zaferle sonuçlandırılmıştır. 1871 tarihinde meydana gelen bu savaş ve zafer durumu, Güney Alman Devletleri'nin Prusya egemenliği altına girmesi ve I. Wilhelm'in Alman İmparatoru unvanı alarak taç giymesiyle sonuçlanmış ve nihayet birleşme süreci tamamlanmıştır (Fulbrook, 2014, s. 101). Söz konusu birleşme hareketi ile 1871 tarihinde Alman İmparatorluğu'nun resmen kurulduğu söylenebilmektedir.

5.3. Alman İmparatorluğu (1871- 1919)

Birleşme sonucu kurulan Alman İmparatorluğu siyasi yapısı incelendiğinde, çeşitli önemli güç odakları söz konusudur. Bu yapı ve odakların en alt basamağında, doğrudan ve yalnızca erkek seçmenlerin katılımıyla oluşturulan ve Reichstag adı verilen bir yapı bulunmaktadır. Veto yetkisine sahip olmasına karşın yasama yetkisi bulunmaması sebebiyle etkili bir karar

alma mekanizması olmadığı söylenebilmektedir. İkinci basamakta ise, Reichstag'ın yasama yetkisizliği ve yetersizliğinden farklı olarak, yasama yetkisi olan ve federe devletlerin temsilcilerinin katılımından oluşan Bundesrat isimli bir Federal Konsey yer almaktadır (Felekoğlu, 2020). Sistemin en tepesi ve en üst basamağında bulunan ve gerçek iktidar gücünü elinde bulunduran yapı ise imparator, şansölye, bakanlar, kıdemli bürokratlar ve ordu komutanlarından oluşmaktadır.

Süreç içerisinde dönemin önemli ve etkili siyaset isimlerinden biri olan Otto von Bismarck öne çıkmıştır. Dini yapı olarak kiliselerin siyasi ve toplumsal etkilerine yönelik düşünce ve eleştirileri bulunmaktadır. Öte yandan askeri ve ekonomik alanda, siyasi ve stratejik bağlamda farklı düşünce ve çalışmalara sahip olan Bismarck'ın etkinliği, II. Wilhelm'in tahta çıkmasıyla farklı bir noktaya taşınmıştır. Bismarck'ın görüş ve politikalarından farklı tutum benimseyen ve uygulamaya geçiren II. Wilhelm, Bismarck'ın denge politikasından uzak bir biçimde daha saldırgan ve gergin bir siyaset ve politika biçimini benimsemiştir (Kefinsiz, 2024, s. 31). Sömürge yarışı ve rekabet sürecinde Bismarck'ın uzak düşen tutumunun yanı sıra Wilhelm söz konusu yarışta daha etkin olmayı hedef haline getirdiği söylenebilmektedir.

5.4. Weimar Cumhuriyeti (1919- 1933)

Tarihsel süreç içerisinde Birinci Dünya Savaşı dönemine gelindiğinde bu dönem Almanya için olumsuz sonuçlanmıştır. Savaşta mağlup ayrılan Almanya, ağır yaptırım yükünün altına girmiş ve büyük bedeller ödemek durumunda kalmıştır. Bu bedeller ve yaptırımların göstergesi olarak Versailles Antlaşması'nın varlığından söz edilebilmektedir. Almanya'nın birliği ve toprak bütünlüğüne oldukça olumsuz etkileri olan bu antlaşma Almanya'ya ciddi kısıtlamalar getiren maddeler içermektedir.

Alsas-Loren, Malmedy, Monschau, Yukarı Silezya'nın güney kısmı ve Doğu Prusya, Fransızlara, Danimarkalılara ve Polonyalılara verilmiştir. Danzig (Gdansk) ise Milletler Cemiyetine bırakılmıştır. Ayrıca, Almanya'dan 20 milyon mark tutarında savaş tazminatı talep edilmiştir. Almanya'nın ordusu sınırlandırılmış ve donanması tahliye edilmiştir (Kaya, 2018). Bu ağır şartlar, Almanya halkını büyük bir üzüntüye sürüklemiş ve tazminatlar, zaten zayıf olan ekonomiyi daha da sarsmıştır. Süreç içerisinde 1918 tarihinde kurulan Weimar Cumhuriyeti, söz konusu ağır şartları kabul etmekten başka seçeneğe sahip bir nitelikte değildir. Ancak kabul edilen söz konusu hükümler devlet ve yönetimin geleceğinde totaliter bir yönetim ve diktatörlüğün meydana gelmesine zemin hazırlamıştır (Çelikbudak, 2020).

Weimar Cumhuriyeti varlığı ve faaliyetlerinin yanı sıra Alman İşçi Partisi'nin adını Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi olarak değiştirmesi, Münih darbe girişimi gibi kalkışmalar Cumhuriyete karşı farklı görüşlerin bulunduğunu göstermektedir. Öte yandan 1926'da Weimar Cumhuriyeti ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal durumunu düzeltebilmek amacıyla Milletler Cemiyeti'ne katılmıştır. Ekonomik bağlamda borç yapılandırmaları yoluna gidilmiş ve iyileştirmeler gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Bu süreç içerisinde kalkışmalardan sonuç alamayan Nazi topluluğu demokratik yollarla varlık göstermiş ve Hitler ve Nazizm ideolojisi ön plana çıkmıştır. Siyasi yükselmeler ve seçimler sonucunda Hitler'in iktidarı ortaya çıkmıştır (Storer, 2015).

5.5. Holokost Dönemi Almanya

İktidar ve güç gösteren Hitler'in iki ana hedefi olduğundan söz etmek mümkündür. Söz konusu hedeflerden biri "Lebensraum" olarak adlandırılan yaşam alanı politikası çerçevesinde Alman ırkını-Aryan soyunu- korumak, diğer hedef ise Versailles Antlaşması'nın getirdiği ağır şartları düzenlemek ve Almanya'nın ekonomik durumunu iyileştirmek yönündedir. Ekonomik yapı içeren hedefin uygulamaya girmesinin toplumsal açıdan iyileşmeye ve rahatlamaya katkı sağladığı ifade edilmektedir. Öte yandan Alman ırkını koruma politikası toplumda bölünme ve dışlanmalara yol açmıştır. Yahudiler yavaş yavaş toplumdan soyutlanmaya başlanmış ve bu topluluk hedef alınmıştır (Arıkan Akçay, 2024, s. 305).

Hitler'in ideolojisi tüm Yahudi ırklarının önce Almanya'dan, sonra ise Avrupa ve dünyadan tamamen silinmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bir taraftan da III. Reich dönemi, "Aryan" ırkının kirletici diğer ırklardan temizlenmesi gerektiğine dayanan bir ideolojiye dayanmaktadır. Alman milliyetçisi Julius Langbehn'in de bir Yahudinin asla bir Alman olamayacağına ilişkin bir ideolojisi bulunmaktadır. Saz konusu ideolojilerin uygulamaya konduğu dönem "Holokost" dönemi olarak adlandırılmaktadır (Fullbrook, 2014).

Hitler'in saf Aryan ırkı koruma ideolojisi Yahudilerin yanı sıra Orta Avrupa Çingeneleri ve Romanları da kapsamaktadır. Bu durum toplum içerisinde saf Aryan ırkı dışında diğer toplulukların dışlanması, aşağı sınıf olarak görülmesi ve toplumdan soyutlanması, hakların ellerinden alınması gibi durumların daha da ötesinde toplu katliamların yapılması gibi büyük problemler yaşanmıştır. İlerleyen süreç içerisinde, kesin çözüm adı altında Yahudi soykırımına yönelik daha etkili yollar aranmış ve bu doğrultuda çeşitli bölgelerde toplama kampları oluşturulmuş, işkenceler ve tıbbi deneylerle katliamlar gerçekleştirilmiştir

(Kefinsiz, 2024, s. 5). Bu süreç Yahudi toplumu ile sınırlı kalmayan, farklı kültür ve siyasi görüşlere sahip insanların da yok edildiği bir dönem olmuştur. Saf Aryan ırkı ideolojisiyle milyonlarca insanın ölümüyle süregelen Nazi iktidarı 12 yıl boyunca devam etmiştir.

5.6. İkinci Dünya Savaşı (1939-1945)

Hitler iktidarı öncesi Almanya, Versailles Antlaşması'nın getirmiş olduğu ağır koşul ve yükler sebebiyle yaşadığı çöküşten Nazi Partisi iktidarının vaatleriyle çıkmayı bir yol olarak görmüştür. Bunun yanı sıra Hitler'in ırkçılığa dayanan ideolojik yapısı dış politikada Almanya'yı derinden etkilemiş olup karşı durduğu ülkeler arasında Yahudi topluluğunun çoğunlukta olduğu Polonya, komünist Sovyetler Birliği ve İsviçre yer almıştır. Bu doğrultuda söz konusu dış politika ve savaş durumunun, Almanya'yı gerek siyasi gerekse ekonomik bağlamda zorlu bir biçimde etkilediği söylenebilmektedir (Tan, 2018).

Süreç içerisinde Almanya'nın dış politikası, savaş ve diğer ülkelere yönelik tutumu, ekonomik ve siyasi sebepler tıpkı I. Dünya Savaşı sürecinde olduğu gibi bir savaş zeminini ortaya koymuştur. Almanya'nın Çekoslovakya, İspanya, İtalya gibi devletlere yönelik müdahaleleri bu bağlamda gerilim oluşturarak savaşın hızlanmasına ortam hazırlamıştır. Nihayetinde 1 Eylül 1939'da Polonya'ya girerek savaş sürecini başlattığı söylenebilmektedir. Savaş sürecinde Almanya, Japonya, İtalya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Finlandiya gibi ülkeler mihver devletler grubunu oluşturmuş; Birleşik Krallık, Çin, Fransa, ABD, Sovyetler Birliği, Polonya, Yunanistan ve Norveç gibi devletler ise müttefik devletler grubunu oluşturmuştur. Söz konusu ayrım savaşın gidişatının, sürecinin ve süresinin, savaşla birlikte devletlerin geleceğinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır (Karadağ, 2015).

Almanya'nın savaş sürecinde kazanmış olduğu zaferler ve uğramış olduğu mağlubiyetler doğrultusunda savaş sonrası durum incelendiğinde, bir yıkım durumu söz konusudur. 1945 yılında Almanya'nın teslim olmasıyla birlikte ülke milyonlarca insan kaybı, derinden sarsılmış bir ekonomi, dağılan ve değişen bir siyasal yapı görüntüsü ortaya çıkmıştır.

Bu doğrultuda savaş sonrasında Almanya, iki ayrı yönetim bölgesine ayrılmıştır. Fransa, ABD ve İngiltere savaş sonrası kazanmış oldukları bölgeleri birleştirerek Batı Almanya Cumhuriyeti'ni kurmuş, öte yandan Sovyetler Birliği kendi, kendi işgal bölgesinde Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bu noktada Almanya, doğu ve batı olarak ikiye bölünmüştür (Kula, 2020).

Resim 5.1. Doğu ve Batı Almanya

5.7. İki Almanya Dönemi

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ikiye bölünen Almanya, Avrupa’da bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Batı ve doğu olarak ayrılan Almanya’nın ayrışan bölgelerinin farklı devletler tarafından kurulup desteklenmiş olması siyasal, sosyal, ekonomik ve birçok açıdan farklılıkları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Doğu Almanya, Alman Demokratik Cumhuriyeti adıyla, Batı Almanya ise Almanya Federal Cumhuriyeti olarak varlık göstermiştir. Yönetimlerin isim farklılıklarının yanı sıra; Doğu Almanya sosyalist bir yönetim ve planlı bir ekonomi modeli benimserken, Batı Almanya demokratik, kapitalist ve liberal bir modeli benimsemiştir (Felekoğlu, 2020, s.36).

Sürecin başlangıcında benzer yapı, anayasa, hükümet sistemi ve siyasal biçimler görülmekteyken tarihsel zaman içerisinde Batı Almanya’daki görece özgür düşünce ortamı, söz konusu bölgeye göçü hızlandırmış ve Doğu Almanya’nın ekonomik ve sosyal yapısında olumsuz etkilere sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda sert önlemler alma politikasını uygulayan Doğu Almanya “Berlin Duvarı” olarak adlandırılan yapı ile Berlin şehrini tamamen bölmüş ve bu simgesel yapı her anlamda ayrışmayı ve engelleri beraberinde getirmiştir (Kaya, 2018).

Söz konusu bu bölünme ve ayrışma durumu sosyal, siyasal, ekonomik birçok yapıda etkilenmelere sebep olmuş ve özellikle doğu Almanya bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.

Zorlayıcı ve katı politikalar farklı bölgelere göçlere, güçsüz ekonomik yapıya ve toplumsal huzursuzluklara yol açmıştır. Tarihsel süreç içerisinde bu durum on yıllarca devam etmiş ancak nihai olarak 3 Ekim 1990'da 45 yıl süren ayrılma ve ayrışma durumunun ardından Almanya'da birleşme yaşanmıştır (Kefinsiz, 2024).

5.8. Almanya ve Federal Yapısı

Almanya'nın tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirdiği savaşlar, mücadeleler, kayıplar, ekonomik ve sosyal yapılar siyasal yapısının şekillenmesinde etkileyici bir faktör olmuştur. Bu doğrultuda siyasi ve devlet yapısı olarak Almanya'nın federal yapısı önem arz etmektedir.

Federalizm kavramı, merkezi hükümet ile federasyona bağlı üye birim ve birliklerin yönetimleri arasında, anayasal bir güvenceye dayanan bir yetki paylaşımını ifade etmektedir (Çenet, 2019, s. 69). Federal yapı sistemi mevcut olan devletlerde, yazılı bir anayasa, çift meclisli yasama, yasal, birimlerin mecliste temsili ve yerel yönetim özerkliği gibi nitelikleri bulunmaktadır (Demir, 2014, s. 37). Küçük birimler ve yerel yönetimler ifadeleri, federalizm kapsamında merkezi yönetimin yanında birden fazla federe devletin varlığını göstermektedir. Bu doğrultuda federal devletlerde; devletin temel fonksiyonlarının ve devlet erkinin, gücünün, anayasal uygunluk esasında birden fazla yönetim birimi ile paylaşılması durumu söz konusudur (Çevikbaş, 2008, s. 32).

Almanya tarihsel süreci içerisinde yaşanan ayrışma-bölünme ve birleşme sonrası Almanya Federal bir Cumhuriyet yapısı göstermiştir. Günümüzde ise Almanya; içişlerinde sınırlı bir düzeyde bağımsızlığa sahip on altı eyaletten oluşan bir federal cumhuriyet olarak yönetilmektedir. Almanya Anayasası'na göre ulusal yasalar aksi bir hüküm içermediği sürece, eyaletler kendi işlerini bağımsız olarak yürütme yetkisine sahiptir. Bu durum, eyaletlerin belirli alanlarda sınırlı bir biçimde kendi yetkilerine sahip olduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2020, s. 40).

Almanya'nın tarihsel süreç içerisinde sosyal, siyasal, toplumsal, ekonomik yapısının yanı sıra anayasal yapısı ve süreçlerinin bütünüyle incelenmesi, günümüz anayasal yapısının anlaşılmasında etkili olabilmektedir.

Tablo 5.1. Almanya Anayasal Süreçleri

Dönem	Tarih	Anayasal Belge	Öne Çıkan Özellikler	Sonuç
Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu	962-1806	Altın Ferman (1356)	- Feodal yapı hâkimdi - İmparator seçimini düzenleyen belge	Napolyon'un etkisiyle imparatorluk dağıldı (1806)
Alman Konfederasyonu	1815-1866	Frankfurt Anayasası (1848)	- İlk demokratik anayasa girişimi - Parlamenter monarşi önerildi - Temel haklar güvence altına alındı	Prusya Kralı Friedrich Wilhelm IV reddetti, yürürlüğe girmede
Kuzey Alman Konfederasyonu	1867-1871	1867 Anayasası	- Prusya liderliğinde federal yapı oluşturuldu	1871'de Alman İmparatorluğu kuruldu
Alman İmparatorluğu	1871-1918	1871 Anayasası	- Federal yapı - Güçlü imparator yetkileri - Reichstag (Parlamento) vardı ama sınırlı yetkilere sahipti	I. Dünya Savaşı sonrası imparatorluk çöktü
Weimar Cumhuriyeti	1919-1933	Weimar Anayasası (1919)	- Başkanlık ve parlamenter sistemin birleşimi - Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildi - Temel haklar güvence altına alındı	48. madde ile başkana olağanüstü yetkiler verildi, Nazi hareketi anayasal düzeni zayıflattı
Nazi Almanyası	1933-1945	Yetki Kanunu (1933)	- Hitler'in tek adam yönetimi - Federal yapı kaldırıldı - Anayasal sistem fiilen sona erdi	II. Dünya Savaşı sonrası Almanya ikiye bölündü
Batı Almanya (Federal Almanya Cumhuriyeti-BRD)	1949	Grundgesetz (Temel Yasa)	- Demokratik ve federal yapı - İnsan hakları güvence altına alındı - Anayasanın temel ilkeleri değiştirilemez olarak belirlendi	1990'da Doğu Almanya ile birleşerek tüm ülkeye yayıldı

Tablo 5.1. (devam) Almanya Anayasal Süreçleri

Doğu Almanya (Demokratik Almanya Cumhuriyeti- DDR)	1949-1990	1949 ve 1968 Anayasaları	- Tek parti yönetimi (SED) - Merkeziyetçi sosyalist sistem	1990'da Batı Almanya'ya katıldı
Almanya'nın Yeniden Birleşmesi	1990	1949 Grundgesetz Anayasası tüm Almanya'da uygulandı	- 16 eyaletten oluşan federal sistem - Demokratik hukuk devleti ilkeleri korundu	Günümüz Almanya'sının anayasasıdır

5.9. Almanya Anayasası

Almanya Anayasası 23 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilmiştir ve toplamda 12 bölüm ile 146 maddeden oluşmaktadır. Söz konusu anayasanın İkinci Dünya Savaşı'nın ardından müttefik devletlerin etki ve yönlendirmesiyle hazırlandığı söylenebilmektedir. Anayasa; federal devlet sistemini ve eyaletlerin yetki ve sorumluluklarını ayrıntılı bir biçimde düzenlemiş ve bu yapının korunmasını güvence altına almıştır (Metin ve Erece, 2016, s. 690).

Almanya Anayasası'nda yer alan on iki bölüm, farklı konu ve hükümler hakkında detaylı bir biçimde düzenlenmiştir. Almanya Anayasası'nın birinci bölümü, "Temel Haklar" başlığıyla belirtilmiş olup, insan hakları ve temel özgürlükler konusu 19 madde içinden detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Anayasanın ilk maddesinin insan hakları konusuna vurgu yapıyor olması bireyin önemini vurgulamaktadır.

Almanya Anayasası'nın ikinci bölümü "Federasyon ve Eyaletler" başlığı ile yer almaktadır. Bu başlık altında; federal devle yapısına, bayrağa, başkente ve federal ile federe yönetimler arasındaki ilişkilere yer verilmektedir (Grundgesetz, 1949). Anayasanın üçüncü bölümü "Federal Meclis" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm, Almanya'nın yasama organı olan Bundesta (Ulusal Meclis) hakkında detaylı bilgilere yer vermektedir.

Almanya Anayasası'nın dördüncü bölümünde "Federal Konsey" ele alınarak, eyaletlerin federal yasama ve yürütme süreçlerine nasıl katıldığı açıklanmıştır. Aynı zamanda, Bundesrat'ın AB süreçlerindeki rolü de belirtilmektedir (Grundgesetz, 1949). Anayasanın beşinci bölümü "Federal Cumhurbaşkanı" kavramı ile ilgilidir ve cumhurbaşkanının görev, yetki ve sorumluluk düzenini açıklamaktadır.

Anayasanın altıncı bölümü; “Federal Hükümet” başlığı altında, yürütme erkini elinde bulunduran başbakan, bakanların atanması, güvenoyu mekanizması ve federal hükümete ilişkin düzenlemeler yer almaktadır (Akça, 2023, s. 642). Almanya Anayasası’nın yedinci bölümünde, “Federasyonun Yasama Yetkisi” altında detaylandırılmalar yapılmış ve federal ile federe devletler arasındaki yasama yetkileri arasındaki ayrım net bir şekilde belirlenmiştir.

Anayasanın sekizinci bölümünde “Federal Yasaların Uygulanması ve İdare başlıklandırması” altında, federal yasaların, federe devletlerin yasalarına karşı üstünlüğü vurgulanmıştır. Ayrıca, silahlı kuvvetler ve vergi düzenlemeleri de bu bölümde yer almaktadır (Grundgesetz, 1949). Alman Anayasası’nın dokuzuncu bölümünde “Yargı” yapısı düzenlenmiş olup, Federal AYM ve diğer yargı organlarının bağımsızlığı güvence altına alınmıştır. Ayrıca yüksek mahkemelerin görev ve yetkileri detaylı ve ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Anayasanın onuncu bölümünde “Mali Rejim” başlığı altında bütçe, gelir-gider dengesi, vergi tahsili ve mali yardımlarla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Anayasanın on birinci bölümünde “Geçici ve Son Hükümler” başlığı altında anayasa ile ilgili geçici ve kalıcı hükümler ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Almanya Anayasası’nın sonunda, “Din ve Dini Cemaatler” başlığı yer almaktadır. Devletin resmi bir dini olmadığını vurgulayan “Devlet kilisesi yoktur.” ifadesi bulunmaktadır. Aynı zamanda dini toplulukların kuruluşu anayasal güvence altına alınmıştır (Grundgesetz, 1949).

Federal Alman Anayasası, anayasal değişikliklerin nasıl ve ne şekilde yapılacağını da detaylı bir biçimde düzenlemiştir. Yasal değişikliklerin yürürlüğe girebilmesi için, Federal Meclis ve Federal Konsey üyelerinin üçte iki çoğunluğu tarafından onaylanması gerekmektedir. Anayasa, ancak kendini açıkça değiştirmeye yönelik bir yasayla güncellenebilmektedir. Bununla birlikte federasyonun yapısını değiştirmeye, eyaletlerin yasama süreçlerine katılımını kaldırmaya veya 1. ve 20. maddelerde yer alan temel kurallara müdahale etmeye yönelik değişiklikler kesin olarak yasaklanmıştır (Akça, 2023, s. 643).

Ayrıca Almanya’da anayasal denetimi gerçekleştiren, anayasal düzeni koruma ve anayasayı yorumlama işleviyle varlık gösteren bir AYM kurumu da söz konusudur.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi (Bundesverfassungsgericht)

Federal Almanya AYM, kuvvetler ayrılığı ilkesine uygun biçimde yasama ve yürütmenin yanında üçüncü anayasal organ olarak konumlanmıştır. Bağımsız bir AYM olarak faaliyet göstermesinin yanı sıra, devletlerarası hukukun da temsilcisidir (Çolak, 2010, s.28).

Federal AYM'nin kuruluğu, Grundgesetz'in 92–94. maddelerinde düzenlenmiştir. Madde 93, mahkemenin görev alanlarını detaylı biçimde sıralarken, Madde 94, mahkemenin yapısı ve yargıçların seçimiyle ilgili esasları ortaya koymaktadır. Mahkemenin kuruluğu amacı, Nazizm döneminde yaşanan keyfilikleri ve hukuk dışı uygulamaları tekrar etmeyecek bir anayasal denetim mekanizması kurmaktır. Bu doğrultuda, Mahkeme hem bireylerin temel haklarını korumak hem de anayasal kurumlar arasındaki dengeyi sağlamakla görevlendirilmiştir. Federal AYM'nin görev ve yetkileri oldukça geniştir. Soyut-somut norm denetimi, anayasa şik yeti, kurumsal uyışmazlıklar, siyasi parti davaları ve seçim hukuku denetimi gibi birçok farklı kategoride görev ve yetkileri bulunmaktadır (Zeidler, 1987, ss.37-43).

6. TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASASI İLE FEDERAL ALMANYA CUMHURİYETİ ANAYASASI KARŞILAŞTIRMASI

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası farklı faktörler bağlamında ele alınmış olup karşılaştırma yapılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası “devlet merkeziliği” bakımından incelendiğinde; Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında devlet odaklı bir anlayış söz konusudur. Haklar bireylere, devlet eliyle sunulmaktadır ve bireyin hakları devlet bütünlüğü, güvenliği ve düzeni gibi farklı gerekçelerle sınırlandırılabilir, kısıtlanabilir. Türkiye’de anayasal süreçlerde ve anayasalarda devletin merkezi olduğu, devletin birincil önem ve önceliğe sahip olduğu anlayışı hakimdir. Bu doğrultuda devlet bütünlüğü, yapısı, güvenliği gibi faktörler karşısında bireysel hak ve özgürlükler sınırlandırılabilir, devlet bireysel hak ve özgürlüklerin üzerinde tutulabilir (Aliefendioğlu, 2003). Haklar, doğuştan gelen ve dokunulmaz nitelikte değil, devletin bireylere tanıdığı ve sınırlandırabileceği alanlar olarak ifade edilmektedir.

Tablo 6.1. Devlet-Birey İlişkisi ve Anayasal Zihniyet Bakımından Türkiye ve Almanya Karşılaştırılması

Özellik	Türkiye Cumhuriyeti Anayasası	Federal Almanya Anayasası
Devletin merkeziliği	Devlet odaklı bir anlayış hâkimdir. Haklar, genellikle devletin bir lütfu gibi sunulur; bireyin hakları devletin bütünlüğü, güvenliği ve düzeni gibi gerekçelerle geniş biçimde sınırlandırılabilir.	Birey merkezlidir. “İnsan onuru dokunulmazdır” ilkesiyle başlar (Md. 1/1). Devletin varlık nedeni bireyin onurunu ve haklarını korumaktır. Temel haklar, bireyin doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez haklardır.
Temel ilkeler	Egemenlik, milli güvenlik, kamu düzeni, kamu yararı gibi kolektif değerlere sıkça öncelik verilir.	İnsan onuru, özgürlük, eşitlik, hukuk devleti ve demokrasi önceliklidir.
Hak-ödev dengesi	“Haklar ve ödevler” ifadesi anayasal metinlerde sistematik olarak birlikte yer alır.	Temel haklar birey merkezlidir, ödevler ayrı ve istisnai olarak düzenlenmiştir. Hakların karşılığı olarak ödev mantığı baskın değildir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın yanı sıra Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası devlet merkeziliği bakımından incelendiğinde; birey merkezli bir yapı göze çarpmaktadır. Anayasanın ilk maddesi; “İnsan onuru dokunulmazdır” ifadesinden oluşmaktadır. Bu doğrultuda devletin temel varlık nedeni ve hedefi bireyin onurunu ve haklarını korumaktır.

Bireylerin temel hakları doğuştan sahip oldukları, vazgeçilmez haklar olma özelliği göstermektedir. İnsan onuru dokunulmazdır maddesi tüm anayasanın temelini oluşturmaktadır. Devlet yapısı, parçaları, bütünlüğü, işleyiş ve uygulamaları insan onuruna saygılı olacak şekilde düzenlenmek mecburiyetindedir. Söz konusu maddenin değiştirilemeyeceği hükmü, anayasada sonsuzluk maddesi olarak yer almaktadır (Can, 2004, s. 3).

Bu doğrultuda her iki anayasa da incelendiğinde devlet merkeziliği açısından Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın devlet merkezli ve devlet öncelikli bir yapıya sahip olduğu, Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın ise daha birey merkezli ve bireyi önceleyen bir nitelikte olduğu görülmektedir. Söz konusu farkın devlet politikaları, işleyiş ve uygulamalar gibi önemli noktalarda da kendini gösterdiğinden söz edilebilir.

Temel ilkeler bakımından karşılaştırma yapıldığında; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda milli egemenlik, milli güvenlik, kamu düzeni ve yararı gibi faktörlere öncelik verilmektedir. Bu kavram ve faktörler hem devlet yapısının düzenlenmesinde hem de bireylerin haklarının sınırlandırılmasında önemli konumdur. Devlet yapısı ve anayasada bu ilkelerin önceliklendirilmesi; devletçi bir yaklaşım özelliğinin, hak ve özgürlüklerde sınırlandırma yapılabileceğinin ve devlet merkeziyetçiliğinin göstergesi olabilmektedir (Atakan, 2006).

Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda ise öncelikli kavramlar olarak; insan onuru, özgürlük, eşitlik, hukuk, demokrasi gibi kavramlar bulunmaktadır. Söz konusu kavramlar; devlet yapısı ve anayasalar, bireylerin hakları bakımından incelendiğinde bireyin ön planda olduğu bir anlayışı göstermektedir.

Hak-ödev dengesi bakımından karşılaştırma yapıldığında; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda hak ve ödev ifadeleri bir arada ve sistematik bir biçimde yer almaktadır. Bu durum; devletin bireylere sadece haklar sunmadığı, bununla birlikte vatandaşlardan ödev ve sorumluluklar istediğini ifade etmektedir. “Haklar ve ödevler” ifadesi anayasal metinlerde sistematik olarak birlikte yer alır. Söz konusu sistematiklik bilinçli bir anayasa düzenlemesi ile oluşturulmuştur (Doğan, 2006). Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda ise temel haklar, tıpkı devlet yapısı ve anayasal yapı gibi bireysel merkezlidir. Hak ve ödevler bir arada değil, ayrı ayrı düzenlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın temel hakların türleri ve sınıflandırılması bakımından karşılaştırması yapıldığında; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın İkinci Kısmı “Temel Haklar ve Ödevler” bölümüne ayrılmıştır.

Temel haklar ve ödevler kapsamında; kişi hakları, sosyal haklar ve siyasal hakların yanı sıra ödevler bölümü de yer almaktadır.

Kişinin hakları, anayasada 17. ile 40. maddeler arasında yer almaktadır. Bu maddeler; kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı (madde 17), zorla çalıştırma yasağı (madde 18), kişi hürriyeti ve güvenliği (madde 19), özel hayatın gizliliği ve korunması (madde 20), konut dokunulmazlığı (madde 21), haberleşme hürriyeti (madde 22), yerleşme ve seyahat hürriyeti (madde 23), din ve vicdan hürriyeti (madde 24), düşünce ve kanaat hürriyeti (madde 25), düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti (madde 26), bilim ve sanat hürriyeti (madde 27), basın ve yayımla ilgili hükümler (madde 28-32), toplantı hak ve hürriyetleri (madde 33-34), mülkiyet hakkı (madde 35), hakların korunmasıyla ilgili hükümler (madde 36-40) olarak anayasada yer almıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

Sosyal ve ekonomik haklar kapsamında 41. ve 65. maddeler arasında haklara yer verilmiştir. Bu haklar; ailenin korunması ve çocuk hakları (madde 41), eğitim öğretim hakkı (madde 42), kamu yararı (madde 43-47), çalışma ve sözleşme hürriyeti (madde 48), çalışma ile ilgili hükümler (madde 49-52), toplu iş sözleşmesi, grev hakkı ve lokavt (madde 53-54), ücrette adalet sağlanması (madde 55), sağlık, çevre ve konut (madde 56-57), gençlik ve spor (madde 58-59), sosyal güvenlik hakları (60-62), tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunması (madde 63), sanatın ve sanatçının korunması (madde 64) olarak yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

Siyasi haklar kapsamında 66. ve 74. maddeler arasında çeşitli haklara yer verilmiştir. Bu haklar; Türk vatandaşlığı (madde 66), seçme, seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları (madde 67), siyasi partilerle ilgili hükümler (madde 68-69), kamu hizmetlerine girme hakkı (70-71), dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı (madde 74) olarak yer alırken; aynı kapsamda vatan hizmeti (madde 72), vergi ödevi (madde 73) gibi ödevlere de yer verilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

Anayasada yer alan maddelerin kategorize ediliş biçimi, başlıklandırmalara göre yapılmış olup karmaşık bir yapı içermektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında yer alan temel haklar ve sınıflandırılmalarının yanı sıra Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda hak ve ödev sınıflandırmalarının daha sistematik ve ayırımın daha net olduğu görülmektedir. Federal Almanya Anayasası'nın ilk 19 maddesi temel haklardan oluşmaktadır. Anayasanın ilk bölümünde temel hakların yer alması, temel hakların önceliklendirildiğini göstermektedir.

Tablo 6.2. Temel Hakların Türleri ve Sınıflandırması Bakımından Türkiye ve Almanya Anayasalarının Karşılaştırılması

Alan	Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Md. 12–74)	Almanya Anayasası (Grundgesetz, Md. 1–19)
Kişisel (klasik) haklar	Yaşam hakkı (Md. 17), kişi güvenliği (Md. 19), özel hayat (Md. 20), haberleşme (Md. 22) gibi haklar mevcuttur.	Yaşam hakkı (Md. 2), kişi özgürlüğü (Md. 2), haberleşme (Md. 10), konut dokunulmazlığı (Md. 13) yer alır. Anayasal sistemin temel direkleri olarak görülür.
Sosyal ve ekonomik haklar	Eğitim (Md. 42), sağlık (Md. 56), sosyal güvenlik (Md. 60), çalışma hakkı (Md. 49) gibi haklar vardır.	Eğitim, sosyal güvenlik, aile koruması gibi haklar vardır ama çoğu temel hak niteliği taşımaz; sosyal haklar “devletin hedefi” olarak düzenlenmiştir (Md. 20, 28, 33, 38).
Siyasi haklar	Seçme-seçilme (Md. 67), parti kurma (Md. 68), dilekçe hakkı (Md. 74).	Seçme-seçilme (Md. 38), parti kurma (Md. 21), dilekçe hakkı (Md. 17). Daha erken ve özgürlükçü düzenlenmiştir.
Üçüncü kuşak haklar	Çevre hakkı (Md. 56), kültürel miras (Md. 63).	Çevre koruma, doğrudan temel hak değildir ama devletin görevi olarak görülür. Ekolojik anayasa fikri anayasa yargısı ile gelişmiştir.
Kişisel (klasik) haklar	Yaşam hakkı (Md. 17), kişi güvenliği (Md. 19), özel hayat (Md. 20), haberleşme (Md. 22) gibi haklar mevcuttur.	Yaşam hakkı (Md. 2), kişi özgürlüğü (Md. 2), haberleşme (Md. 10), konut dokunulmazlığı (Md. 13) yer alır. Anayasal sistemin temel direkleri olarak görülür.

Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası, temel hakları sınıflandırmıştır. Anayasada kişisel özgürlükler kapsamında; devlete karşı bireysel koruma sağlayan haklar mevcuttur. Yaşama ve kişi özgürlüğü (madde 2), din ve vicdan özgürlüğü (madde 4), düşünce özgürlüğü (madde 5), özel hayatın ve haberleşmenin gizliliği (madde 10) gibi hak ve özgürlükler bireysel-kişisel özgürlükler bağlamında ele alınmıştır. Eşitlik hakları kapsamında; kanun önünde eşitlik (madde 3), kadın-erkek eşitliği, ayrımcılık yasağı yer almaktadır (Grundgesetz, 1949).

Demokratik katılım hakları bağlamında; toplantı ve dernek kurma özgürlüğü (madde 8-9), dilekçe hakkı (madde 17), seçme-seçilme hakkı (madde 38-sadece Alman vatandaşları için) hakları yer almaktadır. Meslek ve ekonomik özgürlükler kapsamında; meslek seçme özgürlüğü (madde 12), mülkiyet hakkı (madde 14) ve zorla çalıştırma yasağı gibi maddeler

bulunmaktadır. Aile ve eğitimle ilgili haklar bağlamında ise; aile yaşamı ve çocuk eğitimi hakkı (madde 6-7) yer almaktadır (Grundgesetz, 1949).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası temel hakların sınırlandırılması ve güvenceleri bakımından karşılaştırıldığında; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda olağanüstü durumlarda temel hakların sınırlandırılabilirdiği görölmektedir. Kamu yararı, düzeni gibi nedenlerle temel haklar sınırlandırılabilir. Temel hakların sınırlandırılması noktasında anayasada 2001 değişikliği ile “Öze dokunma ilkesi” yer almaktadır. Söz konusu ilke, temel hakların çeşitli sebeplerle ve olağanüstü durumlarda sınırlandırılabilir ya da askıya alınabileceği ancak hakların özüne dokunulmaması gerekliliği durumunu açıklamaktadır (Aliefendioğlu, 2003). Öze dokunma ilkesi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 2001 yılına kadar yer almamış olup 2001 değişikliği ile anayasada yerini almıştır. Ancak söz konusu ilkenin uygulama yeterliliği tartışma konusu olabilmektedir.

Öte yandan Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda öze dokunma ilkesi daha sağlam ve güvenceli bir şekilde yer almaktadır. Temel hakların sınırlandırılması yalnızca hakların özüne dokunulmayacak şekilde ve kanunla yapılabilir. Duruma ilişkin anayasa temel hakları madde 19 ile güvence altına almaktadır. Olağanüstü durumlarda bile bazı hakların askıya alınamayacağı durumu Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda yer almaktadır. Söz konusu haklar “İnsan Onuru” başlığıyla yer alan madde 1 ve “Demokratik Temel Düzen” başlığıyla yer alan madde 20'dir (Şimşek, 2003). Bu haklara ilişkin anayasada; hakların değiştirilemeyeceği, askıya alınamayacağı ve geçici olarak bile kaldırılamayacağı ilkesi madde 79 ile güvence altına alınmıştır. Ayrıca hakların özüne dokunulmamasına ilişkin durumu ifade eden öze dokunma ilkesi de anayasada yer alan tüm haklar için geçerlilik göstermektedir.

6.1. Türkiye ve Almanya Anayasalarında AYM'ye Bireysel Başvuru Süreçleri

Temel haklar bakımından bireylerin hak arayışları açısından incelendiğinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda bireylerin konuya ilişkin hak arayışları yolunda AYM'ye bireysel başvuru yapılabilmesi 2010 tarihinden sonra olmuştur. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda ise bireylerin doğrudan Federal Almanya Mahkemesi'ne başvurabilme hakları mevcuttur. Bu durum bireysel hak arayışının en önemli yolu olmakla birlikte bu yol 1949 tarihli anayasa kabulü ile ortaya çıkmıştır (Parlak ve Caner, 2009).

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nden ve Federal Almanya Cumhuriyeti'nden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine giden başvurular, süreç ve detayları incelendiğinde; AİHM başvuru süreci, bireylerin AİHS kapsamındaki haklarının ihlal edildiğini düşündüklerinde başvurabilecekleri uluslararası bir hak arama yoludur. Başvurudan önce, başvuru kendi ülkesindeki tüm olağan ve etkili iç hukuk yollarını tüketmelidir. İç hukuk yollarının tükenmesinden sonra en geç 4 ay içinde AİHM'ye başvurulmalıdır. AİHM'ye başvuru, Mahkeme tarafından hazırlanan özel başvuru formu ile yapılmaktadır. AİHM, başvurunun "kabul edilebilir" olup olmadığını değerlendirir. Başvuru kabul edilirse Mahkeme davayı esas yönünden incelemeye başlar (Kayar, 2012, ss.59-64). Bu aşamada; hükümetten savunma istenir. Başvurucuya yanıt hakkı verilir. Gerekirse tanık dinlenebilir veya duruşma yapılabilir. Mahkeme, AİHS'nin hangi maddesinin ihlal edilip edilmediğine karar verir. Mahkeme kararları bağlayıcıdır ve ilgili devletin uygulamakla yükümlü olduğu kararlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine giden başvuruların konuları incelendiğinde; adil yargılanma hakkı, ifade özgürlüğü, kötü muamele ve işkence yasağı, toplantı ve gösteri özgürlüğü gibi konular göze çarpmaktadır (Cemaloğlu, 2019, ss. 13-17).

Almanya'dan ise AİHM başvuru süreci, AİHS çerçevesinde işler; ancak Almanya'nın kendi anayasal yapısı ve iç hukuk mekanizmaları, bu süreci özel olarak şekillendirmektedir. Almanya özelinde bu, şu anlama gelir: İlk derece ve temyiz mahkemeleri süreci ve Almanya'da AİHM'ye gitmeden önce mutlaka Federal AYM'ye bireysel başvuru yapılması gerekir. Bu başvurular ve süreçlerinden sonra iç hukuk yollarında alınan kararlar sonrası başvuru 4 ay içerisinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurabilmektedir (Tomuschat, 2017, ss. 117-123). Başvuru, AİHS kapsamındaki hakların ihlaline ilişkin açık bir gerekçe ve delillerle desteklenmelidir. AİHM başvuruyu aldıktan sonra, öncelikle usul bakımından değerlendirir. Başvuru kabul edilirse; Alman devleti (Federal Adalet Bakanlığı aracılığıyla) savunma sunar, başvuru cevap verir, mahkeme dosya üzerinden veya duruşmalı şekilde inceleme yapar. AİHS'e aykırılık tespit edilirse, ihlal kararı verir. Almanya'dan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine giden başvuru konuları değerlendirildiğinde ise; özel hayat ve aile hayatına saygı, ifade özgürlüğü, vicdani ret, adil yargılanma hakkı gibi konular göze çarpmaktadır (Kahraman, 2013, ss.129-132).

AİHM'ye bireysel başvuru yapılabilmesi için başvuru kişinin tüm etkili iç hukuk yollarını tüketmiş olması gerekir.

Tablo 6.3. Temel Hakların Sınırlandırılması ve Güvenceleri Bakımından Türkiye ve Almanya Anayasası'nın Karşılaştırılması

Kriter	Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (özellikle Md. 13, 14, 15)	Almanya Anayasası (özellikle, Md. 19)
Sınırlama rejimi	Geniş sınırlama nedenleri öngörülmüştür: kamu yararı, kamu düzeni, genel ahlak, genel sağlık vb. (Md. 13). Olağanüstü hallerde temel haklar askıya alınabilir (Md. 15).	Yaşam hakkı (Md. 2), kişi özgürlüğü (Md. 2), haberleşme (Md. 10), konut dokunulmazlığı (Md. 13) yer alır. Anayasal sistemin temel direkleri olarak görülür.
Öze dokunma ilkesi	1982 Anayasası'nda 2001'e kadar yer almamış, sonradan eklenmiştir ancak uygulamada yetersizlik göstermiştir.,	Eğitim, sosyal güvenlik, aile koruması gibi haklar vardır ama çoğu temel hak niteliği taşımaz; sosyal haklar “devletin hedefi” olarak düzenlenmiştir (Md. 20, 28, 33, 38).
Anayasa Mahkemesi'nin rolü	Anayasa Mahkemesi bireysel başvuruları 2010'dan sonra kabul etmeye başlamıştır.	Seçme-seçilme (Md. 38), parti kurma (Md. 21), dilekçe hakkı (Md. 17). Daha erken ve özgürlükçü düzenlenmiştir.

Her iki anayasa söz konusu durum açısından incelendiğinde; bireysel hak arayışının mahkemeye başvurma yoluyla sağlanabilmesi Almanya Anayasası'nda anayasanın kabulü ile yürürlükteyken Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda anayasa kabulünden yıllar sonra mümkün olabildiği görülmektedir. Bu doğrultuda her iki anayasanın da bireylerin temel haklarına yönelik öncelik ve önem durumu hakkında farklılıklar olduğu görülmektedir.

6.2. Türkiye ve Almanya'da Anayasa Mahkemelerinin Karşılaştırması

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın hakların korunması ve yargı denetimi bakımından karşılaştırması yapıldığında; haklara ilişkin bireysel başvurular Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda 2010 tarihi ile birlikte AYM'ye kabul edilmeye başlanmıştır. Ancak söz konusu bireysel başvurular sınırlı ve belli usul-şartlara bağlıdır. Sınırlılık bağlamında, tüm hakları kapsamayan başvuru durumu belirli haklar için geçerlilik göstermektedir. Anayasanın yalnızca 2. kısmının 1. ve 2. bölümlerinde yer alan temel haklar için geçerlilik mevcuttur (Doğan, 2006). Bu haklar anayasada genel hükümler ve temel haklar ve ödevler başlıklarıyla yer almaktadır. Belirli usul şartlara bağlı olması bağlamında ise bireysel başvuruların katı şekil ve süreç kuralları söz konusudur. Başvuru süresinin 30 gün ile sınırlı olması, tüm iç hukuk yollarının tüketilmiş olması gerekliliği, belgelerin eksiksizliği gibi kurallar söz konusudur (Gözler, 2021).

Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nda bireysel başvurular incelendiğinde, bireylerin doğrudan başvurabilmeleri hakkı 1949 anayasa kabulü ile uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu mahkeme bireysel başvurularda aktif ve etkin bir rol üstlenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile benzer şekilde bireysel başvurular belirli şartlarda gerçekleşmektedir. Söz konusu bir temel hak ihlali olması, tüm iç hukuk yollarının tüketilmiş olması, yazılı başvuru ve 30 gün şartları bulunmaktadır (Şimşek, 2003). Anayasaların konuya ilişkin belirgin farkları ortaya konduğunda; bireysel başvuru sisteminin Almanya’da daha köklü ve sistematik olduğu Türkiye’de ise çok eski tarihlere dayanmadığını göstermektedir.

Tablo 6.4. Hakların Korunması ve Yargı Denetimi Bakımından Türkiye ve Almanya Anayasası Karşılaştırılması

Kriter	Türkiye	Almanya
Bireysel başvuru	2010 referandumuyla AYM’ye bireysel başvuru hakkı tanındı. Sınırlıdır ve usul şartları ağırdır.	1949’dan bu yana uygulanmaktadır. Anayasa Mahkemesi bireysel başvurularda aktif ve etkin bir roledir.
Yargının bağımsızlığı	Anayasal güvence vardır, ancak uygulamada yürütmenin etkisi tartışmalıdır.	Güçlü yapısal ve işlevsel bağımsızlık mevcuttur. HSYK benzeri yapı yürütmeden büyük ölçüde bağımsızdır.
Temel hak bilincinin topluma yansımaları	Haklar, daha çok devletin tanıdığı çerçevede algılanır. Toplumsal hak bilinci zayıftır.	Bireyler haklarının bilincindedir ve mahkemeye başvurma kültürü oldukça gelişmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası yargı bağımsızlığı bakımından karşılaştırıldığında; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda anayasal güvence bulunmaktadır. Ancak uygulamadaki istikrar ve geçerlilik tartışmalıdır. Anayasal güvence bulunması ifadesi; anayasada temel hak ve özgürlüklerin açıkça tanındığı, devlet tarafından güvence altına alındığı ve ihlal edilemeyeceği durumunu ortaya koymaktadır. Ancak uygulamada yürütme olarak farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Yürütme organı, çeşitli sebeplerle; mahkeme kararlarına uymama, ifade özgürlüğünü kısıtlama gibi uygulamalar gerçekleştirebilmektedir. Öte yandan medya ve sivil toplum üzerinde baskı uygulayıcı uygulamalar da meydana gelebilmektedir. Bu durum temel haklar anayasada güvence altına alınsa da hakların uygulanışında güvenceye aykırı durumlar olduğunu göstermektedir.

Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası yargı bağımsızlığı bağlamında incelendiğinde; güçlü yapısal ve işlevsel bağımsızlığın olduğu ifade edilebilmektedir. Organların ve yapıların özgürlükle hareket edebildiği, anayasada hakimlerin bağımsız olduğu ve yalnızca hukuka tabi olduğu madde 97 ile ifade edilmiştir (Grundgesetz, 1949). Yargı kurumları üzerinde yürütme organlarının doğrudan kontrolü bulunmamaktadır. Bu durum yargı bağımsızlığının gücünü ortaya koymaktadır. Türkiye’de yer alan Hakimler ve Savcılar Kurulu’nun benzeri organlar Almanya’da yer almaktadır ancak bu organlar üzerinde yürütmenin doğrudan etki ve kontrolü bulunmamaktadır (Çiçek, 2011, ss. 254-258). Türkiye’de yer alan Hakimler ve Savcılar Kurulu üyelerinin çoğu Cumhurbaşkanı ve TBMM tarafından seçilmekte ve bu durum da yürütmenin söz konusu kurul üzerinde etki ve kontrolünü doğurabilmektedir. Bunun yanı sıra Almanya’da benzer yapılar çok aktörlü bir nitelik göstermektedir. Yürütme organı tek başına yargıya ilişkin düzenleme ve uygulama gerçekleştirememektedir. Bu durum yargı bağımsızlığının sağlandığı ve yargı organlarının büyük ölçüde yürütmeden bağımsız olduğunu göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası temel hak bilincinin topluma yansması bakımından karşılaştırıldığında; Türkiye’de toplumsal hak bilinci ve farkındalığının görece zayıf olduğu, halkın bireysel haklarına ilişkin bilgi ve bilinçlerinin çoğunlukla yetersiz olduğu durumu söz konusudur. Haklar daha çok devletin bireye tanıdığı ve devlet eliyle sağlanan yapılar olarak görülmektedir. Temel hakların bireylere doğuştan geldiği, bireyin doğal ve kaçınılmaz bir parçası olarak mevcut olduğu bilinci toplumda çoğunlukla gözlenmemektedir. Öte yandan toplumsal hak bilincinin zayıf olması sebebiyle bireylerin hak arama, kullanma ve savunma yetilerinde de yetersizlik gözlenebilmektedir. Bu durum; eğitim yetersizliği, devlet ve otorite geleneği, adalet anlayışı gibi nedenlerle meydana gelebilmektedir. Ayrıca hak anlayışının devlet merkezli oluşu, devlet önceliği gibi durumlar da etkili olabilmektedir (Aydoğdu, 2017, s. 40).

Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası temel hak bilinci bakımından incelendiğinde; halkın haklarının ne olduğu, hakların ihlali ve korunması konusunda bilgi ve bilinç sahibi olduğu söylenebilmektedir. Bireysel haklar ya da toplumsal konularda yargıya başvurma konusunda bilinçli bir toplum özelliği göstermektedirler. Bu durum; eğitim, yargı güveni, birey-toplum ilişkisi gibi faktörlerin etkisi ile açıklanabilmektedir. Öte yandan birey merkezli bir anlayışın hâkim olması ve bireyin önceliklendirilmesi de etkili olan durumlardan biri olabilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nın hak, ödev ve yükümlülükler bakımından karşılaştırılması yapıldığında; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda vatan hizmeti (madde 72). Vergi ödeme (madde 73), eğitim alma/gönderme (madde 42), seçimlere katılma (madde 67), anayasaya uyma (madde 11-12) olarak ödevler ve yükümlülükler olarak yer almaktadır. Bireyler devlete karşı söz konusu görevleri yerine getirmekte yükümlüdürler (Doğan, 2006).

Tablo 6.5. Ödevler ve Yükümlülükler Bakımından Türkiye ve Almanya Anayasalarının Karşılaştırılması

Ödev Türü	Türkiye	Almanya
Vatan hizmeti	Zorunlu askerlik vardır (Md. 72).	Askerlik vardır, ancak vicdani ret hakkı anayasal düzeydedir (Md. 4/3)
Vergi ödeme	Anayasal ödevdir (Md. 73).	Anayasal ödevdir (Md. 14, 106).
Toplumsal sorumluluklar	Haklarla birlikte ödev vurgusu yaygındır.	Bireysel özgürlük ön plandadır, ödevler daha çok dolaylıdır.

Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda da belirli ödev ve yükümlülükler bulunmaktadır. Askerlik hizmeti mevcuttur ancak vicdani ret hakkı anayasal düzeyde bulunmaktadır. Vergi ödeme yükümlülüğü anayasal bir ödev ve yükümlülük niteliğindedir.

6.3. Türkiye ve Almanya Anayasalarında Yer Alan Hakların Karşılıklı Tahlili

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası haklar bakımından incelendiğinde, her iki anayasada da ortak olarak yer alan birtakım haklar olduğu görülmektedir. Bu haklar ele alındığında;

6.3.1. Yaşama Hakkı

Türkiye (1982 Anayasası)- Madde 17: Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 17).

Almanya (Grundgesetz)- Madde 2: (1) “Herkes başkalarının haklarını ihlal etmemek, Anayasal düzene veya ahlak kurallarına aykırı düşmemek koşuluyla, kişiliğini serbestçe geliştirme hakkına sahiptir.” (2) “Herkes, yaşam ve beden bütünlüğünün korunma hakkına

sahiptir. Kişi özgürlüğüne dokunulamaz. Bu haklar, ancak bir yasaya dayanarak sınırlandırılabilir” (Grundgesetz, 1949, m. 2)

Bu doğrultuda her iki anayasada da “yaşama” temel haklar arasında yer almaktadır. Bu hakla ilişkili olarak devletin hem koruma hem de zarar vermeme görevi ve yükümlülüğü bulunmaktadır. Her iki anayasada da kişinin vücut-beden bütünlüğünün korunması hükmü yer almaktadır. Ayrıca manevi varlık ve kişilik olarak iki ayrı ifadeyle kullanılmış olsa da kişinin gelişimine yönelik ifadeler de yaşama hakkı bağlamında ele alınmıştır.

6.3.2. Kişi Özgürlüğü ve Güvenliği

Türkiye- Madde 19: “Herkes, kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir. Kimse, kanunda gösterilen haller dışında özgürlüğünden yoksun bırakılamaz” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982. m. 19).

Almanya- Madde 2/2 ve Madde 104: “Kişisel özgürlük temel haktır. Özgürlükten yoksun bırakma sadece yasalara uygun şekilde yapılabilir” (Grundgesetz, 1949, m. 2, m.104).

Kişi özgürlüğü ve güvenliğine yönelik her iki anayasada da maddeler yer almaktadır. Her bireyin kişisel özgürlüğü ve güvenliğinin temel bir hak oluşu açıkça belirtilmiştir. Ayrıca bireylerin hürriyetlerinden yoksun bırakılmalarının yalnızca kanunda belirtilen haller ve yasalara uygun şekilde yapılabileceği hükmü yer almaktadır.

6.3.3. Özel Hayatın Gizliliği ve Aile Hayatı

Türkiye- Madde 20: Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 20).

Almanya- Madde 6: (1) Evlilik ve aile, devlet düzeninin özel koruması altındadır. (2) Çocukların bakım ve eğitimi, ana ve babanın doğal hakkı ve en önde gelen yükümlülüğüdür. Devlet toplumu, onların bu görevi yerine getirmelerini gözetir (Grundgesetz, 1949, m.6).

Özel hayatın gizliliği ve aile hayatı kapsamında inceleme yapıldığında her iki anayasada da ortak olarak aile kurumuna verilen önem göze çarpmaktadır. Aile hayatı bağlamında devletin yükümlülükleri anayasalarda açıklanmıştır. Bu durum aile yapısının devlet eliyle korunduğunu göstermektedir. Öte yandan özel hayatın gizliliğine ilişkin Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda açıkça belirtilmiş olan özel hayatın gizliliği ifadesi Federal

Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda özel hayat gizliliği başlığı altında alınmamış olup çok faktörlü ve kapsamlı olarak ele alınmıştır. Almanya Anayasası'nda özel hayat gizliliği; kişilik hakları, haberleşme gizliliği, konut dokunulmazlığı, bilgi kendiliği hakkı gibi haklar ile ilişkilendirilmiştir. Bu doğrultuda; kişisel özgürlük ve özel hayat, mektup, telefon gibi telekomünikasyon gizliliği, fiziksel özel alan, kişisel verilerin korunması gibi faktörler özel hayatın gizliliği kapsamında yer almaktadır (Şimşek, 2003, s. 96).

6.3.4. Haberleşme Özgürlüğü ve Gizliliği

Türkiye- Madde 22: “Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 22).

Almanya- Madde 10: “Mektup ile posta ve telefon haberleşmelerinin gizliliğine dokunulamaz” (Grundgesetz, 1949, m. 10).

Her iki anayasada da haberleşme özgürlüğü ve gizliliği ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca her iki anayasada da haberleşme hürriyeti ve gizliliğinin ancak kanunla ve yasaya uygun şekilde sınırlandırılabilceği hükmü yer almaktadır. Bu durum haberleşme hürriyeti ve gizliliğinin anayasal güvence altına alınmasının her iki anayasada da ortak olduğunu göstermektedir.

6.3.5. Din ve Vicdan Özgürlüğü

Türkiye- Madde 24: Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14'üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m.24).

Almanya- Madde 4: “Din ve vicdan özgürlüğü ile din ve dünyevi inanç özgürlüğüne dokunulamaz. Dinin rahatsız edilmeden uygulanması güvence altındadır” (Grundgesetz, 1949, m. 4)

Her iki anayasada da din ve vicdan özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Her bireyin din, inanç ve vicdan özgürlüğünün bulunduğu ortak olarak ifade edilmiştir. Dini inancın uygulanışı bakımından koşul varlığı her iki anayasa açısından da ortaktır. Her iki anayasada da belli hükümler, koşullar, toplum ve kamu düzeni vs. gibi faktörlere aykırılık göstermeden dini inanç uygulamalarını yerine getirmek esas olarak görülmüştür.

Anayasalarda dini eğitim ve din öğretimi konusunda da belli ifadeler yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)'de; “Din ve ahlak eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve

denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.” ifadesiyle yer alan din öğretimi konusu Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası (1949)’da “Çocukların din dersine katılıp katılmayacaklarına karar vermek, velilerin hakkıdır. Din dersi, mezhepsiz okullar dışındaki kamu okullarında olağan derslerdendir. Din dersi, devletin denetim hakkına zarar vermeyecek şekilde, dinsel toplulukların temel ilkeleriyle uygunluk içinde verilir. Hiçbir öğretmen, iradesine aykırı olarak din dersi vermeye zorlanamaz.” ifadesiyle yer almaktadır.

Bu doğrultuda; din dersi seçim hakkının veliye ait oluşu, din eğitiminin devlet kontrolünde oluşu ve din derslerinin ders programları içerisinde olağan bir biçimde mevcudluğu gibi yönlerden her iki anayasa da ortak bir nitelikte olabilmektedir.

6.3.6. Düşünce ve İfade Özgürlüğü

Türkiye- Madde 25: “Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 25).

Türkiye- Madde 26: Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet Resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir. Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 26).

Almanya- Madde 5: (1) Herkesin, düşüncesini söz, yazı ve resimle serbestçe açıklayıp yayma ve herkese açık olan kaynaklardan, hiçbir engele uğramadan, bilgi edinme hakkı vardır. Basın özgürlüğü ile radyo ve film aracılığıyla haber verme özgürlüğü güvence altındadır. Sansür uygulanamaz. (2) Bu haklar, genel yasaların hükümleri, gençliğin

korunması hakkındaki yasa hükümleri ve kişisel şeref hakları ile sınırlıdır (Grundgesetz, 1949, m. 5).

6.3.7. Basın Özgürlüğü

Türkiye- Madde 28: Basın hürdür, sansür edilemez. Basımevi kurmak izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz. Basın hürriyetinin sınırlanmasında, Anayasanın 26 ve 27 nci maddeleri hükümleri uygulanır. Devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit eden veya suç işlemeye ya da ayaklanma veya isyana teşvik eder nitelikte olan veya Devlete ait gizli bilgilere ilişkin bulunan her türlü haber veya yazıyı, yazarlar veya bastırılanlar veya aynı amaçla, basanlar, başkasına verenler, bu suçlara ait kanun hükümleri uyarınca sorumlu olurlar. Tedbir yolu ile dağıtım hâkim kararıyla; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle önlenebilir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 28).

Bunun yanı sıra Türkiye’de yayımlanan süreli yayınlar, belirli koşullara, kamu düzenine, milli güvenliğe aykırı olması gibi durumlarda geçici olarak kapatılabilmektedir (Atakan, 2006).

Ayrıca basın özgürlüğüne ilişkin anayasada; süreli ve süresiz yayın hakkı (madde 29), basın araçlarının korunması (madde 30), Kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı (madde 31), düzeltme ve cevap hakkı (madde 32) olarak maddeler de yer almaktadır. Bu durum basın özgürlüğüne ilişkin anayasal güvencenin göstergesi niteliğindedir. Ancak uygulama bağlamında söz konusu özgürlük tartışmalı olabilmektedir.

Almanya-Madde 5: Herkesin, düşüncesini söz, yazı ve resimle serbestçe açıklayıp yayma ve herkese açık olan kaynaklardan, hiçbir engele uğramadan, bilgi edinme hakkı vardır. Basın özgürlüğü ile radyo ve film aracılığıyla haber verme özgürlüğü güvence altındadır. Sansür uygulanamaz. Bu haklar, genel yasaların hükümleri, gençliğin korunması hakkındaki yasa hükümleri ve kişisel şeref hakları ile sınırlıdır (Grundgesetz, 1949, m. 5).

Görüldüğü üzere her iki anayasada da basın özgürlüğü anayasal bir biçimde güvence altına alınmıştır.

6.3.8. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı

Türkiye- Madde 34: Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ancak, millî

güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlığın ve genel ahlâkın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla ve kanunla sınırlanabilir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 34).

Almanya- Madde 8: “(1) Bütün Almanlar, önceden bildirimde bulunmadan ve izin almaksızın sükûnet içinde ve silahsız olarak toplanma hakkına sahiptir. (2) Açık havada yapılan toplantılar için, bu hak yasayla veya bir yasaya dayanarak sınırlandırılabilir” (Grundgesetz, 1982, m. 8).

Her iki anayasada da bireylere toplanma özgürlüğü tanınmış ve bu hak anayasal güvence altına alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda vatandaşlık belirtmeden “herkes” ifadesiyle hak tanınırken Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nda “Almanlar” ifadesi kullanılarak kapsam sınırlandırılmıştır. Ayrıca söz konusu hak, her iki anayasada da tanımlanmış olsa da hakkın kullanımı ve uygulanışı esnasında uygulamada eksiklik ya da farklılıklar görülebilmektedir. Bu durum insan hakları ve kullanımına ilişkin tartışmalar meydana getirmektedir.

6.3.9. Seçme ve Seçilme Hakkı

Türkiye- Madde 67: Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak seçme, seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir. Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetim ve denetimi altında yapılır. Ancak, yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının oy hakkını kullanabilmeleri amacıyla kanun, uygulanabilir tedbirleri belirler (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 67).

Almanya- Madde 38: “18 yaşını bitiren seçme, reşitlik yaşını bitiren seçilme hakkına sahiptir” (Grundgesetz, 1949, m.38).

Her iki anayasada da seçme ve seçilme hakkı anayasal güvence altına alınmıştır. Söz konusu hak ülkelerin demokratik göstergesi olsa da uygulama bağlamında farklılıklar görülebilmektedir. Seçimlerin gizliliği, gizli oy açık sayım döküm ilkesinde kimi zaman demokrasiye aykırı uygulamalar meydana gelmektedir.

6.3.10. Eğitim ve Öğrenim Hakkı

Türkiye- Madde 42: Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve

denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz. Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz. İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 42).

Almanya: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın aksine Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda eğitim-öğretim hakkına ilişkin düzenlenmiş bir madde bulunmamaktadır. Bununla birlikte Anayasanın 7. maddesinde okul rejimi, düzeni, din dersi, özel okul kavramlarına ilişkin ifadeler yer almaktadır.

Bu durum Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda eğitim ve öğretim hakkının açık ve detaylı bir şekilde anayasada yer aldığını göstermektedir. Almanya Anayasa'sında ise bu detaylı maddeye yer verilmemiştir. Öte yandan anayasalarda yer alış biçimi, detaylandırılma şekli gibi konularla birlikte hakların kullanımı ve uygulama alanındaki farklılıklar önem arz etmektedir.

6.3.11. Dilekçe Hakkı

Türkiye- Madde 74: “Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında, yetkili makamlara ve TBMMne yazı ile başvurma hakkına sahiptir” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 74).

Almanya- Madde 17: “Herkes, tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu olarak, yetkili makamlara veya yasama meclislerine, yazılı olarak dilek ve şikayette bulunma hakkına sahiptir” (Grundgesetz, 1949, m. 17).

Her iki anayasada da ortak olarak yer alan dilekçe hakkı; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda vatandaşlık şartıyla yer alırken Federal Almanya Anayasası'nda vatandaşlık şartı bulunmamaktadır. Bu doğrultuda herkes dilekçe hakkına başvurabilmektedir.

6.4. Ödev Yükümlülükleri

Her iki anayasada da ortak olarak yer alan hakların yanı sıra ortak olarak yer alan ödev ve yükümlülükler de bulunmaktadır. Bun ödev ve yükümlülükler incelendiğinde;

6.4.1. Vergi Ödevi

Türkiye- Madde 73: Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının

sosyal amacdır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlölükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlölüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşığı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanına verilebilir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 73).

Almanya- Madde 14: “(2) Mülkiyet yükümlölük doğurur. Mülkiyet hakkının kullanımı aynı zamanda toplumun yararına hizmet etmelidir” (Grundgesetz, 1949, m. 14).

Ayrıca anayasada 104. ve 108. maddeler arasında vergiye ilişkin bilgi ve detaylar yer almaktadır. Vergi sistemi federal ve eyalet yasalarıyla düzenlenmektedir.

Her iki anayasada da ortak olarak yer alan vergi ödevi; kanunilik ilkesi, mali güce göre vergilendirme biçimi, sosyal bir araç olarak kullanımı bakımından da benzer özellikler göstermektedir. Vergi, ekonomik bir yükümlölük olmanın yanı sıra anayasal bir sorumluluğu da oluşturmaktadır.

6.4.2. Askerlik Ödevi

Türkiye- Madde 72: “Vatan hizmeti, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir” (Türkiye Cumhuriyeti, 1982, m. 72).

Almanya- Madde 12: (1) 18 yaşlarını bitirmiş olan erkekler silahlı kuvvetlerde, federal sınır muhafızlığında veya sivil savunma birliklerinde hizmet altına alınabilirler. (2) Vicdani nedenlerle silahlı savaş hizmeti yapmak istemeyen kimse, onun yerine bir yedek hizmet altına alınabilir. Yedek hizmet süresi, askerlik hizmetinin süresini geçemez. Bunun ayrıntıları, vicdan özgürlüğünü ihlal etmeksizin, silahlı kuvvetler ve federal sınır muhafızlığı birlikleri ile ilgili olmayan bir yedek hizmet olanağını öngören bir yasa ile düzenlenir (Grundgesetz, 1949, m. 12).

Her iki anayasada da askerlik bir vatandaşlık görevi olarak yer almaktadır. Zorunlu askerlik bakımından farklılık söz konusudur. İki anayasada da zorunlu askerlik yer alsa da Almanya’da 2011 yılından itibaren bu uygulama askıya alınmıştır. Türkiye’de de bazı muafiyet durumları ve bedelli seçenekleri bulunmaktadır. Askerlik görevi sadece erkekler için zorunlu tutulmuştur, bunun yanı sıra kadınlar gönüllü olarak görev alabilirler.

Askerlik hizmeti her iki anayasada da ortak olarak yer alsa da anayasal açıdan ve uygulama bakımından önemli farklılıklar içermektedir. Özellikle, Federal Almanya Cumhuriyeti

Anayasası'nda askerliğe ilişkin vicdani ret hakkı bulunması önemli bir ayrım oluşturmaktadır. Alman Anayasası'nda bireylere silahlı hizmeti; ahlaki, dini ya da felsefi sebeplerle reddetme hakkı tanınmıştır. Bu doğrultuda alternatif sivil hizmetlere yönlendirme sistemi bulunmakla birlikte bu uygulama zorunlu askerlik yapısının askıya alınması ile birlikte devamlılık göstermemektedir. Ayrıca zorunlu askerliğin askıya alınması durumu bu hizmetin tamamen kaldırılmadığını, savaş ya da seferberlik gibi durumlarda yeniden uygulamaya sürülebileceğini göstermektedir.

Türkiye'de ise vicdani ret gibi bir hak bulunmamaktadır ve zorunlu askerlik hizmeti halen sürmektedir. Bu doğrultuda bedelli askerlik ya da birtakım muafiyetler gibi seçenekler bulunmakla birlikte zorunluluk esastır.

6.4.3. Eğitime Katılım Sorumluluğu

Türkiye- Madde 42: Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz. Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz. İlköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 42).

Almanya: Ortak haklar kısmında da bahsedildiği üzere; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın aksine Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda eğitim-öğretim hakkına ilişkin düzenlenmiş bir madde bulunmamaktadır. Bununla birlikte Anayasanın 7. maddesinde okul rejimi, düzeni, din dersi, özel okul kavramlarına ilişkin ifadeler yer almaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda ortak olarak yer alan temel hak ve ödevlerin yanı sıra ortak olarak yer almayan, yalnızca Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda ya da yalnızca Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan hak ve ödevler de bulunabilmektedir. Bunlar incelendiğinde;

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan laiklik ilkesi Federal Almanya Anayasası'nda doğrudan yer almamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası madde 2'de "Türkiye Cumhuriyeti, laik bir devlettir." ibaresi yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 2). Laiklik, doğrudan devletin temel niteliği olarak tanımlanmıştır. Bu ifade anayasada değiştirilmesi teklif dahi edilemeyen hükümler arasında yer almaktadır.

Türkiye’de laiklik, dinin kamu alanındaki etkisinin sınırlandırılması anlayışıyla uygulanmaktadır

Federal Alman Anayasası’nda laiklik doğrudan yer almasa da din ve devlet ilişkileri ile ilgili birden fazla madde yer almaktadır. Devlet ile din kurumları birbirinden ayrıdır ancak kiliselerle iş birlikleri yapılabilir. Bu açıdan; her iki anayasanın laiklik kavramları incelendiğinde, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın denetleyici bir laiklik özelliği gösterdiği, Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nın ise işbirlikçi bir laiklik yapısına sahip olduğu görülmektedir (Çiçek, 2011, s. 338).

6.5. Diğer Hususlar

6.5.1. Atatürk Milliyetçiliği / Atatürk İlkeleri

Türkiye- Başlangıç ve Madde 2: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası; Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık yapısı ile düzenlenmiştir. Bu bağlılık temeline ilişkin anayasada birden fazla maddeye yer verilmektedir.

Almanya: Anayasada herhangi bir kişi, ideoloji ya da lidere bağlılık görülmemektedir.

6.5.2. Türk Vatandaşlığı ve "Türk Milleti" Tanımı

Türkiye- Madde 66: Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür. Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 66).

Almanya: Federal Almanya Anayasası’nda Alman milleti tanımı bulunmamaktadır. Vatandaşlık kavramına ilişkin düzenlemeler özel yasalarla yapılmaktadır.

6.5.3. Gençliğin Korunması ve Türk Gençliğine Atf

Türkiye- Madde 58: Devlet, istiklal ve Cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müspet ilmin ışığında, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetiştirme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirleri alır. Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır (Türkiye Cumhuriyeti, 1982, m. 58).

Almanya: Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasında gençliğe yönelik özel bir madde ya da vurgu bulunmamakla birlikte; çocuk ve genç hakları yasalarla düzenlenmektedir.

Bahsedilen ifade ve maddelerin yanı sıra; Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alıp Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yer almayan madde ve ifadeler de bulunmaktadır. Bunlar incelendiğinde;

6.5.4. İnsan Onuru Merkezli Anayasa Başlangıcı

Almanya- Madde 1 (1): “İnsanın onur ve haysiyeti dokunulmazdır. Tüm devlet erki ona saygı göstermek ve onu korumakla yükümlüdür” (Grundgesetz, 1949, m. 1).

Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda insan onuru kavramı açıkça yer almamakla birlikte başlangıç metninde “onurlu yaşam” ifadesi ve anayasanın 2.maddesinde “insan haklarına saygılı devlet” ibaresi yer almaktadır.

Vicdani Ret Hakkı (Askerliği Reddetme)

Almanya- Madde 4 (3): “Hiç kimse, vicdanına aykırı olarak, silahlı savaş hizmetine zorlanamaz. Konunun ayrıntıları federal yasayla düzenlenir” (Grundgesetz, 1949, m. 4).

Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda vicdani ret hakkı yer almamaktadır. Zorunlu askerlik sistemi bulunmakta ve vicdani ret yasal olarak tanımlanmamaktadır.

6.5.5. Çevre Koruma

Almanya- Madde 20a: “Gelecek kuşaklara karşı da sorumlu olan devlet, doğal yaşam kaynaklarını anayasal düzenin çerçevesinde yasamayla, yasalara ve hukuka uygun olarak yürütme ve yargı organlar aracılığı ile korur” (Grundgesetz, 1949, m. 20).

Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda çevre hakkı madde 56'da “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir.” ifadesi yer almaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 56). Bu madde anayasada çevre hakkının yer aldığını göstermektedir ancak buradaki ayrım çevre hakkının temel bir hak ele alınışı yönündedir. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda çevre hakkı temel bir hak olarak ele alınırken Türkiye Cumhuriyeti Anayasa'sında sosyal bir hak olarak ele alınmıştır.

6.5.6. Federal Yapı Vurgusu

Almanya: Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasa'sında anayasa federal bir yapıyla şekillenmiş ve o doğrultuda düzenlenmiştir. Eyaletlerin yetkileri, düzenleme ve işleyişleri, yasama alanları ve anayasaları bulunmaktadır.

Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti devleti üniter bir devlet yapısına sahiptir. Anayasal olarak tek bir yapı söz konusudur. Yerinden yönetim olmasının yanı sıra; eyalet, bölge ya da özerklik bulunmamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasasında yer alan temel hak ve ödevlerin karşılaştırılması çalışmasında farklı faktörler bakımından yapılan karşılaştırmaların yanı sıra uygulama bakımından karşılaştırma yapmak da önem arz etmektedir.

6.6. Anayasaların Uygulama Etkileri Bakımından Karşılaştırılması

Devlet – Birey İlişkisi Bakımından

Türkiye: Devlet yapısı ve otoritesinin güçlü tutulduğu bir sistem hâkimiyeti söz konusudur. Devlet öncelikli ve önemli yapıdadır. Bu doğrultuda birey hakları ile devlet yapısı ve çıkarları karşılaştırıldığında devletin önceliklendirildiği görülmektedir.

Almanya: Devlet ve toplum yapısında birey hakları öncelikli ve önemli bir konumdadır. Devlet-birey ilişkisinde bireyler ve hakları önceliklendirilmektedir. Bireysel haklar anayasanın esas yapısını oluşturmaktadır. İnsan onuru, birey hakları, demokrasi önem arz etmektedir (Çiçek, 2011, s. 104).

Askerlik ve Vicdani Ret

Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda vicdani ret hakkı tanınmamaktadır. Zorunlu askerlik sistemi bulunmakta ve uygulanmaktadır. Askerlik hizmetine ilişkin belirli muafiyetler ve bedellik askerlik dışında reddedenler hakkında yasal işlem uygulanmaktadır. Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası'nda ise askerlik hizmetine ilişkin vicdani ret hakkı bulunmaktadır ve uygulanmaktadır. Zorunlu askerlik sistemi 2011'de askıya alınmıştır (Şimşek, 2003, s. 94).

Laiklik Uygulaması

Türkiye: Laiklik ilkesi anayasada açık ve net bir biçimde tanımlanmakta ve yer almaktadır. Din eğitimi ve din işleri devlet kontrolü ve denetimi altındadır.

Almanya: Anayasada doğrudan laikliğe ilişkin bir tanımlama yer almamaktadır. Devlet kiliselerle iş birliği yapabilmektedir. Denetleyici değil işbirlikçi bir laiklik sistemi bulunmaktadır (Çiçek, 2011, s. 324):

Devlet Yapısı

Türkiye: Türkiye üniter bir devlet yapısına sahiptir. Tek merkezli ve anayasalı bir nitelik söz konusudur. Yerinden yönetim bulursa da özerklik ya da eyaletlere bölünme gibi bir durum söz konusu değildir. Bu doğrultuda anayasal güvence ile desteklenen bir biçimde; eyalet ya da bölgesel özerlik anayasal temelde yasaktır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 3. maddesinde yer aldığı şekliyle; “Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, m. 3).

Almanya: Almanya federal bir devlet yapısına sahiptir. Eyaletler ile yönetim sağlanmaktadır. 16 federal eyalet bulunmakta ve her bir eyaletin kendi yasaları bulunmaktadır (Muratoğlu, 2014, s. 291).

İfade ve Basın Özgürlüğü

Türkiye: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda ifade ve basın özgürlüğü anayasal olarak tanımlanmış olsa da farklı nedenlerle ve sıklıkla sınırlandırılabilir. Devlet sırrı, milli güvenlik, kamu yararı ve toplum sağlığı-düzeni gibi birçok faktör kaynaklı sınırlandırma ve kısıtlama gerçekleştirilebilmektedir.

Almanya: Federal Almanya Cumhuriyeti’nde basın özgürlüğü anayasal düzeyde güçlü bir biçimde koruma altındadır. Belli tarihsel temelli istisnalar dışında söz konusu özgürlüğe ilişkin sınırlamalar dar ve seyrek görülmektedir.

Çevre ve Gelecek Kuşaklar

Türkiye: Çevre hakkı anayasada 56.madde ile yer almaktadır. Bu hak anayasal güvence altındadır. Ancak uygulama bağlamında çoğunlukla çevre karşıtı ya da doğa yararına karşı uygulamalar yürütülebilmektedir. Anayasa ile güvence altına alınan hakkın devlet organları eliyle ihlal edilebildiği görülebilmektedir (Doğan, 2006).

Almanya: Çevre koruma anayasada temel ve amaç maddesi olarak yer almaktadır. Çevre koruma, kamu yararı olarak görülmektedir. Uygulama bağlamında, çevre karşıtı ya da doğa zararına uygulamalar karşısında bireyler devlete karşı itiraz ve dava hakkına sahiptir (Şimşek, 2003, s. 94).

7. SONUÇ

Bu çalışmada insan haklarının tarihsel gelişiminden başlayarak, farklı ülkelerdeki insan hakları uygulamaları, Türkiye Cumhuriyeti ve Almanya'nın anayasal süreçleri ile bu iki ülkenin anayasalarının insan hakları perspektifinden karşılaştırılması ele alınmıştır. Her bir bölüm, insan haklarının hem teorik hem de pratik düzlemdeki yerini ortaya koymaya çalışmış, anayasal süreçlerin bu hakların güvence altına alınmasındaki rolünü açıklamayı hedeflemiştir. Sonuç olarak elde edilen bulgular, insan haklarının evrenselliği kadar, bu hakların her ülkenin tarihsel, kültürel ve siyasal bağlamına göre farklı şekillerde tezahür ettiğini göstermektedir.

İnsan hakları, insanın yalnızca bir birey olarak değil, aynı zamanda toplumun bir parçası olarak sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri tanımlamaktadır. Bu hakların kökeni doğal hukuk anlayışına kadar uzanmaktadır. İlkçağdan itibaren toplum ve toplulukların önemli bir parçası olarak insan hakları; İlk Çağ'da daha çok vatandaşlık temelli olup, tüm insanları kapsayıcı şekilde değildir. Modern anlamda insan hakları düşüncesi henüz olmasa da bu çağda Roma Hukuku, hukuk sisteminin evrenselleşmesi açısından önem arz etmektedir. Orta Çağ'da ise feodal yapı nedeniyle haklar bireyden ziyade topluluklar için geçerli olmaktadır. Söz konusu topluluklar sınıfsal ve statüsel biçimde oluşmaktadır. Dönemde, kilise etkisiyle doğal hukuk düşüncesi sürse de haklar din kaynaklı bir yapı söz konusudur. Çağın önemli noktalarından biri olarak Magna Carta kralın yetkilerini kısıtlamış ve asillere birtakım güvenceler getirmiştir. Bu durum hukukun üstünlüğü ilkesine giden yolu açan bir nitelik göstermektedir.

Orta Çağ'da Magna Carta (1215) ve Yeni Çağ'da insan hakları; İngiliz Haklar Bildirgesi (1689), Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789) gibi metinlerle kurumsallaşmıştır. Modern anlamda ise 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, insan haklarının küresel düzeyde tanınması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda, insan haklarının yalnızca hukuki metinlerde yer alması yeterli değildir; etkin biçimde korunması ve uygulanması gereklidir. Bu da ancak güçlü bir anayasal yapı, bağımsız yargı ve demokratik denetim mekanizmaları ile mümkündür. Anayasalar bu noktada hem hakları tanımlayan hem de devletin bu haklara saygı göstermesini sağlayan temel belgelerdir.

İnsan haklarının uygulanışı ülkeden ülkeye ciddi farklılıklar göstermektedir. Demokratik ülkelerde bu haklar anayasa ve yasalarla güvence altına alınmışken, otoriter rejimlerde hak ve özgürlükler çoğu zaman kısıtlanmakta, ihlal edilmekte ya da tamamen yok sayılmaktadır.

İsveç, Norveç, Almanya gibi ülkelerde insan hakları uygulamaları güçlü bir hukuk devleti anlayışı içinde işlerken; insan hakları ihlallerinin daha sık yaşandığı ülkelerde –örneğin Çin, Kuzey Kore veya bazı Orta Doğu ülkelerinde– ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü ve kadın hakları gibi temel alanlarda ciddi gerilemeler görülmektedir. Bu farklılıkların temelinde yalnızca siyasal rejimler değil, aynı zamanda ekonomik gelişmişlik, sivil toplumun güçlülüğü ve tarihsel miras da önemli rol oynamaktadır.

İnsan haklarının temelini oluşturan anayasal süreç ve metinler bağlamında; Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal süreci dört temel anayasa etrafında şekillenmiştir: 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları. Her biri Türkiye'nin siyasi ve toplumsal dönüşüm süreçlerine paralel olarak şekillenmiş, insan hakları anlayışının gelişimi üzerinde farklı etkiler yaratmıştır. 1921 Anayasası, Kurtuluş Savaşı Dönemin'de hazırlanmış olup kısa ve özlüdür. Egemenlik ilkesine vurgu yaparken temel haklara çok sınırlı yer vermiştir. 1924 Anayasası, cumhuriyetin kurumsallaşma sürecini desteklemiş ancak insan hakları alanında modern anlamda düzenlemeler içermemiştir.

1961 Anayasası, insan haklarının anayasal güvence altına alınması açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Sosyal devlet, hukuk devleti ve temel hakların sınırlandırılması ilkeleri bu anayasada yer bulmuştur. 1982 Anayasası, askeri müdahale sonrası hazırlandığı için güçlü bir yürütme, sınırlı özgürlükler ve devlet güvenliği öncelikli bir yaklaşımla kaleme alınmıştır. Zaman içinde yapılan değişikliklerle daha özgürlükçü bir yapıya ulaşmaya çalışılmıştır, ancak hala eleştiri konusu olan birçok düzenleme mevcuttur. Bu süreçler göstermektedir ki Türkiye'de anayasal düzen, siyasal gelişmelerin doğrudan etkisi altındadır. İnsan haklarının anayasal teminatı ise ancak demokratikleşme sürecinin ilerlemesiyle güç kazanabilmiştir. Çalışmanın diğer aktörü olan Almanya anayasal tarihi ise hem parçalı bir siyasi yapıdan gelen bir ülkenin birliği hem de İkinci Dünya Savaşı sonrası demokratikleşme süreci bağlamında değerlendirilebilmektedir. 1849 Frankfurt Anayasası, Alman halkı tarafından hazırlanan ilk anayasa denemesidir ancak yürürlüğe girmemiştir. 1871 Alman İmparatorluğu Anayasası, monarşik yapının anayasal hale getirilmesidir. Weimar Anayasası (1919), ilk demokratik Alman anayasasıdır; temel hakları tanımış, fakat uygulamada otoriterleşmenin önüne geçememiştir. 1949 tarihli Alman Temel Yasası (Grundgesetz), Nazi döneminin travmalarını dikkate alarak insan haklarını merkeze alan, demokratik hukuk devleti anlayışını esas alan bir anayasa olarak kabul edilmiştir. Temel haklar bu yasa da yalnızca tanımlanmakla kalmaz, aynı zamanda "devletin bağlayıcı hukuk normları" haline getirilmiştir. Günümüzde Almanya, insan haklarının anayasal güvence

altına alındığı, AYM'yle bu hakların etkin biçimde korunduğu bir hukuk devleti örneği sunmaktadır. Bu süreçte Almanya'nın federal yapısı, katılımcı demokrasi anlayışı ve güçlü denetim mekanizmaları önemli rol oynamaktadır.

Türkiye ve Almanya Anayasa'ları, insan haklarının düzenlenişi ve anayasal güvence mekanizmaları açısından önemli benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. İnsan haklarının tanımı ve kapsamı bağlamında her iki anayasada da temel hak ve özgürlükler geniş biçimde tanımlanmıştır. Ancak Almanya Temel Yasasının 1. maddesi "İnsan onuru dokunulmazdır" ifadesiyle başlar ve tüm anayasal düzenin bu ilkeye dayandığını ilan etmektedir. Bu, insan haklarının mutlak bir önceliğe sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda da insan onuruna vurgu yapılmakla birlikte, hakların sınırlandırılmasına dair hükümler oldukça geniştir ve bu durum zaman zaman hakların özüne müdahale şeklinde yorumlanmaktadır.

Hakların sınırlandırılması bakımından; Almanya'da temel hakların sınırlandırılması ancak anayasa tarafından açıkça öngörülmüş durumlarda mümkündür ve orantılılık ilkesi zorunludur. Türkiye'de ise kamu düzeni, genel ahlak, milli güvenlik gibi gerekçelerle haklar daha kolay sınırlandırılabilir.

Yargı denetimi bakımından; Almanya'da Federal AYM bireysel başvuru yoluyla temel hak ihlallerini denetleyebilirken, Türkiye'de bu mekanizma 2010 yılında getirilen bireysel başvuru hakkı ile sınırlı ve görece yenidir. Uygulamada, Almanya'daki kadar etkin bir koruma sağlandığı söylenememektedir. Anayasal kültür ve siyasal gelenek bağlamında; Almanya, anayasal demokrasiyi tarihsel travmaların üzerine inşa etmiş ve bu nedenle anayasal normlara yüksek düzeyde bağlılık geliştirmiştir. Türkiye'de ise anayasal düzen sıklıkla siyasal müdahalelere maruz kalmış, bu da anayasal sürekliliği ve anayasa kültürünü zayıflatmıştır.

Bu çalışma sonucunda görülmektedir ki, insan haklarının anayasalarla güvence altına alınması yeterli değildir; bu hakların gerçek anlamda korunması, anayasal düzenin sürekliliği, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin içselleştirilmesi ile mümkündür. Almanya örneği, bu süreçlerin nasıl güçlü bir hukuk devleti oluşturduğunu gösterirken, Türkiye örneği ise siyasi gelişmelerin insan hakları üzerindeki etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu nedenle, Türkiye'nin daha etkin bir insan hakları koruması için anayasal reformlarını derinleştirilmesi, hukuk devleti ilkesini güçlendirmesi ve anayasal normlara olan toplumsal

ve siyasal bağılılığı artırması gerekmektedir. İnsan hakları yalnızca metinlerde değil, gündelik yaşamın her alanında somut karşılık bulduğu sürece anlam kazanacaktır.

8. KAYNAKÇA

- Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020). *Avrupa Birliği'nin tarihçesi*. T.C. Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html (Erişim Tarihi: 4 Mart 2025)
- Ağır, O. & Aksu, Z. (2017). Birleşmiş Milletlerin Suriye krizine yönelik politikalarının değerlendirilmesi. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(9), 43–55. <https://doi.org/www.idealonline.com.tr/IdealOnline/lookAtPublications/paperDetail.xhtml?uId=87199>
- Akbulut, İ. (1991). İnsan hakları. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi*, 12(1–3), 1–21.
- Akça, K. (2023). Dünden Bugüne Federal Almanya Anayasası ve Uygulamasında Siyasi Partilere Yönelik Yaptırımlar. *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 634–676.
- Akçay, B. (2007). AB'nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye. *Maliye Dergisi*, (155), 11–38.
- Akgündüz, A. (2002). Osmanlı Devleti'nde İnsan Hakları ve Hürriyetleri. <http://www.osmanli.org.tr> (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2024)
- Akıllıoğlu, T. (1995). *İnsan Hakları*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- Akın, F. (2012). 1924 Anayasası'nın Modernleşme Açısından Anlamı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 8.
- Aktel, A. (1998). Tanzimat Fermanı'nın Toplumsal Yansıması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 3.
- Akyol, T. (2006). *Ergisiyle Doğrusuyla Avrupa*. Turuva Yayınları.
- Akyüz, Y. (2004). *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem Yayıncılık.
- Aliefendioğlu, Y. (2003). Türk Anayasası Açısından Temel Hakların ve Özgürlüklerin Kapsamı Ve Sınırlandırılması. TBMM Anayasa Hukuku 1. Uluslararası Sempozyumu. TBMM Başkanlığı Yayınları.
- Altıntaş, Ş. (2019). Türkiye'de İnsan Haklarının Gelişimi ve Kurumsal Yapısı: İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Örneği (Yayın No. 575740) [Yüksek lisans tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Anar, E. (2000). *İnsan Hakları Tarihi* (2. baskı). Çivi Yazıları.

- Anayurt, Ö. (2003). 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2).
- Arıkan Akçay, G. A. (2024). Norman G. Finkelstein, *Holokost Endüstrisi: Yahudi Acılarının İstismarı*. İstanbul: Kutadgu Yayınları. Ortadoğu ve Göç, 14(2), 304–313.
- Arkan, A. H. (2024). 1982 Anayasası'nın Politik Psikanalizi (Yayın No. 861283) [Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan, R. (2004). Türkiye'de İnsan Haklarının Gelişim Süreci ve İnsan Hakları Alanında Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşları: İnsan Hakları Derneği ve Mazlumder Üzerine Bir İnceleme (Yayın No. 145656) [Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Arslan, Z. (2005). *Anayasa teorisi*. Seçkin Yayıncılık.
- Arslan, Z. (2013). Sened-İ İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*.
- Atakan, A. (2006). *Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması ve sınırlamanın sınırını oluşturan ölçütler / Restriction of fundamental rights and liberties and the criteria that limit these restrictions* [Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi].
- Atar, Y. (2007). *Türk Anayasa Hukuku*. Mimoza Yayınları.
- Atmaca, Y., & Göç, E. (2020). Türkiye'de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 1524–1540. <https://doi.org/10.26466/opus.688038>
- Aybay, R. (2015). *İnsan Hakları Hukuku*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydoğdu, Y. (2017). Türk Hukukunda Siyasi Haklar ve Siyasi Hakların Kullanılmasının Engellenmesi Suçu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 29(128), 39–72.
- Başbakanlık. (2006). *İnsan Hakları: Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları*. Başbakanlık Yayınları.
- Başcı, G. (2021). 1808 Sened-İ İttifak ve 1839 Tanzimat Fermanının 1215 Magna Carta İle Anayasacılık Ve İnsan Hakları Açısından Karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 227–242. <https://doi.org/10.30794/pausbed.803116>

- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368–388.
- Başlar, K. (2001). *İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri*. EGM Yayınları.
- Berber, Y. E. (2017). Türkiye’de İnsan Hakları Söyleminin Toplumsal Karşılığı (Yayın No. 466415) [Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi
- Birinci, G. (2017). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi: Milletler Cemiyeti’nden BM’ye. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(2), 50–81.
- Bulut, N. (2009). *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*. On İki Levha Yayıncılık.
- Can, İ. (2004). Almanya’da Devletin Yapısı ve Vergi Sisteminin Anayasal Temelleri. *Maliye Dergisi*, (145), 37–96.
- Can, O. (2005). Anayasa Mahkemesi Kararlarında Düşünce Özgürlüğü. *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 9-46. <https://hukuk.marmara.edu.tr/akademik/yayinlar>
- Çakır, K. (2016). Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasi Bağlamında Osmanlı’da İnsan Hakları. *Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi*.
- Çalık, T. (2016). BM Organlarının İnsan Hakları İle İlişkisi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(4), 1091–1134. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.239921>
- Çelikbudak, H. (2020). Otto Von Bismarck: Alman İmparatorluğu. Interajans. <https://www.interajans.nl/halit-%C3%A7elikbudak-otto-von-bismarck-alman-imparatorlugu>
- Çenet, M. A. (2019). Federalizm Teorisi Çerçevesinde Bir İnceleme: Bask Ülkesi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 57–71.
- Çetinkaya, A. (2013). Türk-İslam Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1).
- Çevikbaş, R. (2008). Federalizm Tartışmaları ve Türkiye. *Yerel Siyaset Dergisi*, (33), 32–47.

- Çiçek, M. K. (2005). 1924 Anayasası'nın Hazırlanışı ve Temel Özellikleri (Yayın No. 188487 [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çiçek, Z. (2011). Türkiye ile Almanya'nın Siyasi Sistemlerinin Karşılaştırılması [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ABD.
- Çubuk, Ö. (2021). *İslamiyet öncesi ve sonrası Türk devletlerinde insan hakları*. ResearchGate.
[https://www.researchgate.net/publication/358884595 Turk Devletlerinde Insan Haklari](https://www.researchgate.net/publication/358884595_Turk_Devletlerinde_Insan_Haklari)
- Demir, K. A. (2014). Özerk yerel yönetim yapısından federalizme geçiş. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 35–60.
- Demiray, K. (1998). *Temel Türkçe sözlük*. İnkılap Kitabevi.
- Deveci Bozkuş, Y. (2022). İslamiyet Öncesi Dönemin Türk Kültür Ve Uygarlığına Genel Bir Bakış. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 335–349.
<https://doi.org/10.32709/akusosbil.820046>
- Dilek, Y. Y. (2023). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine Giden Süreçte Cumhurbaşkanlığı Seçimi Krizi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 22(45), 943–975.
- Doğan, K. C. (2022). Cumhuriyet Tarihimizin İlk Anayasası Olarak 1924 Anayasası'nın Genel Olarak Değerlendirilmesi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(6), 813–824.
- Doğan, V. (2006). Türk Anayasalarında Yer Alan Temel Hak ve Hürriyetler Açısından İnsan [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Dokuyan, S., & Narbahçe, R. (2018). Bülent Ulusu Hükümeti döneminde Türk Dış Politikası (1980–1983). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 2899–2925.
<https://doi.org/10.15869/itobiad.484966>
- Erdoğan, M. (2007). *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*. Orion Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (2017). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*. İşaret Yayınları.
- Federal Republic of Germany. (1949). *Basic Law for the Federal Republic of Germany (Grundgesetz)*. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2023)

- Felekoğlu, H. (2020). Almanya'nın Tarihi, AB İçindeki Rolü ve Diğer Birlik Ülkelerine Siyasal ve Ekonomik Etkisi (Yayın No. 640078) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Fendoğlu, H. T. (2002). 2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılması: AY. Md. 13. *Anayasa Yargısı*, 18(1), 111–149.
- Fulbrook, M. (2014). *Almanya'nın Kısa Tarihi* (4. baskı). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Geçit, B. (2022). Jean-Jacques Rousseau'nun Siyaset Felsefesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 287–304.
- Genç, M. (1997). *İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri*. Uludağ Üniversitesi G. V. Yayınları.
- Giritli, İ. (2002). 2001 Anayasa Değişikliğinin Temel Hak ve Özgürlüklere Yansıması. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 19, 88–103.
- Gökburun, İ. (2007). Türkiye'de İnsan Hakları Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi Ve İlköğretim Ders Kitaplarına Yansıması (Yayın No. 205960) [Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gökpinar, M. (2015). Bir Kavram Olarak İnsan Hakları Ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 120, 11–72.
- Gözler, K. (2007). *Temel Hak ve Hürriyetler*. <http://www.anayasa.gen.tr> (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2024)
- Gözler, K. (2018). *Türk Anayasa Hukuku* (2. baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gümüş, M. (2008). Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi. *Bilig Dergisi*, (47), 215–240.
- Hasanova, S. (2019). Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku Açısından Türkiye Ve Azerbaycan Cumhuriyetleri Temel Hak Ve Hürriyetler Sistemi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Hekimoğlu, M. M. (2002). 1982 Anayasasına Göre İnsan Hakları Kavramı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(7), 53–70.
- İnalcık, H. (1964). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu. *Belleten*, 28, 603–622.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1992). *Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine*. AFA Yayıncılık.

- Kaboğlu, İ. Ö. (2017). *Türkiye’de İnsan Hakları*. Maltepe Üniversitesi. <https://doi.org/openaccess.maltepe.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12415/7601>
- Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk Milli Kültürü* (26. baskı). Ötüken Neşriyat.
- Kahraman, M. (2015). Almanya’daki Anayasa Şikâyeti ile Karşılaştırmalı Olarak Türkiye’de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Yolu. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 129–146.
- Kalabalık, H. (2009). *İnsan Hakları Hukuku*. Seçkin Yayıncılık.
- Kalkışım, H. M. (2020). İnsan hakları noktasından Türk anayasa tarihinde iki ara kesit: 1876 ve 1961 Anayasaları. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 8(16), 149–160.
- Kanadoğlu, K. O. (1998). Türk ve Alman Anayasa Yargısında Anayasal Değerlerin Çatışması ve Uyumlaştırılması (Yayın No. 74343) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Karabulut, E. C. (2022). Türk Anayasa Mahkemesinin Çalışma Usulü. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 7(40), 45–90.
- Karadağ, C. T. (2015). Almanya Federalizminin Tarihsel Süreçteki Gelişimi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. <https://doi.org/10.18026/CBUSOS.32235>
- Kapani, M. (1993). *Kamu hürriyetleri*. Yetkin Yayınları.
- Karslı, Ü. F. (2021). İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye’de Kurumsal Yapılanması (Yayın No. 697928) [Yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Kaya, Ö. (2018). *Roma İmparatorluğu’ndan Hitler Almanyası’na Avrupa tarihi*. Kronik Kitap.
- Kaya, S. B. (2022). İnsan Haklarında Devletin Pozitif Yükümlülüğü: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Üzerine Bir Analiz. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/atif.sobiad.com/index.jsp?modul=article&ID=7QTM1YEBYqxAIGX2GiJu>
- Kayar, İ. (2012). Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru. *Terazi Aylık Hukuk Dergisi*, 67, 59–64.

- Kefinsiz, E. G. (2024). Avrupa Güç Dengesine Karar Alıcıların Etkisi Bakımından Bismarck ve II. Wilhelm'in Karşılaştırılması. *Türk Kamu Yönetimi Dergisi*, 5(1). <https://tujpa.com/index.php/journal/article/view/79>
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 170–189.
- Kili, S. (1984). Temel Hak ve Özgürlükler Yönünden 1961 ve 1982 Anayasaları. *Anayasa Yargısı Dergisi*, 23–28. <https://www.anayasa.gov.tr/media/4849/kili.pdf>
- Kiraz, E. (2015). İnsan Hakları Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Bu Kavrama Türk Basınının Bakış Açısı: Cumhuriyet ve Yeni Şafak Gazetesi Örnekleri (Yayın No. 394335) [Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Koçoğlu, E. (2008). İnsan Hakları ve Demokrasi Kavramlarının İlköğretim Sosyal Bilgiler Müfredatındaki Yeri (Yayın No. 221673) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Konan, B. (2011). İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devleti'ne Bakış. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(4), 253–288.
- Küçük, A. (2016). 1924 Anayasasında Temel Hak ve Hürriyetler. *Liberal Düşünce Dergisi*, (82), 5–54.
- Kula, H. (2020). Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Siyasi, Ekonomik Ve Askeri Durumu: Versailles Antlaşması Madde 238. *Academia.edu*. https://www.academia.edu/35599680/Birinci_ve_%C4%B0kinci_D%C3%BCnya_Sa_va%C5%9F%C4%B1nda_Almanya
- Metin, P. D. Y., & Erece, A. G. B. (2016). Bölge Devlet ve Federal Devlet Mukayesesi: İspanya Ve Federal Almanya Örneği. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (7).
- Muratoğlu, T. (2014). Almanya Federal Cumhuriyeti'nde Devlet Yapılanması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(2), 291–366.
- Özbey, M. (2021). 1982 Anayasası'ndan Bugüne Temel Hak ve Özgürlüklerde Yapılan Değişiklikler (Yayın No. 685129) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Özbudun, E. (2004). *Türk Anayasa Hukuku* (Gözden geçirilmiş 8. baskı). Yetkin Yayınları.

- Özhazinedar, T. (2019). II. Meşrutiyet Basınında Temel Haklar (Yayın No. 564135) (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi). Ulusal Tez Merkezi.
- Özker, R. (2017). Ekonomik ve Sosyal Haklar Özelinde İnsan Hakları Uygulamaları (Türkiye örneği) (Yayın No. 492972) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Özkul, F. (2023). 1921 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri Ve Uygulandığı Dönemdeki Hükümet Sistemine İlişkin Bazı Tespitler. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (27), 27–74.
- Parlak, B., & Caner, C. (2009). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetişel Yapılar*. Alfa Aktüel Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A. (2008). *Türkçe Sözlük*. Can Yayınları.
- Reisoğlu, S. (2001). *Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları*. Beta Yayınları.
- Sandıklı, A., & Kaya, E. (2014). Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Barış. http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-130-201404079sandikli_kaya.pdf
- Satır, K. Ü. (2018). Politik Anayasacılık Ekseninde 1961 Anayasası'nın Mahiyeti (Yayın No. 506412) [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Seber, G. (2004). İnsan Hakları Bilgisi İçin İnsan Hakları Eğitimi. *Eskişehir Barosu Dergisi*. <https://doi.org/dergipark.org.tr/tr/pub/eskbd/issue/77981/1314918>
- Şengül, G. (2011). 1961 Anayasası'nın Hazırlanmasındaki Tarihsel Süreç [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi].
- Şenol, S. (2002). Türklerde İnsan Hakları ve Bu Konunun İlköğretim Müfredatındaki Yeri (Yayın No. 110214) [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Şimşek, O. (2003). Federal Alman Anayasa Hukukunda Temel Hakların Düşmesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 94–140.
- Storer, C. (2015). *Weimar Cumhuriyeti'nin Kısa Tarihi* (S. Özge, Çev. 2. baskı). İletişim Yayınları.
- Tanilli, S. (2006). *Uygarlık Tarihi* (23. baskı). Alkım Yayınları.
- Tanör, B. (2002). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri* (9. baskı). Yapı Kredi Yayınları.

- Tekelioğlu, M. (2008). Kişi Haklarının ve Özgürlüklerinin Korunmasında İdari Yargının Rolü (Yayın No. 219209) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Tomuschat, C. (2017). Alman Anayasa Mahkemesi'ne Göre Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Etkileri (S. Oğuz, Çev.). *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1-2), 115-131.
- Tunç, B. (2021). Türk Anayasa Tarihinde 1961 Anayasası'nın Yeri ve Önemi. *Karadeniz Araştırmaları*, 17(67), 657-692.
- Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri. (2020). Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu.
- Ünal, Ş. (2001). *AIHS (İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri)*. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Uzun, H. (2005). Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 145-162.
- Yalçınkaya, A. (2011). Türk-İslam Devletlerinde İnsan Hakları Konusunda Örnek Uygulamalar. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 57.
- Yamaç, M. (2024). 100. Yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Anayasası 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *HUMANITAS- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 266-282. <https://doi.org/10.20304/humanitas.1460613>
- Yaman, E. N. (2022). İnsan Hakları Işığında 1982 Anayasasında Hak Arama Hürriyeti (Yayın No. 757262) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Yılmaz, H. (2020). Almanya'nın Federal ve Parlamenter Yapısının Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Üzerinden İncelenmesi. *Analytical Politics*, 1(2), 40-54.

Ömer İlker ÖZTAŞKIN

Yüksek Lisans Tezi

YOZGAT 2025

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**